

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

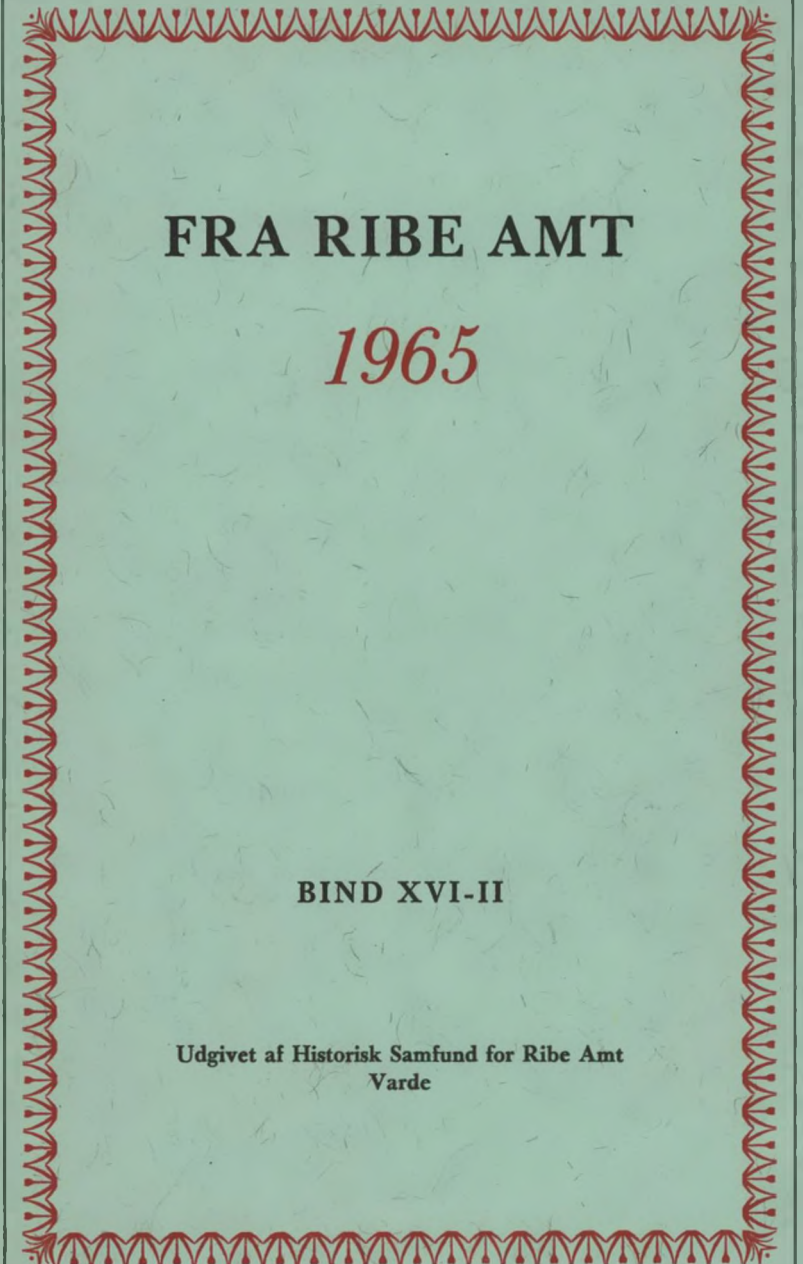
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1965

BIND XVI-II

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt
Varde

TIL MEDLEMMERNE

I bogen er indlagt et girokort, som vi beder Dem benytte ved indbetaling af *kontingent*, 10 kr. + porto. Vi beder Dem venligst betale med det samme, så den dyre postopkrævningsporto kan undgås.

Fra Ribe Amt 1903-28 er udsolgt i boghandelen. Restoplaget sælges kun til medlemmer, 8 kr. pr. årg. 1903-07, 1909-10, 1912-15, 1917-19, 1921, 1927-28 er helt udgåede. Årg. efter 1928 koster 6 kr. pr. stk. (bogladepris 12,50). Henvendelse til *fru Kvist, Præstevænget, Egtved*.

Chr. Lyngbos Vestjyske billeder, 5 kr. (bogladepris 8 kr.). *H. K. Kristensen: Lille vejledning i læsning af gotisk skrift* 3,50. *Gunde Pedersen: En Styrmands Selvbiografi* 5 kr. (bogladepris 7,50 kr.). *Kr. Bruun: Fra de grønne marker til de grå mure* 1,50 (bogladepris 15 kr.). *H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer* 25 (bogladepris 27 kr.). Om *favørpriser* iøvrigt se det sidste år tilsendte katalog: *Udvalg af Historisk litteratur*.

KURSUS I LOKAL- OG SLÆGTSHISTORIE FOR BEGYNDERE

Samfundet lader afholde et sådant kursus på *Vejen kommuneskole* hver onsdag aften kl. 19,30—22 fra 27. okt.—15. dec. d. å. Indmeldelse til *overlærer Vald. Andersen, Bække*, inden 20. okt.

GENERALFORSAMLINGEN

afholdes i *Janderup Forsamlingshus* lørdag d. 25. september kl. 19, offentligt møde kl. 20, hvor *overpolitibetjent Knud Jensen, Padborg*, taler om *Folkeminder og Folkeliv på Janderupegnen i gamle dage* og *familien Skelmose vil vise deres oldtidsfilm*. Fælles kaffebord.

Kongeåen syd for Skibelund.

Skibelund

Træk af Skibelundforeningens historie
gennem 100 år

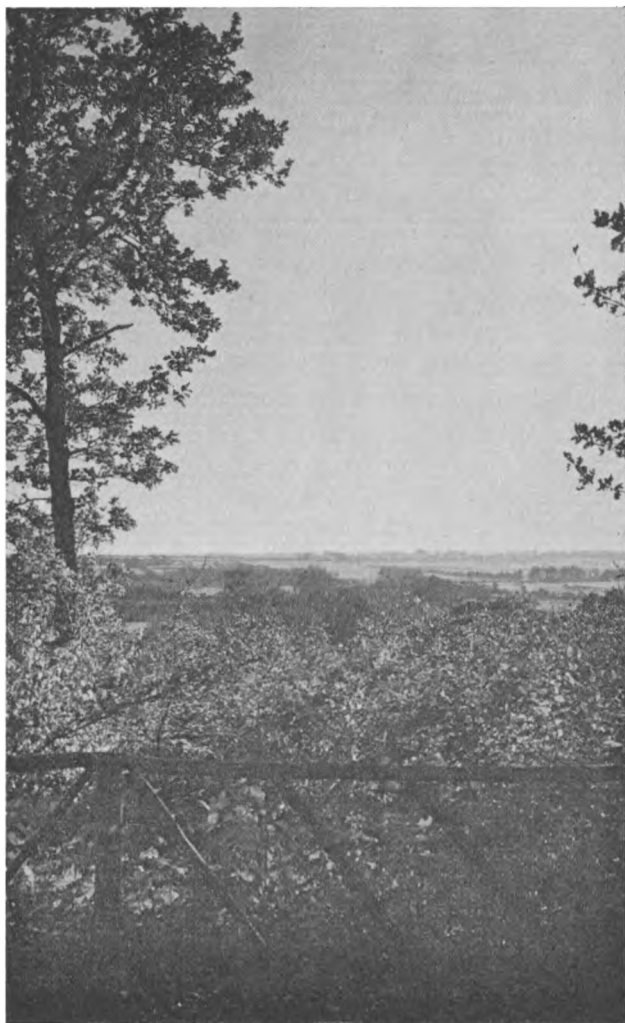
Af Gudmund Kelstrup.

I første halvdel af forrige århundrede havde man begyndt at holde store, folkelige friluftsmøder. St. St. Blicher var vel den første, da han begyndte med møder på Himmelbjerget (1. august 1839); mest kendt blev Skamlingsbankemøderne¹) fra 1843 og 1844. De blev snart fulgt af lignende møder over hele landet, og navnlig efter grundlovens vedtagelse 1849 blev sådanne møder et betydningsfuldt træk i det danske folkelivsbillede.

I Skibelund krat i Malt sogn ved Vejen, lidt syd for Askov, begyndte under Ludvig Schrøders ledelse en række af møder, som siden har været afholdt uden afbrydelse hvert år i et århundrede og som har haft stor betydning for det folkelige liv i det sydlige Jylland og

videre ud og for forbindelsen med Sønderjylland både i udlændighedsårene og efter genforeningen. De har haft deres eget præg. Mens man de fleste andre steder ved grundlovmøderne har beskæftiget sig med den aktuelle politiske situation og med partipolitik, har møderne i Skibelund fortrinsvis slået på de folkelige og nationale strenge, mens man bevidst har søgt at holde partipolitikken udenfor.

Dette særpræg skyldes især to ting. For det første stedets beliggenhed. Det krat, som har givet festerne navn, ligger smukt på et højdedrag på nordsiden af den brede Kongeådal. Der er fra bakkerne udsigt ned over Sønderjylland, og sønderjyderne har let adgang dertil over broer ved Skodborghus, ved »Frihed« lige syd for krattet og ved Foldingbro en mils vej mod vest. De har tit mødt op til festerne i tusindtal, og deres nærværelse har uundgåeligt sat sit præg på dem. Talerne har altid haft dem i tankerne eller direkte talt til dem og om deres kamp. Dertil kommer de mange mindsten, der efterhånden blev rejst ved festpladsen, og som næsten alle taler det samme sprog. For det andet har det liv, der kom til udfoldelse, været utænkeligt uden Askov højskoles nærhed. Der er kun en halv times gang fra Askov ned til krattet; det var som nævnt Højskolens første forstander, Ludvig Schrøder, der var sjælen i, hvad der skete ved møder og fester i krattet, og han og de skiftende lærere på højskolen var — navnlig i den første tid — meget benyttede talere. Meget ofte var det også højskolens elever, der i pauser mellem talerne eller ved aftenfesterne stod for underholdningen med sang, skuespil og folkedans. Da man i 1869 dannede det »aktieselskab«, *Skibelundforeningen*, som købte krattet, og som derefter har haft ansvaret for alle arrangementerne, var det også højskolen og dens kreds af venner, der dannede kernen i det.

Udsigt mod Sønderjylland fra Pavillon.

På de følgende blade skal der fortælles lidt om denne forening og dens virksomhed.

Begyndelsen.

11. maj 1865 ankom Ludvig Schrøder med sin familie til Askov for at begynde en skole med en lille flok meget unge piger og for at forberede åbningen af sin egentlige højskole.²⁾ Det var kun få af den lille landsby's beboere, der forstod, hvad det var, han havde at bringe, men i Rødding, hvor han i to år havde været forstander for højskolen der, havde han mange venner, og de søgte straks forbindelse med ham. For hurtigst muligt at få denne forbindelse til at give sig udtryk i praksis bad de ham bl. a. om, at han ville være med til at holde et folkemøde på grundlovsdagen i lighed med, hvad der allerede i nogle år havde været prøvet på egnen. F. eks. havde der i flere år været holdt grundlovs-møder i fri luft i et lille krat ved Eskelund kro i Brørup sogn en mils vej fra Askov; her havde også elever fra Rødding og mange af Rødding højskoles venner været hyppige deltagere. Siden havde præsten Hans Svejstrup, som 1861 var blevet sognepræst i Rødding, stillet sin smukke præstegårdsskov til rådighed for et par velbesøgte møder; her var der 1862 blevet talt af Svejstrup og den kendte rigsdagsmand Niels Jokum Termansen fra Gammelby i Læborg sogn, og i 1863 var 1200 mennesker mødt op for at høre taler af bl. a. den nylig udnævnte forstander Ludvig Schrøder, etatsråd Christian Flor, skolens tidligere forstander Fr. Helveg og lægprædikanten Peter Larsen Skræppenborg fra Dons. Der var festmåltid, dans og anden underholdning.

Og nu kom altså nogle af vennerne fra Røddingegnen, bl. a. gårdejer Claus Dall fra Københoved i Skrave sogn (lige syd for Skibelund), og gjorde Schrøder opmærksom på, at der i Skibelund krat var en stor kæmpehøj, ved hvis fod der måtte kunne indrettes en udmærket festplads. Claus Dall havde tit været på

Det gamle hus ved kæmpehøjen.

jagt i krattet, og han fandt, at beliggenheden var vel-egnet til et møde, hvor sønderjyder og folk nord for grænsen kunne samles med hinanden. Han havde talt med ejeren, gårdejer Christian Christiansen, almindeligt kaldet Christian Møllebygger; denne var villigt gået ind for sagen, og hvis Schrøder ville love at tale, ville han på egen bekostning ordne alt det praktiske. Schrøder fandt tanken god. Men han ville ikke stå alene som indbyder eller taler, og han sendte derfor bud til København efter Heinrich Nutzhorn, som skulle være lærer ved højskolen, men som endnu ikke var kommet til Askov, han skulle komme og tale og også sørge for sange til festen. Også Termansen blev bedt om at tale, og for at mødet ikke skulle blive beskyldt for politisk ensidighed, indbød Schrøder også tre af Termansens politiske modstandere. Termansen

blev dog forhindret, men en af modstanderne, pastor Sophus Hansen fra Vejen, kom til stede ved mødet og tog uden opfordring ordet både fra talerstolen og ved det efterfølgende festmåltid.

Mødet blev godt besøgt, mindst 2000 mennesker var til stede, deraf var mange — måske halvdelen — sønderjyder. Over indgangen til festpladsen stod linjerne:

Aldrig briste, skønt de brage,
rosenbånd fra ungdomsdage.

Disse linjer tog Schrøder til udgangspunkt for sin velkomsttale, og de kan vel også siges at være et sandt udtryk for det meste af, hvad der siden i hundrede år er talt i Skibelund. Schrøders nabo i Askov, gårdejer Peder Jørgensen, var mødets dirigent og åbnede mødet med et leve for kongen. Første taler var Nutzhorn, og så gik det slag i slag. Der blev talt af lærer Laust B. Poulsen (den senere frimenighedspræst i Bovlund), som talte på sønderjysk, gårdejer Jørgen Ravn fra Ferup, gårdejer Hans Jokum Physant fra Langetved, en skolelærer R. Nielsen og den før nævnte pastor Hansen fra Vejen.

Efter den egentlige friluftsfest holdtes et fællesmåltid, og her blev talt af en halv snes mere eller mindre kendte mænd; »festen var ægte dansk, og folk var i ånde i en grad, som man sjældnen hører det. Hvem der var med ved festen, har vist også fornummet, at var den grundtvigiansk, så er det grundtvigianske ikke af det værste«. Således skriver Schrøder i et brev til sin faderlige ven, beskytter og rådgiver etatsråd Flor. Og hermed var så tonen slået an for alle kommende Skibelundmøder.

At Askov højskole — og dermed også møderne i Skibelund — fra første færd blev fulgt med årvågne og kritiske øjne f. eks. fra politiske modstandere, ses

af en notits i Kolding Avis 9. juli 1865:³⁾ »Den fra Rødding fordrevne højskole, der som før meldt har opslået sit paulun i den lille by Askov, Malt sogn, havde foranstaltet en særlig grundlovsfest i Skibelund krat, der måske næppe er en halv mil fra Eskelund. Festen var godt besøgt, og der holdtes taler, navnlig af cand. Schrøder, cand. Nutzhorn, pastor Hansen, Vejen m. fl. At man syntes godt om nej'erne i Rigsrådets folketing, er en selvfølge. Nogle opponenter fra det slesvigske skal forøvrigt være kommet noget ubelejligt«. Når der skydes direkte på Askov højskole, skyldes det sikkert, at Christian Møllebygger under annoncen om mødet havde sat »Festkomiteen i Askov«, skønt der jo netop ingen komité havde været og sikkert imod Schrøders ønske. Hvilke »opponenter« der sigtes til, fremgår ikke af referaterne. Pastor Hansen, som jo skulle repræsentere dem, befandt sig som nævnt godt i selskabet og udbragte et leve for »gamle Danmark«.

I de første år var det for det meste de samme talere, der førte ordet. Schrøder siger 1876 i et brev til Mads Hansen, digteren fra Vester Skerninge i Sydbyn, at han ikke kan komme til hans grundlovsfest. »Vi har jo grundlovsfest i Skibelund krat, hvor folk samles fra begge sider af grænsen, og hvor de nu engang gør regning på at høre Termansen, Svejstrup, Nutzhorn og mig . . .«.

1866⁴⁾ havde der været valg til folketinget dagen før grundlovsfesten, og det kunne trods alle ønsker om at være upolitisk ikke undgås, at det kom til at præge festen. Bølgerne gik jo højt i debatten om grundlovsændring eller ej, og Schrøder var ved valget gået kraftigt ind for Termansen som modstander af grundlovsændringen. Termansen talte ganske vist om Sønderjylland (mageløst dejligt, skriver en af højsko-

leeleverne, Marie Abel, senere gift med Ernst Trier, Vallekilde). Men naturligvis kunne man ikke se bort fra, at det var selve den grundlov, man festede for, der stod strid om. Og Schrøders tale var et varmt og kraftigt indlæg for folkestyre og for grundloven af 1849. Flor talte om kampen mellem dansk og tysk. Fra digteren Hostrup var der sendt en sang om Sønderjylland.

Festpladsen var dette år pyntet af Claus Dall m. fl. Pyntningen var domineret af nogle dekorationer af bøgegrene og andet grønt, som bestod af store 5-taller. Disse femtaller skulle udtrykke en dobbelt tanke; dels skulle de minde om, at det var femte juni grundloven, man festede for, og dels skulle de henlede tanken på Pragfredens § 5, som jo lovede sønderjyderne en folkeafstemning om deres nationale tilhørsforhold. På en måde kan man sige, at Claus Dall her havde fundet udtryk for det grundpræg, som altid siden har kendetegnet Skibelundmøderne: bekendelse til folkelighed og til danskhed.

Mødet 1867 har vi ikke fundet refereret, hvor vi har søgt. Det nævnes kun senere, at der var møde på sædvanlig måde også dette år.

Fra 1868⁵⁾ har Dansk Folketidende et udførligt referat. Der var 1000 mennesker til stede. Der blev talt af Nutzhorn, Termansen, Schrøder, »sønderjyden Paulsen« (sikkert den før nævnte L. B. Poulsen, Bovlund) og pastor Hansen, Vejen. Endnu blev der talt fra »kæmpehøjen med den vide udsigt, som er festpladsens egentlige skønhed«. Også denne gang var der festmåltid, og ved bordet blev der udbragt en lang række skåler for danske politikere og for sønderjyder, Norden, sproget, friheden. Een tone gik gennem det hele: det var som et vennemøde af folk fra begge sider af grænsen. En helt ny sang, »Jeg vil værge mit land«

af Bjørnson (fra Fiskerjenten, udk. samme år), blev sunget for første gang.

Også 1869⁶⁾ var en talrig forsamling til stede. Der var »lige så lidt som de fire foregående år, vi har været samlede her, synderligt af det, som plejer at lokke mange mennesker sammen. . . . Når tilmed tilhørerne hvert år er de samme så kan talerne, som også er de samme, uden frygt for at trætte, føre alvorlige ting på bane«. Der blev talt i henved tre timer af 7-8 talere, uden at det kunne mærkes, at forsamlingen blev træt. Talerne var mere folkelige end politiske, holdt sig mere til folkets store livsspørgsmål end til øjeblikkets politiske kampe.

Skibelundforeningen.

Med disse indtryk fra de første møder vil vi gå over til at skildre omstændighederne omkring Skibelundforeningens tilblivelse.⁷⁾

I Dons ved Kolding boede den kendte vækkelsesprædikant og gårdejer Peter Larsen Skræppenborg. Skønt han oprindelig hørte hjemme i den pietistiske vækkelse på Fyn, var han blevet en varm tilhænger af Grundtvig, og en mand, der ret havde været efter hans hjerte, var den store stridsmand for de grundtvigske frihedstanker, Jakob Kristian Lindberg, som var død for en halv snes år siden (1857). Inspireret af en artikel⁸⁾ af sognepræsten i Ryslinge, Johannes Clausen, som priste den skik at sætte mindsten for fædrelandets fortjente mænd, besluttede Peter Larsen, at han ville rejse et minde for Lindberg i hans fødeby Ribe. Ved et besøg i København fortalte han Grundtvig om sin plan og Grundtvig gav ham straks sin fulde tilslutning. Det var ham, der foreslog, at der under Lindbergs navn på stenen skulle stå: Guds og folkets

mand. Peter Larsen fandt en stenhugger og lod ham straks sætte arbejdet i gang, skønt han endnu ikke havde ordnet noget som helst med indsamling, anbringelse af mindesmærket eller andre praktiske ting.

Nogen tid efter fik han meddelelse om, at nu var den færdige sten kommet og lå i Kolding havn. Sammen med den før nævnte præst, Hans Svejstrup, som var blevet afsat af tyskerne, men endnu opholdt sig i Rødding, tog Peter Larsen så til Ribe for at overdrage stenen til byen og finde en passende plads, hvor den kunne opstilles. Til hans store overraskelse viste det sig nu, at byrådet ikke viste hverken begejstring eller taknemmelighed for hans gave. Det konservative Ribe fandt formodentlig ikke særlig anledning til at hædre et så radikalt frisindet bysbarn. Da man hørte om de manglende forberedelser og om indskriften, der bl. a. skulle indeholde ordene: Rejst af danske bønder, foreslog en af byrådet, at man rettede det til: Rejst af 10 danske bønder, og man begyndte at tale om, at det ville blive nødvendigt med en ledsagende kapital til opstilling, indhegning og vedligeholdelse. Herover blev Peter Larsen »måske nok en lille smule gnaven«, og han trak sit gavetilbud tilbage.

På hjemvejen til Dons tog han ind til Schrøder på Askov og foreslog ham at få stenen rejst på højen på festpladsen i Skibelund krat. Schrøder viste anderledes forståelse for sagen end de Ribe borgere. Men han indvendte, at man ikke kunne rejse en mindesten og påtage sig ansvaret for den for fremtiden uden at eje grunden, hvor den skulle stå, og både højen og krattet var i privat eje. Imidlertid lå stenen jo allerede i Kolding havn. Peter Larsen brød sig ikke om at komme til at betale havnepenge for den og ligefrem tigge sig af med sin gave i Ribe ville han heller ikke. Der måtte altså handles hurtigt. Schrøder henvendte sig da til et

Skibelund

par af højskolens venner i Vejen, Hans Jokum Lauridsen og Peder Ottosen, om hvem han vidste, at de havde både evne og vilje til at træde hjælpende til. Disse to mænd gik så til ejeren af krattet og købte ikke blot højen men tillige festpladsen og et ret betydeligt areal af krattet der omkring. Købesummen skulle være 1850 rdl., og da de fandt, at det blev for meget for dem selv alene, udsendte de en »Indbydelse til Dannelsen af et Aktieselskab til Indkjøb af den østre Del af Skibelund Krat«. Denne indbydelse, som sikkert er forfattet af Schrøder, er indført på de første blade af Skibelundforeningens første protokol og skal her anføres i sin helhed:

»Da der er udsigt til, at byrådet i Ribe ikke kan komme overens med gårdejer Peder Larsen i Dons om at lade den af ham bekostede mindsten for Jakob Kristian Lindberg rejse i Ribe by, så har han ønsket, at den kunne blive rejst i Skibelund krat på den høj, hvor der i de senere år er blevet holdt grundlovsfest, under forudsætning af, at dette sted kom i venners vold, der ville frede om mindstenen. I den anledning er tanken om at danne et aktieselskab til indkjøb af krattets østre del med tilliggende af jord, i alt henved 20 tdr. land, optaget påny, men med de forandringer, at der kun bliver et mindre antal aktionærer, og at disse er enige om at ønske stenen rejst på højen. Hvem der med dette mål for øje vil tegne sig for aktier á 25 rdl. stykket, kan tegne sig på denne liste.

Foreløbigt har Hans Jokum Lauritsen fra Vejen afsluttet handel med ejerinden af krattet således, at der

til december termin skulle udbetales	350 rdl.
til december 1870	500 »
og til december 1871	1000 »

i alt 1850 rdl.,

mod at hun så giver frit og ubehæftet skøde på ejendommen.

Aktierne måtte da indbetales med 5 rdl. ad gangen i følgende terminer: Decbr. 1869, juni 1870, decbr. 1870, juni 1871 og decbr. 1871. Dog må der i decbr. 1869 betales 8 r. og i decbr. 1871 2 r.

Bliver ikke det fulde beløb tegnet i aktier, så vil rimeligvis en sum på nogle hundrede rigsdaler kunne fås mod pant i ejendommen.

Når aktierne er tegnede af dem, som kan antages at have sans for fredningen af pladsen og stenen, vil disse blive sammenkaldte til et møde for at træffe nærmere aftale om lovene for aktieselskabet. Men fra først af må det slås fast, at ingen aktionær må lade en anden træde i sit sted uden tilladelse af selskabets bestyrelse; i tilfælde af dødsfald vil bestyrelsen på selskabets vegne have at overtage vedkommende aktier, medmindre en arving efter overenskomst med bestyrelsen træder i den afdødes sted.

Dels ved udlejning af hus og jord, dels ved overskud fra grundlovsfesten m. m. antages det, at afgiften, renter af lån og omkostninger ved tilplantningen o. s. v. kan dækkes, ligesom det også kan ventes, at aktionærerne kan få deres indskud forrentede. Men det anses for rigtigst, at det straks bliver slået fast, at hvad der indkommer udover almindelige renter skal efter aktionærernes fælles bestemmelse anvendes i et almennyttigt øjemed«.

Det vil også være af interesse at se, hvem de mænd var, som sluttede op om sagen og tegnede aktier. Tre af dem tegnede sig for 4 aktier, en for 2, alle de andre for 1 hver:

Hans Jokum Lauridsen, Vejen mark (4).
Peder Lauritsen, Vejen mark.
N. J. Thomsen, Vejen.

Skibelund

Christen Madsen, Gammelby.
Søren Larsen, Skodborghus mark.
Peder Larsen, Dons (4).
H. Svejstrup, præst, Rødding.
L. Schrøder, Askov.
H. D. Kloppenborg, Kjøbenhoved.
Claus J. Dall, Kjøbenhoved (4).
Just Boysen, Langetved.
Peder Jepsen Dall, Kjøbenhoved.
Hans Jokum Physant, Langetved.
Jens Peder Gram, Kjøbenhoved.
H. Nutzhorn, Askov.
J. Ebbesen, Askov.
P. Jørgensen, Askov.
Niels Bundgård, Aggersgård, Læborg s.
Hans Hansen, Læborg skole.
N. J. Bundsgaard, Vester Gjesten.
S. C. Mortensen, Vester Gjesten.
Jens Christiansen, Veerst.
N. J. Mortensen, Veerst.
N. D. Gamst, Veerst,
Hans Skjøde, Veerst.
Morten Poulsen, Veerst.
Anders Simonsen, Ravnholdt.
Peder Jørgensen, Røjgaard (2).
Claus Jepsen, Smederøj.
Claus Pedersen, Ø. Gesten.
A. Jensen, Vandamgård.
T. M. Blok, Vejen mark.
J. P. Jørgensen, Vejen skole.
Niels Vejrup, Røj.
Peder Ottosen, Vejen.
Niels Østergaard, Gravengård.
Jes Lorensen, Holsted.
Peder Gram, Kjøbenhoved.
A. Thjellesen, Eskelund skole.
Peder Jørgensen Pedersen, Riisgård.
Augustinus Sørensen, Dons.
Niels Hansen, Maltbæk.

Af disse 42 mænd er 7 sønderjyder, alle fra Skrave
sogn lige syd for Skibelund (+ præsten fra Rødding,

født i Malt sogn). Fra hjemsoget er der kun to højskolefolk og to gårdmænd fra Askov + en gårdmand fra Maltbæk (født i Nordsjælland). 20 er fra de tre sogne mod øst: Vejen (8), Gesten (7) og Verst (5). Mod nord er der 3 fra Læborg sogn og 3 fra Brørup. Længere vest fra kun een fra Holsted sogn, ingen fra Folding eller Føvling. Uden for egnen bor kun Peter Larsen og en byfælle af ham.

Den stiftende generalforsamling holdtes 23. december 1869 i Vejen kro. Selskabet kaldes i Schrøders referat »Aktieselskabet for Indkjøb og Tilplantning af Skibelund Krat«. Der valgtes en bestyrelse på 5 medlemmer, nemlig (efter stemmetal): N. J. Thomsen (med 16 stemmer), H. J. Lauridsen (15), Claus J. Dall (14), Peder Ottosen (14) og L. Schrøder (10). Bestyrelsen skulle navnlig træffe forberedelser til forårsplantningen og udarbejde love, som kunne forelægges til vedtagelse på en ekstraordinær generalforsamling til foråret. Samtidig skulle aktiebrevene uddeles. De 17 mænd, som havde deltaget i generalforsamlingen, er alle nævnt i protokollen, men der meddeles ikke noget om, hvordan bestyrelsen konstituerede sig. Dog ved vi fra et brev fra Schrøder til hans broder Johannes, at N. J. Thomsen blev formand (i protokollen nævnes han ikke før 1875 som sådan), og at han selv blev sekretær. Senere blev bestyrelsen udvidet til 7 mand, hvad den er den dag i dag.

Dermed var så arbejdet på at få sat skik på det forvoksede og forsømte krat begyndt. På et bestyrelsesmøde 9. maj 1870 blev det vedtaget, at »huset skulle indsømmes (fuges) og kalkes, sengestedet gøres større, brønden forsynes med en vinde, den forhenværende dansepavillon indrettes til spisestue, to flagstænger og to dannebrogssflag anskaffes . . .«. Huset må være det lille hus, der endnu ligger ved foden af kæmpe-

Jacob Christian Lindberg, 1797—1857.

Præst i Tinglev på Falster, præst og bibeloversætter, forkæmper for kirkelig frihed. Indskrift: Forsiden: Rejst af Danske Bønder til Minde om Jakob Kristian Lindberg, Guds og Folkets Mand. Vestsiden: Født i Ribe den 8. Januar 1797. Østsiden: Død i Lille Lyngby den 10. December 1857.

højen med Lindbergs sten. Dansepavillonen må vel være rejst efter grundlovsfesternes begyndelse i 1865. Grundlovsfesten blev holdt pinsedag 5. juni 1870 med taler af omtrent de samme som ellers »og en mand fra Skodborg«. Efter spisningen dansedes der om en »pindse-maj«, som var rejst af Claus Dall; det var som sædvanlig ham, der havde forestået ordningen af festpladsen. Det kan ikke ses, hvornår denne er blevet henlagt til lavningen øst for højen. Men da det er Claus Dall, der udpeges som den, der først gjorde opmærksom på denne velegnede plads, er flytningen nok sket ved denne tid.

Mindestenen for J. Kr. Lindberg, som jo havde givet anledning til selskabets dannelse, blev afsløret 3. november 1869 — endnu før der var holdt konstituerende generalforsamling. Festen begyndte i krattet kl. 11 om formiddagen med, at man sang »Hil dig, vor fane«, hvorefter Schrøder tegnede et billede af Jakob Christian Lindbergs liv og hans kamp for kirkelig frihed i Grundtvigs ånd. Om eftermiddagen fortsattes der i højskolens nybyggede foredragssal, og her blev der talt af Peter Larsen og flere andre grundtvigske lægprædikanter.

»Siden er der omtrent hvert år holdt et stort kirkeligt møde i krattet foruden grundlovsmøderne — og desuden mange andre fester og møder«, hedder det i Kr. la Cour Pedersens manuskript til Skibelundforeningens 75-års jubilæumsbog. Desværre er de gamle protokoller mere end sparsomme med deres omtale af disse møder; det er langt fra hvert år at der overhovedet nævnes noget om dem. Men oprindelsen til *de kirkelige møder* i Skibelund kan altså tidsfæstes til Lindbergstenens afsløring 1869. Vi skal senere komme lidt nærmere ind på dem.

Arbejdsår.

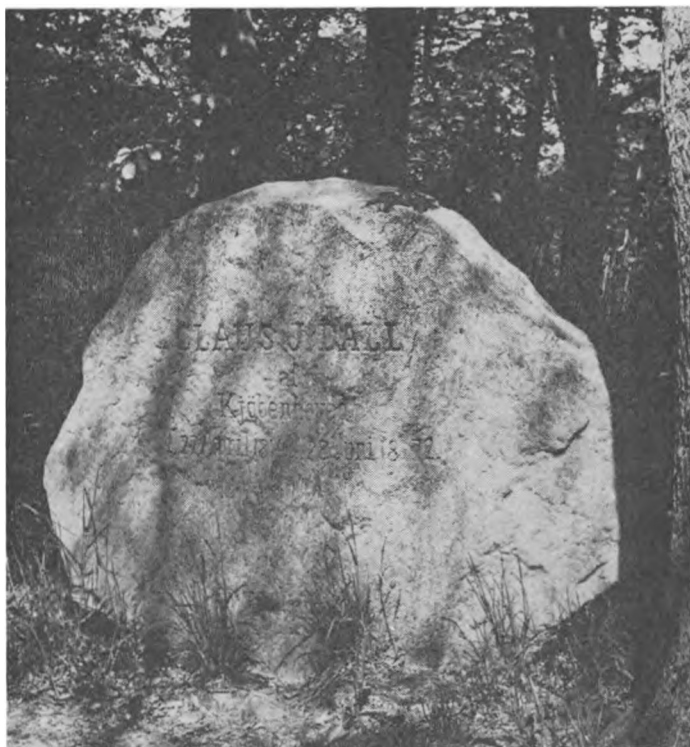
Den første ordinære generalforsamling i det nystiftede aktieselskab blev holdt 6. juli i krattet, formodentlig i den »forhenværende dansepavillon«, som jo var omdannet til spisestue. Her kunne det meddeles, at der var plantet 3250 rødgran, sået $\frac{1}{2}$ pd. hvidgran, 1 pd. rødgran, $\frac{1}{4}$ pd. østerrigsk fyr og $\frac{1}{2}$ pd. bjergfyr. Lovene var ikke udarbejdet endnu, fordi papirerne vedrørende handelen endnu ikke var kommet fra øvrigheden. Regnskabsaflæggelsen viste en indtægt fra grundlovsfesten på 163 rdl., og der var en beholdning på 88 rdl. Desuden havde Peter Larsen givet 50 rdl. til foreningen til vedligeholdelse af stenen. For aktier var der foreløbig indbetalt ca. 470 rdl. Med 22 stemmer mod 1 vedtoges det at optage forstkandidat Fritz som aktionær uden vederlag (overstreget i protokollen: imod at han i alle plantnings-anliggender tager del i bestyrelsens rådslagning).

I de følgende år plantes der på livet løs i krattet. 8000 graner skal plantes i efteråret 1870. Forsåvidt der kan skaffes løvtræer, skal der plantes en række af dem rundt om højen og pladsen. Claus Dall, der synes utrættelig til at påtage sig arbejde for foreningen, skal forestå disse arbejder. Som nævnt er det også ham, der af traditionen udpeges som den, der først henledte opmærksomheden på lavningen øst for højen og fik den indrettet til festplads. Efter sin død 1872 bliver han afløst af Fenger fra højskolen, denne igen efter sin bortrejse af Knud Pedersen på skolehjemmet (se senere om ham). Det vil selvfølgelig blive trættende at opremse de mange tal på plantningsarbejder og beskrivelserne af, hvor og hvordan der skal arbejdes. Referaterne fra bestyrelsesmøder og generalforsamlinger fylder side op og side ned med diskussioner om løvtræer

eller gran, om indhegning med ståltråd, regulering af vej og festplads, kulegravning, planteskole, som man selv indrettede i krattet, jordafgravning og jordpåfyldning. Målbevidst og planmæssigt forvandler man det misrøgtede og værdiløse krat til et smukt og velplejet anlæg. Økonomien er anstrengt, der er gæld til Vejen sparekasse, alt bruges til krattet.

1872 skulle generalforsamlingen holdes 26. marts, men der mødte næsten ingen på grund af snefog, »så at forhandlingen måtte opsættes til en anden gang«. Samme år blev det vedtaget, at der skulle sælges aktier til 5 rigsdaler for at få mere kapital til rådighed. Der blev også optaget enkelte nye aktionærer, men bestemmelsen synes ikke at have fundet meget benyttelse. Møderne blev ved med de samme taler og de samme emner. Adgangen kostede kun 35 øre eller 40 »Phenning«, for børn kun 10 øre; men det var nok, og festerne gav smukt overskud, der var jo f.eks. ingen udgift til talere. Det ses, omend mest mellem linjerne, hvorledes festerne begynder at tage fast form og bliver tradition. Pålidelige mænd skal »forestå udsalget af adgangskort«, kortene skal trykkes. Vejen musikantere skal møde i god tid og spille, til folk er samlet. Nutzhorn skal anmodes om at sørge for sange. Claus Dall skal ordne det praktiske. Til slut blev der øjensynlig danset, men festerne skulle dog helst slutte kl. 10, selv om man var klar over, at der kunne opnås mere i indtægt ved at blive ved længere.

1876 var »det gamle forsamlingshus« faldefærdigt og måtte rives ned, så festerne i nogle år måtte holdes uden dans. Men på grund af de trykkende pengeforhold måtte man bestemme sig til ikke at bygge nyt foreløbig. 1879 vedtog man, at generalforsamlingen fremtidig skulle holdes i sidste halvdel af maj, en bestemmelse, som man dog snart efter forlod. Lidt efter

Claus Dall, 1814—1872.

Gårdejer i Københoved, Skrave sogn. Indskrift: Claus Dall af Kjøbenhoved, født 27. April 1814, død 28. Juni 1872.

lidt trænger navnet *Skibelundforeningen* sig frem, og fra lovene af 1884 er det det officielle navn.

Året 1877 blev for så vidt et mærkeår, som man nu begyndte på den opstilling af *mindsten* omkring festpladsen, som jo nok endnu mere end festerne har gjort Skibelunds navn kendt og stedet til en seværdighed.

Ved generalforsamlingen i 1877, som holdtes i februar, meddeltes det, at der var opstillet to store sten ved festpladsen. Den ene var skænket foreningen af

Mads Lund på Kjøbenhoved Lundgård, den anden købt af ham (men ikke opført i regnskabet). Det blev vedtaget, at de skulle bruges til mindsten for *Claus Dall*, som var død 1872, og *Peter Larsen* (Skræppenborg), som døde i året 1873. Den første var, som vi har set, en af initiativtagerne til festerne i krattet og en utrættelig arbejdskraft i den første vanskelige tid, da de mange praktiske opgaver stod i forgrunden. Det er således ham, der har hovedæren for indretningen af den nu værende festplads. Den anden gav stødet til foreningens oprettelse og var med sit varmhjertede sind og sin altid beredvillige offervilje med til at give den sit præg fra starten. De to sten blev begge afsløret ved grundlovsfesten 1877. 1200 mennesker var til stede, som sædvanlig mange sønderjyder. Hovedtalen blev holdt af Heinrich Nutzhorn, derefter talte også de sædvanlige foruden en pastor Karstensen fra Fyn (formodentlig Kristen Karstensen, 1809—1882, sognepræst i Gelsted, født på Als).

Til det *kirkelige møde 1881*, som holdtes 4. august, skulle der være fri adgang for de præster, som da ville være i Askov. Det drejer sig om det berømte møde, hvor man vedtog den »store« og den »lille« Askov-adresse om præstefrihed m. m. I krattet blev der talt af C. J. Brandt, Vartov, Andreas Leth, Middelfart, Vilhelm Birkedal, Ryslinge, missionær Skrefsrud og Ludvig Schrøder.

Endnu en begivenhed i 70erne skal nævnes, nemlig oprettelsen af *skolehjemmet*⁹⁾ i Skibelund, den nuværende efterskole. Dets historie skal ikke skrives her; det er gjort af Kristian la Cour Pedersen i hans bog »Skolehjemmet i Skibelund«, 1946. Her skal kun siges lidt om starten. En ung lærer fra Brøstrupgård i Hygum sogn ved Rødding blev som så mange andre af tyskerne forhindret i at fortsætte med den undervis-

*Oluf Peter Holm Larsen (Skræppenborg), 1802—1873.
Gårdejer i Dons, Almind, grundtvigsk lægprædikant. Indskrift:
Peter Larsen af Dons, født 8. Oktober 1802, død 6. Januar 1873.*

ning af danske børn, som han var i gang med. Hans navn var Knud Hansen Pedersen, født på Brøstrupgård 1845. Han tog så som elev på Askov højskole, og det var Schrøder, der indgav ham den tanke at begynde en skole for sønderjyske børn i Skibelund, og det var også Schrøder, der med sin praktiske sans hjalp ham i gang med det, navnlig med at få en anven-

delig ordning med Skibelundforeningen. Knud Pedersen lejede for 15 år et stykke af foreningens jord syd for krattet, neden for bakkeskråningen. De første 5 år skulle der ikke svares nogen afgift af jorden, derefter skulle der betales 15 rdl. om året. Ordningen drøftedes på generalforsamlingen i Vejen kro 30. januar 1874 og blev vedtaget uden modstemmer, da man fandt, at denne anvendelse — som Svejstrup udtrykte det — af foreningens mark stemte godt med foreningens øjemed. I løbet af sommeren blev der bygget et hus, Knud Pedersen giftede sig, og i november åbnedes skolen som en friskole i form af en kostskole for sønderjyske børn. Senere forbød tyskerne denne form for undervisning af børn i den undervisningspligtige alder fra tysk område, og skolehjemmet måtte så omdannes til en almindelig efterskole for børn, der var ude over skolepligtig alder. Det hjem og den gerning, som Knud Pedersen og hans hustru Georgia la Cour, en præstedatter fra Djursland, her begyndte, fik sin egen store værdi, uafhængig af Skibelundforeningen, men den er også på mangfoldig måde vævet ind i foreningens og krattets historie. Knud Pedersen blev medlem af foreningen, han førte i mange år tilsyn med krattet og meget af det arbejde, som blev udført der, og var i 14 år medlem af foreningens bestyrelse.

Ny fase.

Efterhånden ændredes foreningens økonomiske stilling til det bedre. 1882 var gælden til Vejen sparekasse forvandlet til overskud. Året efter kunne Schrøder erklære, at hvad der kunne gøres i krattet, nu var væsentlig gjort, og man kunne begynde at tænke på andre ting.

En frugt af den nye situation var det, at der blev rejst en mindesten for sønderjydernes repræsentant i

Skibelund

Hans Andreasen Krüger, 1816—1881.

Indskrift: Nordsiden: Hans A. Krüger fra Bevtoft, født 6. April 1816, død 27. August 1881. Sydsiden: De danske Sønderjyders Tillidsmand og kaarne Talsmand. Østsiden: De Herrer glemmer, at der er et dansk og dansksindet Sønderjylland. Rendsborg 18. Marts 1848. Vestsiden: Vi ere Danske og ville vedblive at være Danske! Berlin 1867 til 81.

den tyske rigsdag *H. A. Krüger fra Bevtoft*.¹⁰). Han var død 1881, og da der blev iværksat en indsamling til et mindesmærke for ham, blev det tre af Skibelundforeningens bestyrelse, der kom til at lede den. Da de indsamlede midler knap nok slog til, kunne foreningen selv klare resten, og stenen blev rejst i krattet. »Indvielsen« af den fandt sted 21. september 1882. Den viser på forsiden en bronzemedajon udført af billedhuggeren Otto Evens (1826—95). Hvor den står, var der dengang »vid udsigt over Sønderjyllands bakker og skove«.

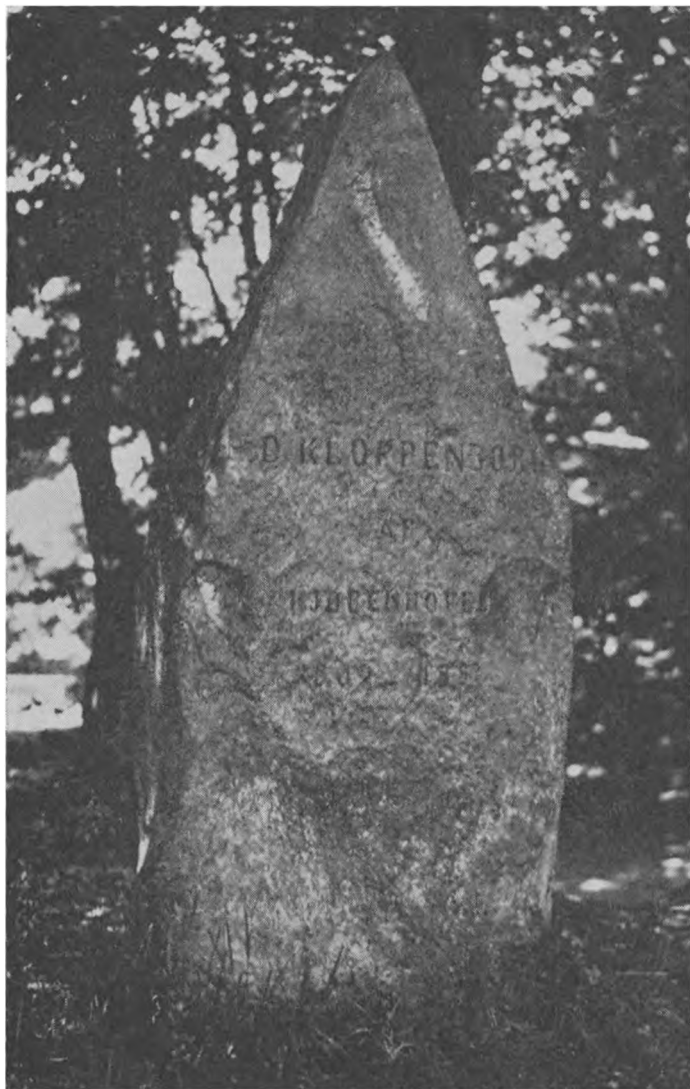
Ved en ekstraordinær generalforsamling 3. december 1883 kom et principspørgsmål til debat. En gård-ejer, Hans Sørensen, fra den nordlige del af Malt sogn havde tilbudt foreningen at sælge den en skovlod på ca. 3 tdr. land for 1100 kr. Schrøder forelagde sagen og gjorde opmærksom på, at foreningen nu ejede 500 kr. og kunne vente fremtidig at øge sin formue. Han fandt, at man nu stod ved et vendepunkt i foreningens liv, og at man burde være med til at tjene det almindelige bedste ved at plante »små venlige skove på forskellige steder« til gavn og glæde for børn og ungdom. Schrøder blev støttet fra forskellige side, men H. J. Lauridsen protesterede og fremhævede, at hensynet til sønderjyderne gav foreningen nok at gøre i Skibelund; han ville hellere købe mere jord ind til krattet. Povl la Cour mindede om, at det i den oprindelige aktie-indbydelse fra 1869 udtrykkelig var fremhævet, at et muligt overskud skulle anvendes i almennyttige øjemed. Der blev stemt om sagen, og det ser ud, som om H. J. Lauridsen har stået helt ene med sit standpunkt, i hvert fald blev en udtalelse om, at foreningen ikke var bundet til Skibelund alene vedtaget uden stemmer imod. Købet af skovloden blev dog ikke til noget, man skønnede, at prisen i dette tilfælde var for høj.

Men spørgsmålet synes at have givet anledning til en fornyet drøftelse af foreningens love. Ved den påfølgende generalforsamling 13. maj 1884 var et forslag til nye love blevet trykt og blev omdelt. Desværre er diskussionen ikke refereret, men efter en hel del mindre ændringer blev hele forslaget vedtaget. De nye love findes trykt i et par lodejerbrev i foreningens arkiv. En anden grund til revisionen var måske, at bestyrelsen for nogen tid siden havde søgt om stempelfrihed for aktiebrevene, men havde fået afslag. I hvert fald er det tydeligt, at man nu ønsker at undgå enhver brug af ordene aktie og aktieselskab. Foreningens navn er nu officielt Skibelundforeningen, og i stedet for aktiebrev og aktionær indføres et nyt ord: lodejerbrev og lodejer (ikke at forveksle med lodsejer — det drejer sig jo ikke om jordlodder). De nye udtryk bruges i praksis længe i flæng med de tidligere, men sejrer efterhånden nogenlunde sikkert over dem. De nye love indeholdt også bestemmelse om, at der skulle holdes generalforsamling i november. Det ændredes senere til de sidste dage i december, i 1931 genoptog man den gamle regel om at holde den i sidste halvdel af maj, og det har været overholdt strengt siden. Fra omkring 1891 bliver det praksis, at generalforsamlingerne skal averteres i Højskolebladet; det tyder på, at den lokale presse ikke mere slår til, lodejerne er ved at blive spredt over landet, brevene går i arv eller bliver afstået til andre; adskillige lodejere mister man helt kontakt med — et forhold, som flere gange har voldt adskilligt besvær.

I krattet plantes der videre. Det synes, som om H. J. Lauridsens standpunkt ved nærmere overvejelse har sejret over højskolens ønske om små venlige skove på forskellige steder. Der plantes stadig, og ved flere lejligheder købes der mere jord til. Der kulegraves ikke

mere, man anvender en ny teknik: undergrundspløjning, som man har læret af arbejdet på Stavshede. Omkring 1890 opstår ønsket om at få krattet — som i denne tid ofte kaldes plantage — gjort til fredskov, og i denne forbindelse ønskes foreningens areal forøget, gerne indtil det dobbelte; der købes derfor 7 tdr. land af naboen mod øst, Anders Jørgensen. I en artikel i Højskolebladet 1884 (21/7) havde Schrøder slået til lyd for at få Skibelund anerkendt som mødeplads for ungdomsstævner med gymnastik o. l. — uden at der mærkes noget til nogen reaktion hverken for eller imod. Huset i krattet fik 1886 en ny lejer, en håndværker, som selv kunne foretage reparationer, når foreningen gav materialerne. 1894 kom der nye bænke på festpladsen, og pladsen blev udvidet. Et »pæleværk« til at binde hesterne ved til festerne kom der også. Efter forslag fra »Askov forskønnelsesudvalg« (det nuværende bylav) gav man i nogle år tilskud til Malt og Vejen kommuner til plantning af allétræer langs vejene fra Vejen til krattet. Ellers mærkes der ikke meget til interesse for »almennyttige øjemed«; et forslag om 10 kr. til afholdssagen henlægges uden diskussion og glemmes.

Møderne gik deres gang, omtrent som sædvanlig. Det skete dog af og til, at der dukkede fremmede navne op. Og 1885 fandt man, at den provisoriske finanslov og den derved skabte politiske situation i den grad fyldte alles sind, at grundlovsfesten denne gang burde have et mere politisk præg. Man fik derfor venstreføreren Sofus Høgsbro (tidligere forstander på Rødning højskole) over fra København som taler. De andre talere var »de sædvanlige«, men ordene fik iflg. Højskolebladet en skarpere klang. De gjorde også stærkt indtryk på tilhørerne. F. eks. kan vi i H. P. Hanssens erindringer se, hvor påvirket han blev af

*Hans Didrik Kloppenborg, 1802—1882.
Gårdejer i Københoved, Skrave sogn. Indskrift: H. D. Kloppen-
borg af Kjøbenhoved, 1802—1882.*

dette møde — og af en samtale med Schrøder på en spadseretur den følgende dag. 1893 kom han selv til at tale som gæst ved grundlovsrådet. Ved andre lejligheder i disse år nævnes talere som folketingsmand Frede Bojsen, valgmenighedspræst Fr. Nygaard fra Sdr. Næraa, Svejstrups efterfølger i Vejen J. Richter og folkemindeforskeren H. F. Feilberg. Sidstnævnte var ganske vist nu bosat i Askov og er altså ikke »fremmed«, men reglen om de rent lokale kræfter var altså ikke mere gældende. 1894 holdtes der 8. september et stort møde af foreningen af højskoler og landbrugsskoler; det refereres ikke i protokollen, men må jo have været højskolens 50-års jubilæum i Danmark.

1889 fandt man noget at bruge den stadig voksende beholdning til. Det var Hundsbæk plantage i Læborg sogn nord for Malt og Vejen, der bad om et lån. Skibelundforeningen besluttede at støtte denne plantningssag med 2000 kr., som skulle forrentes med 4 %, og foreningen købte desuden 10 aktier i Hundsbæk plantage for 420 kr. Fra 1886 bevilgede man indtil videre Askov højskole overskuddet af de kirkelige møder i juli måned, som stadig holdtes med god tilslutning, tit med over 1000 deltagere — som tidligere nævnt dog så godt som uomtalt i protokollen. 1888 fik Knud Pedersen sin kontrakt fra 1874 fornyet for en ny periode på 15 år.

I rejsningen af mindsten var der indtrådt en pause efter rejsningen af Krügers sten 1882. Men nu døde *Niels Jokum Termansen* 1892. Som en af medstifterne af Skibelundforeningen og dens trofaste ven og faste taler var han selvskrevet til at blive mindet i krattet, og da foreningens formand N. J. Thomsen skænkede en egnet sten, blev bestyrelsen bemyndiget til at afholde alle udgifter til udførelsen. Da stenen var færdig, blev den afsløret ved grundlovsfesten 1893. Afsløringstalen

blev holdt af H. F. Feilberg. Temmelig tidligt begyndte man at tale om, at man ikke var helt tilfreds med stenen — den var vist for uanselig, og 1905 blev den afløst af en anden, se senere herom. 1893 blev det besluttet at rejse en mindesten — hvis en passende sten kunne fås — for gårdejer *Hans Didrik Kloppenborg* fra Københoved. Han var død 1882, men mindedes stadig som en god ven af foreningen og som en af de betydeligste foregangsmænd i sønderjydernes kamp. Og da præsten i Vejen *Hans Svejstrup* døde 1893, stillede man det ganske vist først i bero med at rejse en sten for ham og nøjedes med at lade *Heinr. Nutzhorn* holde en mindetale over ham ved grundlovsfesten 1893. Men da billedhuggeren *Aksel Hansen* fra København tilbød at skænke et brystbillede af *Svejstrup*, som han havde dannet, hvis foreningen ville lade det støbe i bronze, hvilket kun ville koste 200 kr., modtog man tilbuddet under forudsætning af, at pengene blev indsamlet blandt *Svejstrups* venner. Der indkom ganske vist kun 135 kr., men naturligvis betalte foreningen det manglende. Begge disse sten blev afsløret ved den før nævnte store højskolefest 8. september 1894.

1893 døde foreningens første formand, gdr. N. J. Thomsen fra Vejen. Han havde beklædt formandsposten uafbrudt fra starten i 1869. Til hans efterfølger valgtes direktør *Johannes Lauridsen* fra Grønvang i Vejen.

De store stens periode.

Skønt *Ludvig Schrøder* forlængst havde erklæret, at man nu havde gjort, hvad der kunne gøres i krattet, blev der også i de nu følgende år udfoldet en travl virksomhed i Skibelund. Det vil trætte at gå i enkelt-heder med, hvad der blev udrettet, men set over en år-

række var det egentlig ikke så lidt, der skete. Der tales ved næsten hver eneste generalforsamling eller bestyrelsesmøde om nye indkøb af jord i stykker og strimler; der skaffes lovformelige skøder med naboerne, der rettes ud langs skellene, udvides mod syd og øst. Krattet var jo nu blevet fredskov, og 1896 modtog foreningen 500 kr. som erstatning herfor fra staten. Også festpladsen blev atter flere gange udvidet, og forbedret med flagstænger. Træerne var nu vokset op, man talte lige så meget om udhugning som om plantning. 1899 kom der bevilling til at holde almindelig beværtning uden udskænkning af stærke drikke. Hertil var det gamle hus dog ikke tidssvarende, og efter 1906 kom efter flere års diskussion den nuværende pavillon, som dog adskillige gange siden er blevet ombygget og udvidet. Foreningen fik her hjælp af bygmester Niels Ebbesen Grue fra Vejen.

Samtidig med at krattet begyndte at blive både smukt og værdifuldt, konsolideredes formueforholdene også yderligere. Festerne gav godt overskud: 4-5-600 kr. — det var jo mange penge at få hvert år, og en aktivmasse på 4-5000 kr. var det heller ikke dårligt at være ejer af. Der blev stadig råd til en del ekstra. Da Hundsbæk plantage gerne ville betale sin gæld, der nu var reduceret til 1400 kr., med aktier i plantagen, gik man 1898 ind på dette forslag, når der kunne udstedes 46 aktier foruden de 10, foreningen havde i forvejen; således kunne alle Skibelundforeningens lodejere få en aktie i Hundsbæk plantage. Lodejerbrevene skiftede stadig ejere. Ved hver eneste generalforsamling er der nogle stykker, der skal godkendes. Det er jo en af foreningens vigtigste love, at lodejerbreve ikke kan overdrages til andre uden generalforsamlingens samtykke. Af nye »bestyrere« (Schrøders udtryk) skal nævnes Jacob Appel, hvis hånd første gang ses i pro-

*Hans Christian Janus Nicolaj Baltzar Krarup Svejstrup,
1815—1893.*

*Sognepræst i Rødning, senere i Vejen. Bronzerelief af Aksel
Hansen. Indskrift: H. Svejstrup, 1815—1893.*

tokollen 1895; han blev valgt til bestyrelsen 1893 sammen med møller Ebbe Ebbesen fra Sønderskov mølle i Folding sogn.

Ved møderne var der fra halvfemserne næsten altid mindst én fremmed taler; således talte som før nævnt 1898 H. P. Hanssen, Nørremølle, og den norske højskoleforstander Bentsen, som »formodes at kunne holde en kvik lille tale« (Schrøder i forhandlingsprotokollen); 1900 talte Alfred Povlsen, Ryslinge, og Lars Eskeland fra Norge. 1903 møder vi for første gang Askov valgmenighed nævnt; den skal have indtægten af høstmødet i september. Et grundlovsmøde kunne nu indbringe et overskud på 6-700 kr., svarende til 4-5000 gæster.

1896 ville Knud Pedersen gerne købe den grund, hvorpå hans skole var bygget; han kunne ikke få kreditforeningslån uden selv at eje grunden. Det gav anledning til en del overvejelse, men foreningen ville ikke sælge af sin ejendom, derimod traf man den aftale med Knud Pedersen, at Skibelundforeningen i løbet af 7 år skulle indskyde 5000 kr. i hans skole mod pant i den nye skolebygning, som han agtede at opføre. For at skaffe disse penge skulle der hvert år holdes et høstmøde i august eller september. Som ovenfor nævnt kunne man dog et år undvære disse penge til Askov valgmenighed. 1904 var de 5000 kr. fuldt udbetalt til efterskolen.

Hører nu alt dette til i foreningens så at sige daglige tilværelse, så må nu to ekstraordinære begivenheder omtales, nemlig rejsningen af de to store mindesten, som mere end noget andet har gjort Skibelund kendt ud over landet, og som den dag i dag alene er et besøg i krattet værd, nemlig *Magnusstenen* og *Modersmålet*. 1896 kunne Schrøder på generalforsamlingen oplyse, at der var modtaget tilbud om at skænke krattet en mindesten for Magnus den Gode. Tilbudet kom fra den danske digter, nu russisk professor og statsråd Thor Lange (1851—1915), som allerede havde rejst hi-

Magnusstenen.
Granitskulptur af Niels Skovgaard, 1898.

historiske mindesmærker flere steder i landet. Tilbudet blev naturligvis modtaget med tak. Arbejdet blev over-

draget Niels Skovgaard, som egentlig var maler, men dog også gav sig af med billedhuggeri. Man fandt en egnet sten, tidligere overligger på en sløjfet gravhøj, på Drostrup hede (Læborg sogn), og da den ikke rigtig ville komme til at passe til de personlige mindsten omkring festpladsen, anbragte man den på en høj i den østlige del af krattet, som endnu ikke var tilplantet. Her blev arbejdet udført. Det var stenen selv, der inspirerede kunstneren til dens udformning, og det kan vel også siges, at tanke og materiale sjældent har passet så godt sammen som her. Niels Skovgaard har fremstillet en scene af slaget på Lyrskov hede 28. september 1043; kong Magnus den Gode ses i spidsen for sin hær, kæmpende mod venderne, mens Trondheims klokker høres ringe — som det er fortalt af Snorre i hans kongesaga. Stenen er tresidet. På de to sider ses de kæmpende figurer, på den tredje, bagsiden, står indhugget et vers af Thor Lange:

»Magnus, tvende rigers pryd,
unde Gud din kongesjæl
at se Nordens grænsepæl
atter rykket frem mod syd«.

Og derunder: Rejst af Thor Lange 1898. Kunstnerens signatur, N. K. S., står temmelig skjult mellem et par af kæmperne på østsiden. Stenen blev afsløret på selve datoen for kampen, 28. september 1898. 15-1600 mennesker var til stede. Afsløringen skete med stor højtidelighed; man samledes ved Lindbergstenen og drog med musik i spidsen, med de nordiske flag og adskillige lokale skyttekredsfaner vajende ud til stenen. Her blev der sunget sange, som var skrevet til lejligheden, professor Camillus Nyrop talte om Thor Lange og hans arbejde med at få rejst mindsten på historiske steder rundt om i landet, og Ludvig Schrø-

Modersmålet.
N. Hansen Jacobsen, 1903.

der takkede på Skibelundforeningens vegne med et
leve for Thor Lange. Derefter samledes man på fest-

pladsen, hvor flere sange blev sunget, og taler blev holdt af dr. phil. H. L. Møller, København, som mest talte historisk om Magnus's bedrift, af xylograf F. Hendriksen, der talte om stenen som kunstværk, af Skrumsager, Københoved, og flere andre.¹¹

Mens Magnusstenen vel tør siges at være krattets magtfuldste kunstværk, er måske nok »*Modersmålet*« det populæreste. Mærkeligt nok er det overhovedet ikke omtalt i Skibelundforeningens protokol, vel fordi det ligesom Magnusstenen helt igennem er en gave til krattet. Men naturligvis er statuens historie kendt fra andre kilder.¹² En velhavende bankmand fra København, konferensråd Axel Heide, født i Sønderjylland, besøgte Askov højskole og krattet 1901 sammen med den andetsteds på egnen kendte landstingsmand, fabrikant Holger Petersen. Heide kom da frem med den tanke at rejse en mindesten for digteren Edvard Lembcke og historikeren A. D. Jørgensen. Skibelundforeningens formand, direktør Johs. Lauridsen, foreslog ham da at få den kendte lokale kunstner Niels Hansen-Jacobsen til at udføre arbejdet; hertil svarede konferensråden, at det var ham bekendt, at man lavede god cikorie og margarine i Vejen, men han vidste ikke, at man også lavede kunst. Enden på det blev dog, at Hansen-Jacobsen blev opfordret til at påtage sig opgaven, hvad han straks var villig til, da han hørte, hvad det drejede sig om. Det var Hansen-Jacobsen, der, da han hørte om Heides tanke: at skabe et monument, som kunne minde om, at kampen for Danmark og danskhed er af åndelig art, fik den tanke at gøre dobbeltmindesmærket til et monument for *modersmålet*. Det er kvindeskikkelsen, der er hovedpersonen, hun støtter sig ikke til de to mænd, men lægger sine hænder skærmende på deres hovede. Stenen er dansk granit, men den er udført på Hansen-Jacobsens atelier

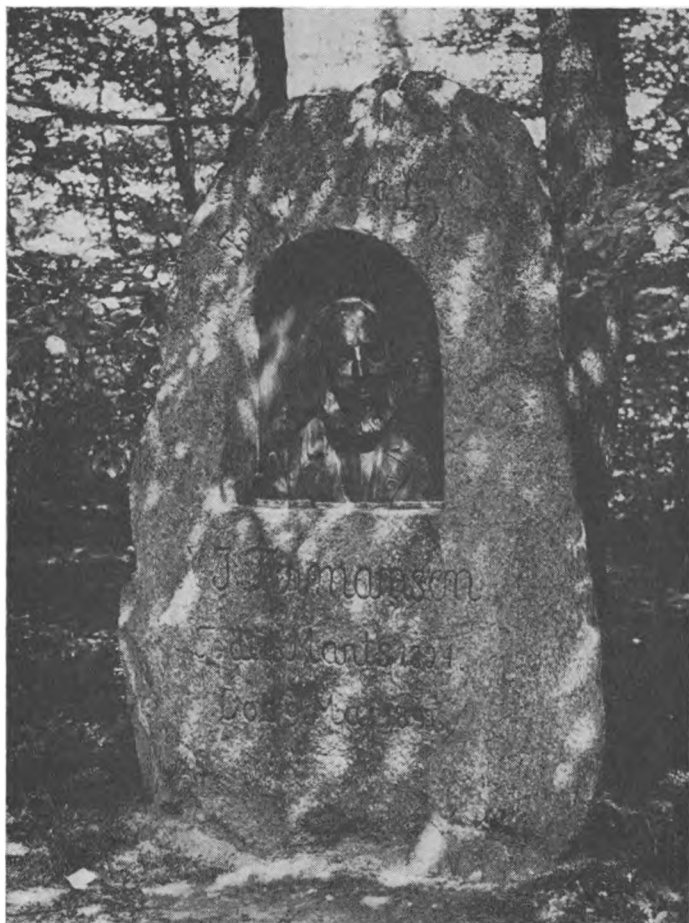

*Cornelius Appel, 1821—1901.
Højskoleforstander og frimenighedspræst i Rødding. Indskrift:
C. Appel.*

i Paris. 17. juli 1903 kom stenen til Vejen og blev straks ført ud til krattet, hvor afsløringen fandt sted mandag d. 27. juli. Skønt det var øsende regnvejr, var der 1500 mennesker på pladsen. Konferensråd Heide holdt en kort afsløringstale, og direktør Lauridsen tak-

kede for gaven. Derefter samledes man på festpladsen. Her blev der talt af professor Harald Høffding og af Ludvig Schrøder, men den sidste måtte dog afkorte sin tale, fordi regnen nu plaskede sådan ned, at man ikke kunne høre, hvad han sagde. Professor Vilhelm Andersen, som var med som gæst ved denne lejlighed, har givet en smuk skildring af »Modersmålet i Skibelund Krat« i det nordiske tidsskrift »Ord och Bild«, 1903. Monumentet er i øvrigt så kendt, at det ikke skal beskrives nærmere her. Om de to mænd kun dette: *Edvard Lembcke* (1815-97) var adjunkt i Haderslev, skrev her bl. a. »Vort modersmål er dejligt« til en afskedsfest for den kendte præst F. E. Boisen (Budstikke-Boisen); efter 1864 måtte han fortrække til København. Han er iøvrigt mere kendt som oversætter end som digter. *Adolf Ditlev Jørgensen* (1840-97) var sønderjyde, født i Gråsten; han var historiker, blev rigsarkivar og har både som videnskabsmand og i populær form gjort sig højt fortjent som navnlig sønderjysk historiker.

Det skal ikke kunne siges, om det var rejsningen af disse to store kunstværker, der satte gang i rejsningen af mindsten påny, men i hvert fald kom der nu en række år, hvor afsløringen af nye sten ikke var nogen sjældenhed. 1903 kom det på tale, at man i Rødding ville rejse et minde for *Cornelius Appel*; han var oprindelig lærer, men blev frimenighedspræst i Rødding, ordineret hertil i Askov 30. juli 1874. Han var præst i Rødding til 1889 og hørte altså nærmest hjemme her, men hans nære og levende forbindelse med alt, hvad der foregik i Skibelund og Askov, gjorde det rimeligt, at der også blev rejst et minde for ham blandt de andre i kredsen omkring festpladsen. Stenen viser et bronze-relief udført af N. Hansen-Jacobsen. Den blev afsløret 24. september 1905. Hans yngste søn, Jacob Appel,

Niels Jokum Termansen, 1824—1892.

*Gårdejer i Gammelby, Læborg sogn. Rigsdagsmand. Indskrift:
Folkets ædle Søn. Bronzerelief af Hansen-Jacobsen. Derunder:
N. J. Termansen, født 15. Marts 1824, død 9. Maj 1892.*

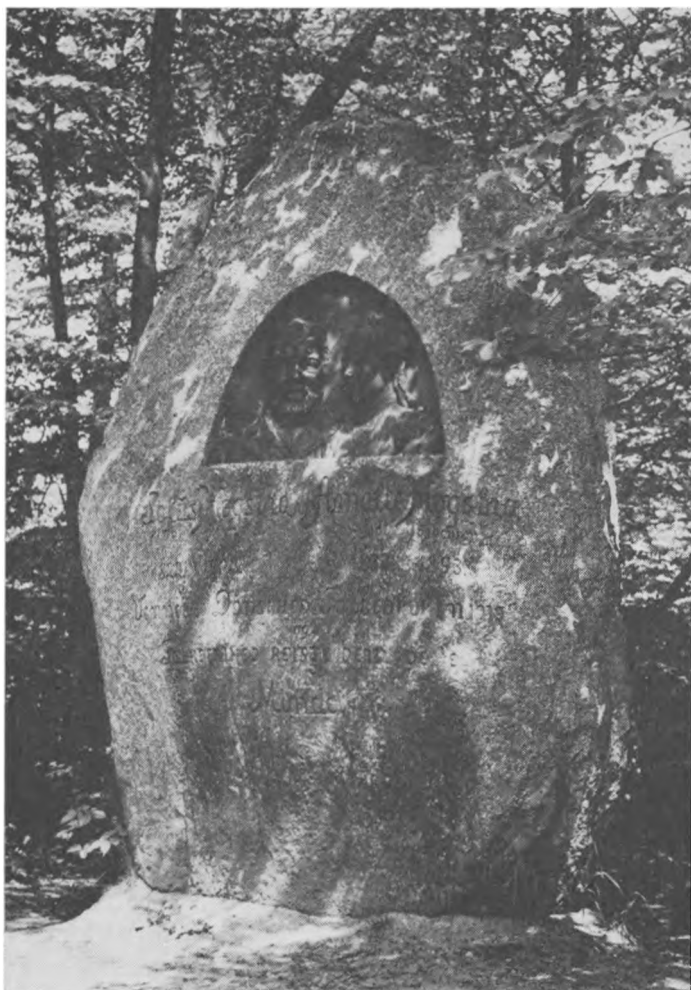
holdt afsløringstalen. Som tidligere nævnt var man ikke tilfreds med den sten, man i sin tid havde fået rejst for N. J. Termansen. Foreningen lod derfor N.

Hansen-Jacobsen udføre et portrætrelief af ham og lod det indsætte i en større sten, mens den gamle blev opstillet ved hans gård i Gammelby. Den nye blev afsløret ved det kirkelige møde 28. juli 1906. Schrøder og Jac. Appel talte til 2000 mennesker. Begge disse sten blev i det væsentlige bekostet af foreningen. Indtægterne tillod nu denne udgift, uden at der blev under-skud i kassen.

Snart efter den nye sten for Termansen kom der et nyt monument ind i rækken. Det var en anselig sten til minde om politikeren Sofus Høgsbro¹³⁾ og hans hustru Amalie Jürgensen. Det var atter Hansen-Jacobsen, der var kunstneren. Stenen viser i relief af bronze et dobbeltportræt af ægteparret. Sofus Høgsbro var født i Rødding præstegård 1822. I sin ungdom blev han stærkt grebet af Grundtvigs tanker om frihed i kirke og skole. 1850—62 var han forstander for Rødding højskole (afløst af Ludvig Schrøder), og da han 1862 flyttede til København for at virke her som en af de ledende venstrepolitikere, bevarede han interesse for og nær kontakt med alt, hvad Askov og Skibelund stod for. Da han døde 1902, faldt det naturligt at give ham og hans hustru en plads blandt de andre omkring festpladsen i krattet. Festen holdtes 23. juni 1907; der var 7000 mennesker samlet; J. C. Christensen holdt hovedtalen om Sofus Høgsbro som politiker, Jacob Appel talte om ham som højskolemand, og flere andre havde ordet. Høgsbros søn, højesteretsadvokat Svend Høgsbro, der senere selv skulle få sin sten i krattet, takkede på familiens vegne.

Året efter døde både Ludvig Schrøder og Povl la Cour. Og naturligvis var det givet, at de begge, som praksis nu var blevet, skulle have deres minde føjet ind i kredsen. Ingen overhovedet var nærmere til det end *Ludvig Schrøder*¹⁴⁾, mere end nogen anden sjælen

Skibelund

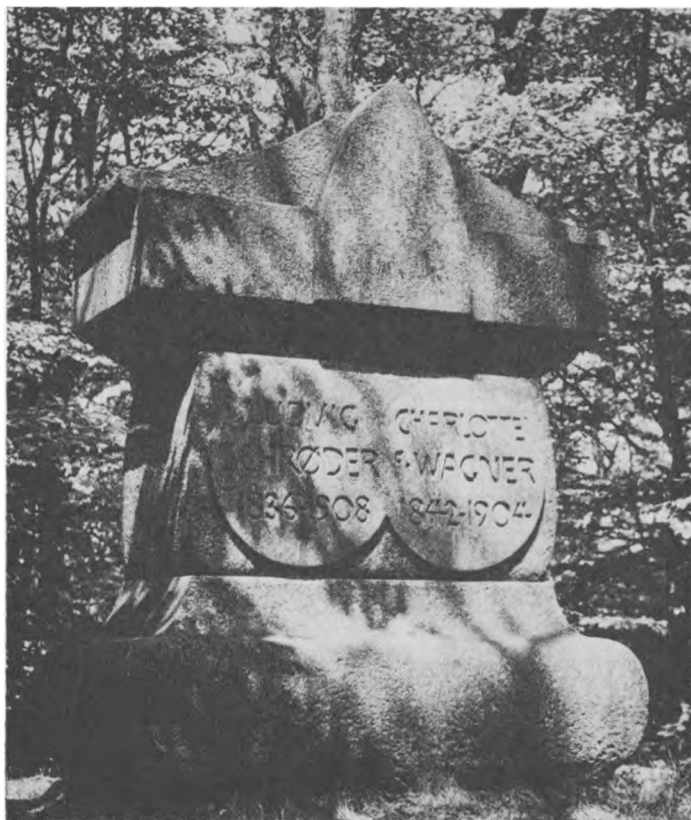

Sofus Magdalus Høgsbro, 1822—1902 og hustru Amalie Gabrielle Jürgensen, 1833—93.

Politiker, venstrefører, rigsdagsmand. Indskrift under portrætterne (navne og årstal): Venner af Danskhed, Folkeoplysning og Folkefrihed rejste dem dette Minde.

i alt, hvad der skete her. Hans sten kom i 1910, afsløret 18. september. Det er en stor og tung — alt for tung — granitblok, tegnet af Joakim Skovgaard. Den er uden portrætter, kun med navnene Ludvig Schrøder og Charlotte Wagner og deres årstal. Bag på stenen står Schrøders valgsprog: Dag og dåd er kæmperim. Stenen blev skænket af »Askov lærlinge« (højskolens elevforening). Den indtager med rette en dominerende plads for enden af festpladsen. Ved afsløringen var der tusinder af mennesker til stede. Jacob Appel, Schrøders svigersøn, holdt hovedtalen; desuden blev der talt af Holger Begtrup.

Fra denne periode vil vi endnu omtale den store Bjørnson-fest i 1906.¹⁵⁾ Heller ikke den er omtalt i protokollen, men refereres andetsteds fra. 6000 mennesker var strømmet sammen for at høre den store mand. Han havde før været på Askov, men havde ikke talt ved et offentligt møde i Skibelund. Han kom nu lige fra Paris. Hans tale drejede sig om Nordens fremtid, om den nylig opløste union mellem Sverige og Norge og om den fred, der skal sikres ved at alle germanske folk står sammen. Franz v. Jessen har i sine erindringer givet en malende skildring af festen. Lige overfor talerstolen stod i forreste række nogle snese sønderjyder, hvis centrale skikkelse var gårdejer J. N. H. Skrumsager fra Københoved. Han stod og røg sin halvlange pibe, som han kun tog ud af munden, når hans mægtige røst klang med i sangen; ligesom de andre sønderjyder syntes han at kunne samtlige vers af disse grundtvigske og bjørnsonske digte udenad. Bjørnsons tale refereres nu ret udførligt, mens det samtidig følges, hvorledes Skrumsager passer sin pibe. Da Bjørnson omtalte, hvorledes tyskerne krænker samvittighederne, nedtramper sproget o. s. v., tog Skrumsager piben ud af munden, og der lød et rungende *Hør!*,

Ludvig Schrøder, 1836—1908 og hustru Charlotte Wagner,
1842—1904.

Granitmonument af Joakim Skovgaard. Indskrift: Kun navne og
årstal. På bagsiden: Dag og Daad er Kæmperim.

som fandt mangfoldig genlyd. Men da han fortsatte med, at alligevel måtte jo Tyskland med i den store pangermanske sammenslutning, rømmede Skrumsager sig hørligt, og da han udtalte den mening, at man også kunne have tillid til dem, afbrød Skrumsager med et rungende *Nej!* og i det samme begyndte folk at le . . .

Dr. phil Vilhelm la Cour,¹⁵⁾ der som ung student også var til stede, fortæller, at også han råbte nej. Han synes ikke at have hørt andet end sit eget råb, men fortsætter, at Appel rejste sig og spejdede nervøst efter den formastelige, som vovede at gribe forstyrrende ind. For Bjørnson var gået i stå. Han stod et øjeblik tavs, som ventede han på en tilslutning, der kunne afbalancere råbet, men den kom ikke. Så sagde han irriteret: »Ja, det må sandelig Dere danske selv om!« Folk lo, den uheldsvangre tavshed var brudt, og han fortsatte talen.*)

Endelig skal vi her indføje et eksempel på, *hvordan Skibelund kunne opfattes*¹⁶⁾ af dem, der ikke delte den grundtvigske højskoles tankegang. I august 1900 holdt den grundtvigske studenterforening »Studenterkredsen« sommerkøde på Askov. Mødet blev dag for dag loyalt refereret i Kristeligt Dagblad. Her fortælles 23. august om, hvorledes samtlige 150 deltagere en søndag formiddag gik i kirke i valgmenighedskirken og derefter om eftermiddagen stævnedes til fest i Skibelund krat, »Ribe amts heldigste festplads«. 2-3000 mennesker var her til stede i herligt vejr. Der var først gymnastikopvisning af 200 karle og drenge fra Ribe amt, derefter møde på festpladsen med taler af Jacob Appel, pastor Otto Rosenstand, Vester Vedsted (et begejstrende foredrag om det menneskeliges ret og glæden over livet), Poul la Cour og en finsk gæst, fru Hellström. Det har sikkert alt sammen været typisk for en ret Skibelundfest og var i alle måder vellykket. Men i samme blad for 30. august kom nu et angreb fra

*) Vi kan ikke nægte os fornøjelsen her at citere fra regnskabsbogen: Honorar til Bjørnson 300 kr. Og omtrent fra samme tid: konseilspræsident Klaus Berntsen 150 kr., finansminister Nergaard 100 kr., pastor Hjortkjær, Malt 20 kr. — Ja, ja, 20 kr. var mange penge den gang for en landsbypræst.

pastor Carl Moe i Skanderup, den senere formand for Indre Mission. Carl Moe begynder med at kritisere, at man, efter at have begyndt søndagen med gudstjeneste vanhelliger den ved at holde »folkefest« om eftermiddagen. Forhåbentlig er der ikke mange steder, hvor der kan samles 2-3000 mennesker til sligt. Han citerer 1. Tim 4,8: »Den legemlige øvelse er nyttig til lidet« . . . og fortsætter: »Sørgeligt, at der her i vort søndagsvanhelligende land kan føres an fra grundtvigsk side til et sådant misbrug af dagen, og det er i høj grad betegnende for den indflydelse, en grundtvigsk højskole kan øve på en egn, hvis referenten virkelig har ret i, at »ethvert menneske i mange miles omkreds tænkte på og talte kun om eftermiddagens store begivenhed, folkefesten i Skibelund krat . . . En hviledag har den søndag da ikke været for disse arme gymnastikere, der måtte arbejde i deres hede kropssved — og nogen hellig dag vil vel ingen påstå, at det blev. Helt pudsigt bliver det, når man læser, at studenterne ved denne gymnastikfest skulle se en levende illustration af, hvad der var talt så meget om på mødet, nemlig: »resultatet af højskolens gerning iblandt tidens ungdom«. Men pudsigt er det sandelig ikke, når højskolen går i spidsen med at lære ungdommen at vanhellige søndagen, hvoraf den vitterlige følge er, at de unge bliver ganske fremmede for Guds hus og ligegyldige for ikke at sige fjendske mod hans ord. Og pudsigt er det heller ikke at tænke på, at en hel del af de 150 studenter vel siden bliver præster . . . som . . . sparker lige så meget til kristendommen som til fodbolden. Det var kristelig set en sørgelig søndag i Skibelund krat den 19. august«.

Således kunne man altså også i den store gamle kamptid vurdere det, som er foregået i Skibelund gennem de 100 år.

Op til genforeningen.

I den følgende periode er der adskillige huller i protokollens beretninger. En bestyrelsesprotokol er jo nu engang ikke en dagbog, og man refererede simpelt hen ikke de beretninger, som formanden dog må formenes at have aflagt på generalforsamlingerne. 1909 blev den i brug værende protokol forlagt, 1910 er der overhovedet intet skriftligt, en ny kom først i brug 1911. 1913 noteres det, at nu var den gamle protokol heldigvis »kommet til stede«. Men endnu værre er det egentlig, at Jacob Appel, som nu for det meste førte pennen, var til det yderste lapidarisk i sine indførelser. Der nævnes næsten intet om så dagligdags ting som festerne — dem vidste vel alle alligevel alt om. Men også mindstensafsløringerne er tit forbigået i så godt som fuldstændig tavshed. Året 1917 er der slet ikke ført nogen protokol.

Men så er der jo også andre ting, som det har været nødvendigt at føre til protokols, ikke mindst om foreningens praktiske problemer i dagliglivet. Om selve krattet siges det, at der fra 1906 forhandlede om »nybygning« i Skibelund. Beværter Anders Paaskesen ville gerne påtage sig at forrente en byggesum og betale årlige afdrag, hvis der måtte komme nye bygninger. Efter et par års overvejelser rejstes der 1908 for 13.700 kr. en ny bygning. 11.000 kr. lånte man i Vejen sparekasse, bygmester Niels Ebbesen Grue i Vejen forestod byggeriet. Der blev lavet en kontrakt med Paaskesen, men han måtte gentagne gange have afslag og udsættelse med betalingen. Fra 1920 tales der om, at nye udvidelser er ønskelige, men de må vente til billigere tider. Der måtte ikke danses i bygningen uden tilladelse fra bestyrelsen. Pladsen udenfor pavillonens kneb det med at holde pæn, den »bør fredes bedre«. Det gamle hus står endnu og bliver istandsat. Fest-

pladsen blev der stadig ofret meget på. Den måtte stadig udvides og forbedres, i 1912 f. eks. for 1350 kr., som endda blev overskredet. Sten må nu og da flyttes. Men resultatet var vellykket.

Til Knud Pedersen var der som før omtalt udlånt 5.000 kr. Heraf skulle han betale 200 kr. i rente, men han bad Skibelundforeningen om tilladelse til at bruge disse 200 kr. til understøttelse for børn fra Sønderjylland. Det blev bevilget ham, og i mange år var det skik at bruge denne renteindtægt på denne måde. Også under krigen, da der ikke kom sønderjyske børn til skolen, blev dette beløb udbetalt. Efter krigen (1919) fandt man dog tiden inde til at tage hans leje af grunden op til nærmere overvejelse.

Foreningens økonomi blev stadig bedre. Formuen voksede støt. 1909 var den 8.933 kr., i 1915 13.850 kr., efter krigen (1919) 21.348 kr., foruden jord og planter. 1919 kom der forespørgsel fra aktieselskabsregistret om foreningens forhold, men der kunne jo svares, at der aldrig var blevet udbetalt udbytte til selskabets aktionærer, og at der ligefrem i lovene var forbud herimod. Udbyttet kunne ellers nok have haft nogen betydning i disse år. Graner og andre træer var nu forlængst vokset op i størrelser, så der kunne sælges gavntræ, brændsel og juletræer for ganske antagelige beløb. Dette salg af træ blev desuden til gavn for kratet, som en tid havde truet med at få præg af granplantage. Nu kunne det forskønnes ved udhugning, så de mange løvtræer kom til deres ret.

Møderne fortsatte med at samle store skarer. Der opgives store tal, ikke sjældent var der 4-7.000 tilhørere. Det var nu blevet en fast regel, at der altid var mindst een fremmed taler, tit en mand fra et af de nordiske broderlande. Undertiden skete det, at festpladsen blev lånt ud til andre organisationer, f. eks. i 1911

til K.F.U.M., men det blev dog aldrig til tradition med nogen af dem. Talernes emne var som altid i overensstemmelse med formålsparagraffen af folkeligt og nationalt præg. Politiske spørgsmål kunne ikke med rimelighed helt holdes ude. Men man søgte at undgå både partipolitik og udenrigspolitiske udfordringer. Med partipolitikken gik det som regel meget godt. Men med hensyn til det udenrigspolitiske kunne det undertiden knibe lidt. »Grænsens sang« måtte nødvendigvis på dette sted tone så kraftigt, at også tyskerne kunne høre den. Allerede da Modersmålet blev afsløret, havde man i blade som »Schleswigsche Grenzpost« kunnet læse skarp kritik både af selve statuen og af de taler, der blev holdt ved festen. Senere talte f. eks. Klaus Berntsen¹⁷⁾ 1910 og 1911, sidste gang som minister, ved grundlivsfesten, og igen 1914, denne gang for 6500 mennesker. Han talte, som han jo så tit gjorde det ved folkelige møder, om Kristen Kold og om friskole og højskole, politisk aldeles neutralt, men han var offentlig politisk personlighed, og det var i sig selv nok til, at der kom indvendinger fra tysk side. Også Jacob Appel havde i sin ministertid talt ved festerne. Hans emner havde været D. G. Monrad og frihed i kirkelige og skolemæssige spørgsmål. Finansminister Neergaard havde talt om den sociale lovgivning. Alle disse ministertaler gav nu atter anledning til kritik, ikke blot fra tysk side, men også i Danmark. Klaus Berntsen skriver herom i sine erindringer (3. bd., 1925, s. 183): »Ministeriets udenrigspolitik, der var anlagt på neutralitetsprincippet, blev fra enkelte hold både i den danske og den tyske presse genstand for misforståelse og mistænkeliggørelse. Særlig ondsindet var »Schleswigsche Grenzpost«, som redigeredes af den fanatiske danskhader hr. Strackerjahn, der tillod sig at kritisere regeringen, fordi finansmini-

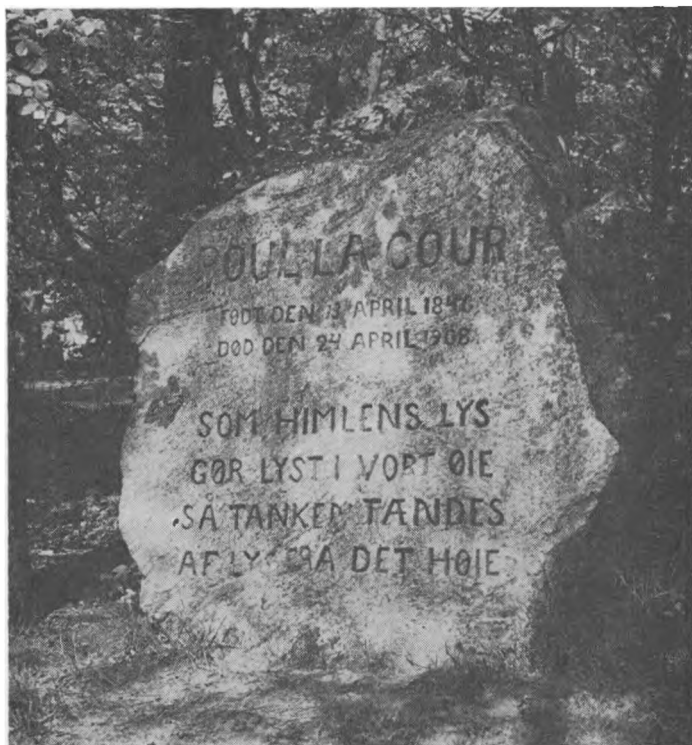
Svend Høgsbro, 1855—1910.

Politiker, jurist, sekretær i Andelsudvalget. Indskrift: Minde om Andelsudvalgets trofaste ven, højesteretssagfører Svend Høgsbro, født 4. juni 1855, død 5. maj 1910. På foden: Rejst af danske andelsforeninger.

ster Neergaard havde talt ved et møde på Skamlingsbanken og jeg ved en grundlovsfest i Skibelund krat, hvor tusinder af danske nordslesvigere havde været til stede«.

Den første verdenskrig kunne ikke undgå stærkt at præge møderne, især naturligvis fordi grænsen nu var spærret, så den store tilstrømning sydfra ophørte. Jacob Appel foreslog på en generalforsamling 1915, at man helt lod være med at holde møde på grundlovsdagen, men det vandt dog ingen genklang hos de andre lodejere, og møderækken fortsattes uafbrudt, stadig i disse år med god tilslutning. Med to store fester blev der sat et storslået punktum for dette afsnit af Skibelunds historie. Allerede 1919 havde der været 7.000 deltagere, da Jacob Appel talte om Magnusstenen og om Nordens grænsepæl, der nu blev »atter rykket frem mod syd«. Ved grundlovsfesten 1920 indfandt der sig 10.000 deltagere fra hele landet — det må have sprængt alle rammer. Ordførere var Jacob Appel, Erik Appel og Klaus Berntsen, og naturligvis talte de alle om det, som fyldte alles sind. Og allerede 15. juli var der atter stor fest, da kongeparret efter den store genforeningsrejse i Sønderjylland kom til Skibelund, hvor kong Christian afslørede den store genforeningssten i den østlige udkant af krattet.

Rejsningen af mindesten var ikke standset med den store mindesten for Ludvig og Charlotte Schrøder. Men den næste gav anledning til nogen overvejelse og en del korrespondance. Sagen begyndte med, at Skibelundforeningen underhånden fik at vide, at Andelsudvalget gerne ville rejse et minde for udvalgets sekretær, højesteretssagfører *Svend Høgsbro*, der var død 1910. Udvalget kunne ikke rigtig finde et egnet sted at anbringe stenen på og ville egentlig helst have en henvendelse fra Skibelundforeningen om at få stenen rejst

Poul la Cour, 1846—1908.

Fysiker, højskolelærer, opfinder, titulær professor. Navn og årstal og verset:

*Som Himlens lys
gør lyst i vort øje,
så tanken tændes
af lys fra det høje.*

i krattet. Heroverfor måtte foreningen erklære, at Svend Høgsbros virksomhed havde haft en anden karakter end de andre, hvis minde var rejst i kredsen om festpladsen, det drejede sig her specielt om folkelighed og grænsekamp. Men hvis Andelsudvalget selv ville anmode om det, ville man gerne tage mod stenen og

finde en egnet plads til den. Det endte da med, at denne sten blev opstillet uden for den sædvanlige kreds, på en lille lysning umiddelbart øst for festpladsen. Her er senere enkelte andre sten kommet til. Det er en høj granitsten med indlagt bronzerelief, udført af billedhugger Ølsgaard, Aarhus. Indskriften lyder: Minde over Andelsudvalgets trofaste ven, højesterets-sagfører Svend Høgsbro, født 4. juni 1855, død 5. maj 1910. Og på foden: Rejst af danske andelsforeninger. Afsløringen fandt sted i forbindelse med det kirkelige møde 29. juli 1912. Rejsningen af denne sten gav anledning til nogen debat om betimeligheden af, at Skibelundforeningen her »kom ind på et skråplan« ved at drage mænd, hvis arbejde ikke havde været af helt samme art som den øvrige kreds, ind blandt dem, man her ville mindes. Men naturligvis stod foreningen fast på sin beslutning om at værne også denne sten.

Året efter var det den berømteste af Askov højskoles lærere, professor *Poul la Cour*, der stod for tur. Under hele sin virksomhed i Askov (1878—1908) havde la Cour taget levende del i Skibelundforeningens arbejde og tit — tiere end det fremgår af denne beretning — ført ordet ved dens fester. Man anvendte en smuk sten, som tidligere var skænket til krattet, og N. Hansen-Jacobsen tegnede indskriften, som lyder: Poul la Cour, født den 13. april 1846, død den 24. april 1908. Og dertil verset (af la Cour selv):

Som Himlens lys gør lyst i vort øje,
så tanken tændes af lys fra det høje.

Oven over er indhugget to gengivelser af »tonehjul«, en af la Cours opfindelser. Afsløringen fandt sted ved det kirkelige møde 1913.

1915 kom en forespørgsel fra »National forfatterforening« om tilladelse til at rejse en mindesten for

Skibelund

*Genforeningsstenen, 1920.
Af N. Hansen-Jacobsen. Set fra vest.*

Thor Lange i Skibelund krat. Bestyrelsen vedtog at svare forfatterforeningen, at Skibelundforeningen selv havde tanke om at rejse ham et mindesmærke og nøjedes derfor med at takke for henvendelsen. Denne sten kom dog først 1925 og vil blive omtalt senere.

Det måtte føles som en selvfølge, at Skibelund krat

ud fra sine traditioner også måtte have en *genfor-
eningssten* i lighed med de talrige andre, som nu rej-
stes rundt om i landet. Man fandt en stor blok på
Læborg mark. Den var så stor, at den kunne kløves i
flere stykker; en blok står nu ved Rødding frimenig-
hedskirke som minde over de faldne fra første ver-
denskrig; en anden står som gravsten på H. F. Feil-
bergs grav på Askov kirkegård. N. Hansen-Jacobsen
fik overdraget opgaven her som så tit før. På en af ste-
nens sider indhuggede han et vers af digteren Kaj
Hoffmann, oprindeligt digtet til et mærkat, som blev
solgt ved indsamlingen til genopførelsen af domkirken
i Reims:

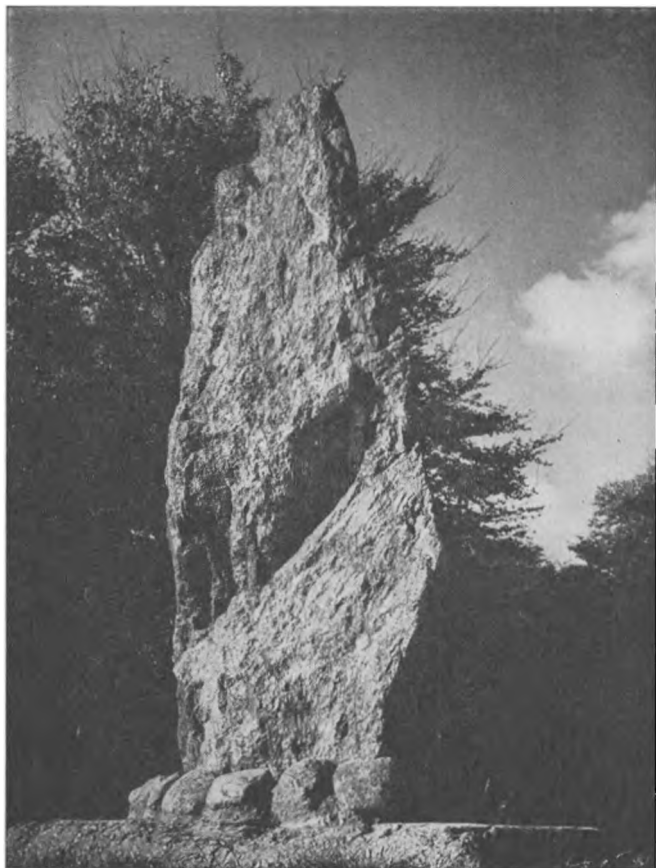
Sværdtid er endt,
det er plovtid påny,
vennetid, frændetid,
grotid og gry.

På en anden side står det egentlige *genforeningsvers*
af Hansen-Jacobsen selv:

Mænd fra Vesterhavets kyster
til det Stille Ocean
har kæmpet for, at ret bør være magt.
Vi mindes disse helte, i vor saga skal det stå:
De frelste hjem til Danmark
vore brødre sønden å.

Endelig er på nordsiden af stenen indhugget Chri-
stian IX's og Christian X's navnetræk i årstallene 1864
og 1920. Den næsten tre meter høje sten står på en høj
længst ude mod krattets østgrænse på et sted med vid
udsigt over Sønderjylland. Den blev som før omtalt
afsløret 15. juli 1920 under stor deltagelse og i over-
værelse af kongeparret. Alle udgifter til stenen og ved
afsløringsfesten afholdtes af foreningen, så året trods
indtægterne ved de store folkefester gav et underskud

Skibelund

Genforeningsstenen. Fra sydøst.

på ca. 600 kr. — hvad kassen dog nu med lethed kunne bære.

Mellemløvsstiden.

Mellem den store grundlovsfest og genforeningsfesten 1920 døde (15. juni) Skibelundforeningens formand siden 1893, direktør Johannes Lauridsen, Vejen.

I hans sted indvalgte i bestyrelsen hans enke, Maren Lauridsen, som havde denne plads til sin død 1928. Som formand valgtes forstander *Jacob Appel*, Askov.

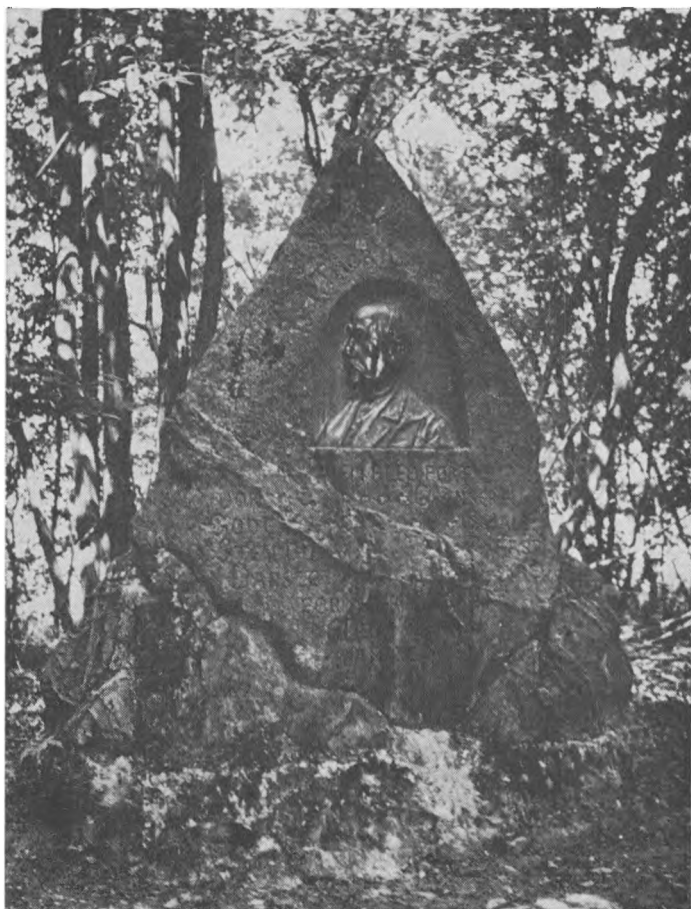
Der var nu ikke mere nogen grænse ved Kongeåen nedenfor Skibelund krat, og det føles, som om dette nu tager noget af spændingen i Skibelundforeningens virksomhed. Dens arbejde bliver nu for en stor del tradition og rutine. Den har aldrig tabt sit mål og sine forpligtelser af syne, men en skildring af dens virksomhed bliver måske knap så fængslende som de foregående år, så meget mere som der stadig ikke findes meget om det mest interessante: møderne og mindstensafsløringerne, i foreningens arkiv. En blot opremsning af navne på talerne — som oven i købet ville blive ukomplet — ville næppe være interessant. Det bliver da mest foreningens »hverdag«, der skal forsøges skildret i den følgende fortsættelse.

Krattet var nu blevet en rigtig skov med voksne træer. Allerede i nogen tid var der blevet solgt træ til gavn og til brændsel fra krattet, og i mellemkrigstiden voksede dette salg under tilsyn af skovejer Fritz Mønsen, Skovlyst, til at blive en virkelig indtægtskilde, der endog i en del år gav bedre indtægt end festerne. Der blev råd til at tage sig af vejene i og omkring krattet, i 1925 kunne der således gives 3.000 kr. til hjælp ved anlægget af vejen ned til broen ved »Frihed«. 1933 vedtog en generalforsamling at indrette en kælkebane — en udmærket ide, som dog vist aldrig er blevet til virkelighed. 1938 skulle festpladsens græsbænke rettes op og tilsås — som de sikkert er blevet det mange gange før, uden at det er blevet bemærket i papirerne. Scenen blev 1937 gjort større ved at blive bygget over til den vestlige skrænt. Den store plæne ved pavillonen blev udvidet og planeret, så den kunne bruges til folkedans og gymnastik.

Bygningerne ved pavillonen var i det uendelige genstand for overvejelse og udvalgsforhandlinger og beslutning. Næsten hvert år lavedes der forbedringer og ombygning. En større ombygning blev foretaget 1933-34. Anders Paaskesen sagde sin kontrakt om beværtning op og blev afløst af Niels Warming. Han fik 1934 kontrakt for 5 år. Der skulle betales 1200 kr. i afgift om året, men det kneb i dårlige år at få det til at løbe rundt, så der måtte nogle gange gives afslag i betalingen. F. eks. betegnes i 1929 de to foregående år som dårlige. 1927 viser regnskabet en bruttoindtægt på kun 120 kr. for grundlovsrådet, altså stor underskud. Da det desuden var upraktisk, at Warming ikke boede i krattet, ophævedes kontrakten, og han blev i 1941 afløst af lærer ved efterskolen, Folmer Johnsen.

Knud Pedersen, forstander på *Skibelund efterskole* siden dens start 1874, døde på skolen 19. april 1922. Hans søn, Kristian la Cour Pedersen, overtog skolen og fortsatte hans gerning. Det havde i længden vist sig at være upraktisk trods al gensidig god vilje at drive skolevirksomhed uden selv at eje den jord, skolen lå på, og det lykkedes at finde frem til en ordning, så Kr. la Cour Pedersen kunne købe 6½ tdr. land af Skibelundforeningen for ca. 6.500 kr. Han arvede sin fars lodejerbrev og snart også hans plads i bestyrelsen. Det nære forhold mellem Skibelundforeningen og efterskolen, som nu havde bestået i 48 år, var dermed opløst; men det gode samarbejde fortsatte, og foreningen fik også i Kr. la Cour Pedersen en god og trofast støtte og har også i den følgende tid haft megen gavn af efterskolen, f. eks. ved forberedelsen af festerne, ved prøver på skuespil, der skulle opføres i krattet, og på mange andre måder. Georgia la Cour Pedersen blev boende på skolen og døde der 1930. En mindsten for det gamle forstanderpar blev rejst 1938, derom senere.

Foreningens økonomi blev år for år mere grundfæstet. Ganske vist ser det ud, som om besøget ved festerne har svigtet noget i de nærmeste år efter krigen, og et par år synes grundlovsfesten nærmest at være druknet i regn — som før nævnt blev årene 1927 og 1928 betegnet som »dårlige«. Men snart er besøget igen stort, 2-4.000 deltagere i grundlovsfesterne kan betegnes som gennemsnit. Nogle gange opstod der ved bestyrelsens møder diskussion om entreen til krattet på festdagene. Den gængse takst var i disse år 50 øre for voksne; 1936 afslås et forslag om at forhøje den til 75 øre. Ved stavnsbåndsfesten 1938 blev den dog sat til en krone. Man får det indtryk, at det en tid har knebet med at finde en god afslutning på grundlovsfesterne. 1932 ønskes en festlig afslutning med folkedans. 1934 bestemmes, at fyrværkeriet skal bibeholdes — det fremgår ikke, hvorlænge det har været skik; muligvis længe, i hvert fald har der været nævnt fyrværkeri helt tilbage i krattets første barndom. I 1934 drøfter man også, hvordan man skal gøre grundlovsfesten til »en god og fyldig folkefest«. Et udvalg nedsættes, men resultatet af dets overvejelser fortaber sig mellem linjerne. Men det lykkedes altså at fastholde et godt besøg. 1921 kunne den sidste gæld til Vejen sparekasse udbetales, status udviste allerede nu en formue på 23.000 kr., og 1932 var den oppe på ca. 40.000 kr. I beskrivelsen af Kloppenborglund om lidt skal vi se, hvordan den steg endnu mere. 1938 forlagde man grundlovsfesten til 15. juni og holdt den som en fest for stavnsbåndets løsning for 150 år siden. Det er vist den eneste gang, der ikke har været grundlovsfest på selve dagen eller i umiddelbar tilknytning til den. Den var tænkt som en af de store fester, der blev talt af Hans Lund, Rødding, og af J. Overgaard, Ladelund, og om aftenen var der optræden af lærerne på Askov,

*Thor Lange, 1851—1915.
Digter, russisk statsråd og godsejer.*

som opførte Erasmus Montanus under ledelse af højskolelærer Bo Rud. Alligevel vandt den ikke så stor tilslutning som ventet; der var 1000 deltagere i festen, men det regnes ikke for mange, når der rigtig skal være fest i Skibelund. Bo Rud fik 1940 overrakt en

ledig aktie i foreningen som tak for mange års uegenlyttigt arbejde med underholdning ved festerne — et arbejde, som sikkert kunne fortjene nærmere omtale, men som praktisk talt ikke har givet genlyd i protokollerne.

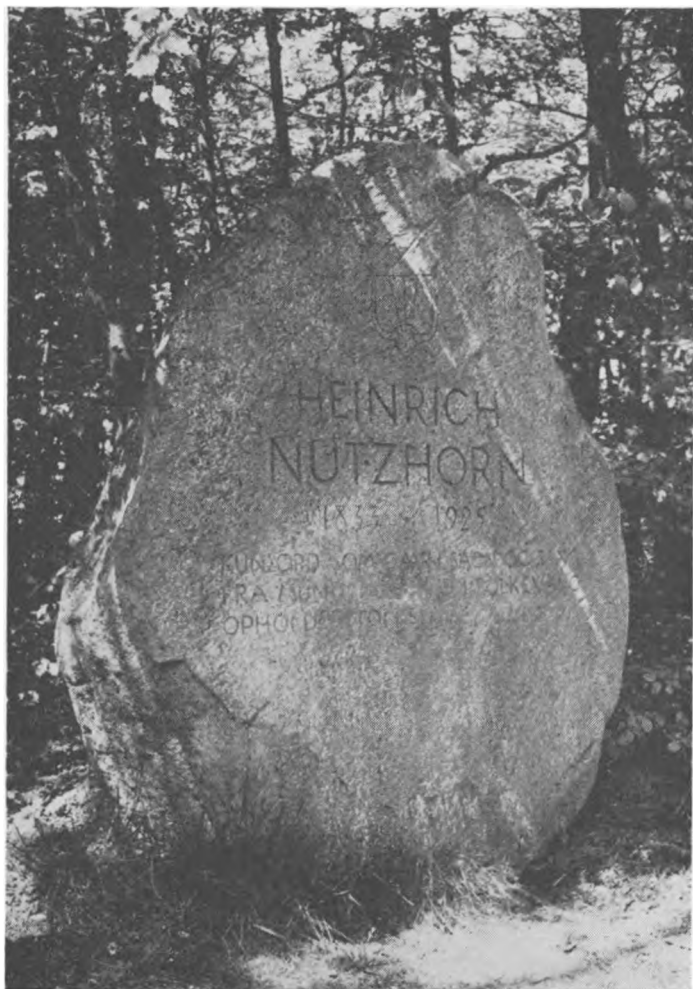
Perioden havde naturligvis sine dødsfald indenfor foreningens rækker. 1930 noteres i annalerne, at Kloppeborg-Skrumsager er død. 1931 døde Jacob Appel, formand siden 1920. Han efterfulgtes som formand af direktør *Peter Lauridsen*, Kolding, en yngre halvbroder til den tidligere formand, *Johs. Lauridsen*, Vejen. I bestyrelsen indvalgtes i Appels sted forstander *J. Th. Arnfred*, Askov. *Peter Lauridsen* var formand til sin død 1940 og efterfulgtes af *Johs. Lauridsens* søn, direktør *Olav Vang Lauridsen*, Vejen.

Rejsningen af mindesten var ikke gået i stå. Vi hørte sidst om genforeningsstenen. Nu kom i 1925 endelig den sten til *Thor Langes* minde, som der allerede var tale om i 1915. Den blev rejst af Dansk Forfatterforening og opstillet lige bag ved *Thor Langes* gave, *Magnusstenen*. Den bærer et bronzerelief af *Hansen-Jacobsen*, som også har hugget indskriften. Der står: Digteren *Thor Lange* — og desuden et vers af digterens skolekammerat og ven, overlærer og forfatter *K. G. Brøndsted*, Aarhus:

Frem blev ført vor grænsepæl,
gode skjald, i sten du fast
varslet skrev, før hjertet brast,
Glæde Gud din danske sjæll

Den blev afsløret på en smuk efterårsdag, 22. november 1925. *Thor Langes* enke, den russiske fyrstinde *Natalia de Protopopoff*, som nu boede i København, var til stede.

Året efter var det *Heinrich Nutzhorn*, som blev min-

Bendix Conrad Heinrich Andersen v. Nutzhorn, 1833—1925. Højskolelærer, komponist, højskolesangbogens skaber. Indskrift (under en lyre): Navn og årstal.

*Kun ord som går i sagn og sang,
fra mund til mund i folkevang,
opholder folkelivet.*

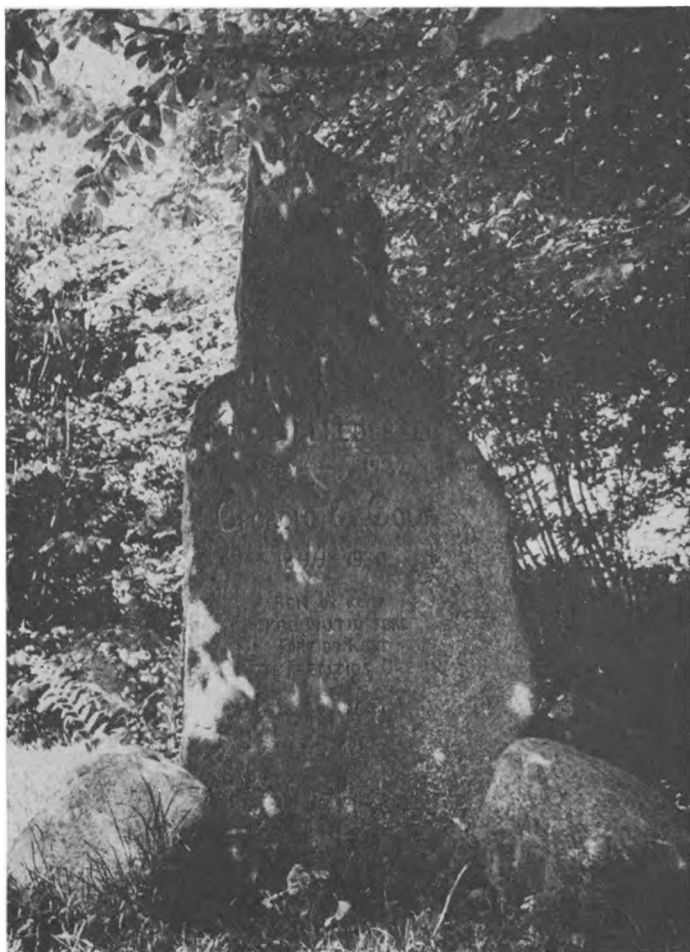
det med en sten. Han var død ældgammel (92 år) ved påsketid 1925. Som ung højskolelærer var han kommet til Askov sammen med Schrøder og må have været den sidste af Skibelundforeningens stiftere. Hans interesse for foreningens arbejde, for dens fester, hvor han tit havde bidraget med sine historiske foredrag, med sit sangkor af højskoleelever og som forsanger, gjorde ham — rent bortset fra hans andre fortjenester — selvskeven til at mindes blandt de andre fortjente mænd og kvinder i Skibelund. Det ses af regnskabet, at foreningen betalte 475 kr. til udgifter med stenen og ved afsløringen, men det ses ikke, hvem der har tegnet og hugget den. Under en lyre står hans navn og årstal og linjerne:

Kun ord, som går i sagn og sang
fra mund til mund i folkevang
opholder folkelivet.

Stenen fik sin plads i kredsen omkring festpladsen. Den blev afsløret 4. juli 1926.

Da Historisk Samfund for Ribe amt 1932 samlede ind til en mindesten på den plads, hvor det gamle Skodborghus har ligget, bidrog Skibelundforeningen med 100 kr.

Som før nævnt kom der også en mindesten for Knud Pedersen og hans hustru *Georgia la Cour*. Nærmere begrundelse turde være overflødig; rent bortset fra den store gerning de øvede i deres skolearbejde, gjorde deres nære forhold til Skibelundforeningen, deres kærlighed til dens arbejde og deres aldrig svigtende omhu for selve krattet dem selvskevne til en mindesten. Den blev rejst ved den før nævnte lille lysning øst for festpladsen, på vejen hen mod de store sten. Pladsen kaldes nu »Efterskolepladsen«. Stenen, der er 2½m høj, har på bagsiden indskriften: 1874

**Knud Hansen Pedersen, 1845—1922 og hustru Georgia la Cour,
1844—1930.**

**Forstanderpar for Skibelund friskole, senere efterskole. Indskrift:
Deres navne og årstal og verset (af Svend Grundtvig):**

**Ren og klar skal nutid føre
fortids røst til fremtids øre.**

Rejst af venner 1938.

byggede Knud og Georgia et skolehjem for børn fra danske hjem nord og syd for Kongeåen. Rejst af venner 1938. På forsiden står deres navne og årstal og disse linjer af Svend Grundtvig:

Ren og klar skal nutid føre
fortids røst til fremtids øre.

Stenen er skænket af gamle elever. Den blev afsløret ved en fest i juli måned 1938. Talen holdtes af en gammel elev fra skolen, statskonsulent Johs. Jensen fra Åbenrå.

Som afslutning på dette afsnit skal endelig fortælles lidt om det største foretagende Skibelundforeningen har haft med at gøre — købet af *Kloppenborglund*. På generalforsamlingen 14. oktober 1929 blev der gennem Kloppenborg Skrumsager fra Jens Hørlyck, Skodborg, fremsat ønske om, at Skibelundforeningen på en eller anden måde kunne deltage i plantningsarbejde ved Rens i nærheden af den nye grænse. Denne tanke »fandt tilslutning i forsamlingen«. Ved et bestyrelsesmøde 14. december var det blevet til et konkret forslag fra Landeværnet om, at Skibelundforeningen sammen med Hedeselskabet skulle overtage Rens Hedegård med et samlet areal på 260 ha. Fordelingen tænktes sådan, at Hedeselskabet skulle overtage 160 ha og Skibelundforeningen 100 ha. Til de 100 ha hørte en gård med grundmurede bygninger og en lade af brædder. Prisen skulle være 15.000 kr. i kreditforeningsobligationer og 15.000 kr. kontant, af de sidste penge kunne dog 10.000 kr. blive stående. Der kunne blive 3½ ha eng til ejendommen. Ved næste generalforsamling, 2. april 1930, havde bestyrelsen set på forholdene og forhandlet videre, og skønt Mømsen, Skovlyst, gjorde opmærksom på, at det næppe kunne

blive en guldgrube, var stemningen for at komme til at gøre noget for Sønderjylland så stærk, at planen blev vedtaget. I løbet af sommeren arbejdedes der videre med sagen. 25 ha af jorden blev solgt til »brødrene Knudsen« tilligemed nogle gamle påstående bygninger. De forpagtede desuden foreløbig 50 ha af foreningens jord. På de resterende 25 ha skulle der straks tages fat på plantningsarbejde, og resten skulle stilles til rådighed, efterhånden som der blev brug for det. 1930 bestemtes det, at ejendommen skulle have navnet Kloppenborglund — til minde om Kloppenborg-Skrumsager, som var død samme år. Det endelige skøde kom således til at lyde på 75 ha. Plantningsarbejdet kom til at stå under tilsyn af skovrider Fromsejer. 1932 blev der udstedt fredskovsdeklaration, og statens tilskud i den anledning indbragte 1044 kr. Skibelundforeningen skulle altså nu til, ligesom i dens første tid, at stå for plantning i stor stil. Nogle år gav det økonomiske spekulationer, men man gik frisk i gang med opgaven, og udlæggene kom da også igen med gode renter. Allerede 1935 kunne det meddeles, at tilplantningen nu var nogenlunde tilendebragt. Der manglede læplantning. Omkostningerne var 95 kr. pr. ha. Man bestemte sig til at gøre lidt mere ud af foretagendet end blot plantage. Der blev rejst flagstænger på en kæmpehøj og indrettet festplads, så der kunne holdes møde. Det første blev holdt 17. juni 1935. Så tidligt som i 1937 kunne der sælges en vognladning juletræer; året efter var det blevet til tre vognladninger, og snart skulle det stige til en virkelig indtægt. Herom i sidste afsnit.

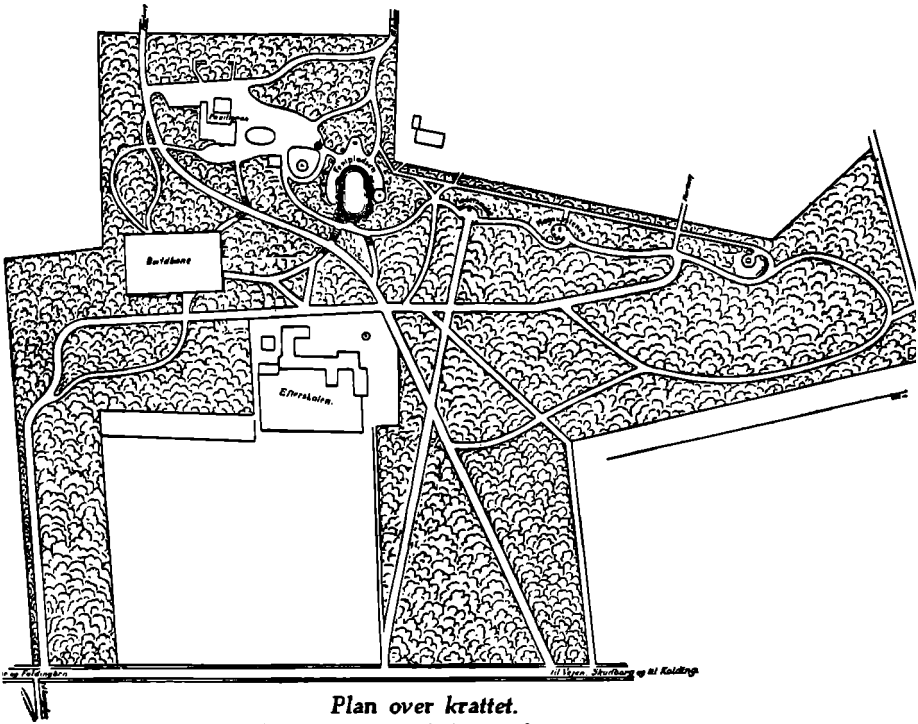
2. verdenskrig og tiden derefter. De sidste sten.

Da tyskerne kom, måtte der ikke mere holdes offentlige møder i Skibelund. Grundlovsmødet blev hen-

lagt til Askov valgmenighedskirke, og de nærmest følgende år blev de holdt på Askov højskole. Et par år blev de holdt i forbindelse med Dansk Ungdomssamvirke. I det hele taget blev der nu efterhånden taget mere og mere særligt hensyn til ungdommen. Selv om eftermiddagsmøderne blev holdt på højskolen, blev man ved med at samle ungdommen i krattet om aftenen. Der var gymnastikopvisning, undertiden af flere hold, og der var folkedans — i hvert fald bemærkes det 1946, at folkedansen skal bibeholdes. Og trods tidernes tryk havde man mod på at opføre skuespil, f. eks. 1942 »Der var engang«, og samme år (26. juni) »Jeppe på bjerget« med Henrik Malberg som gæst. Også andre kunne som før få tilladelse til at holde møde på festpladsen, der nævnes f. eks. Venstres Ungdom. Krattet synes dog ikke ret tit at være blevet benyttet på den måde.

Efter krigens afslutning genoptog man naturligvis møderne i krattet som før. Dog druknede f. eks. mødet 1946 i regn og måtte holdes på højskolen, hvor professor Hal Koch holdt sin kendte tale om retsopgøret. De følgende år bliver det en mere og mere fast regel, at den ene af talerne skal være fra Sydslesvig, vi kan nævne mænd som Bernhard Hansen, Jørgen Jessen, Hermann Claussen, Bøgh Andersen. 1949 fejredes grundlovens 100-årsfest med tale af Hans Lund og med opførelsen af et »frihedsskuespil«: »Væveren fra Mern«, skrevet til lejligheden af daværende valgmenighedspræst H. Dons Christensen i Askov. Ungdomsforlystelserne forandrer i nogen grad karakter. Gymnastikopvisningerne bliver sjældnere, folkedansen ligeså. Efter nogen betænkelighed beslutter man sig til at anskaffe et stort *dansegulv* og holde almindelig dans til kl. 24, hvorefter der afsluttes med fyrværkeri eller bål. Et par gange syntes man, at man nu

Skibelund

Plan over krattet.

Ca. 1950, nu enkelte ændringer.

havde fundet en endelig form for aftenunderholdningen — men det har øjensynlig voldt noget hovedbrud, gang på gang er den vedtagne faste form blevet ændret. Skuespillene erklærede man 1950 for så besværlige, at de måtte opgives, men kun et par år efter var der igen optræden, og siden har der så godt som hvert år hørt et skuespil med til programmet. Meget tit har der ved eftermiddagsmødet været sang af Askov højskoles sangkor under ledelse af Frode Hasseriis eller Else Bartholdy, undertiden også af fremmede sangkor på rejse i Danmark. Frode Hasseriis fik 1940 et lodjerbrev som tak for mange års ledelse af sangunderholdning ved festerne.

Foreningens økonomi konsolideredes støt, og formuen voksede. Ganske vist blev der gentagne gange advaret mod for megen optimisme og manet til forsigtighed, og det hændte da også af og til, at et år gav underskud, når vejret var dårligt til grundlovsfesten. 1941 omtales det, at foreningen har afhændet en aktiepost i Schrøders plantage (i Askov skov, Malt sogn). Det hedder, at denne aktie, lydende på 500 kr., har man haft i mange år, og den optræder da også i status fra 1911, men protokollen mangler referat af generalforsamlingen for 1910, så nærmere oplysning om meningen med den mangler. Nu sælges den for 400 kr. Som regel opvejes et underskud i Skibelund af overskud i Kloppenborglund eller omvendt. Nogle gange må der optages lån til foreningens byggeri, til anlæg af sportsplads, indkøb af dansegulv o.l. Da pavillonen i 1945 havde været anvendt til tyske flygtninge, måtte den istandsættes for 6099 kr., hvoraf kun 2011 blev refunderet. Samme år kunne foreningen trods disse udgifter yde 2.000 kr. til byggefond på både Askov og Rødding højskoler. Alligevel var formuen 1948 32.500 kr. Et par år gik den lidt ned, men den voksede atter, og 1956 var den 37.614 kr.

Forpagtningen af pavillonen var som tidligere nævnt 1941 blevet overdraget til lærer ved efterskolen Folmer Johnsen. I hans tid måtte man finde sig i, at pavillonen blev anvendt til bolig for tyske flygtninge, med det ovenfor nævnte resultat. 1949 kom en ny stor istandsættelse med opførelse af en ny veranda m. m. Samme år udløb foreningens bevilling til at holde beværtning i krattet, og politimesteren ønskede nu formålsparagraffen ændret, således at beværtning af gæster i krattet kom til at høre med til foreningens formål. Man var nødt til at rette sig efter denne bestemmelse, og på en ekstraordinær generalforsamling 10. oktober 1949

Skibelund

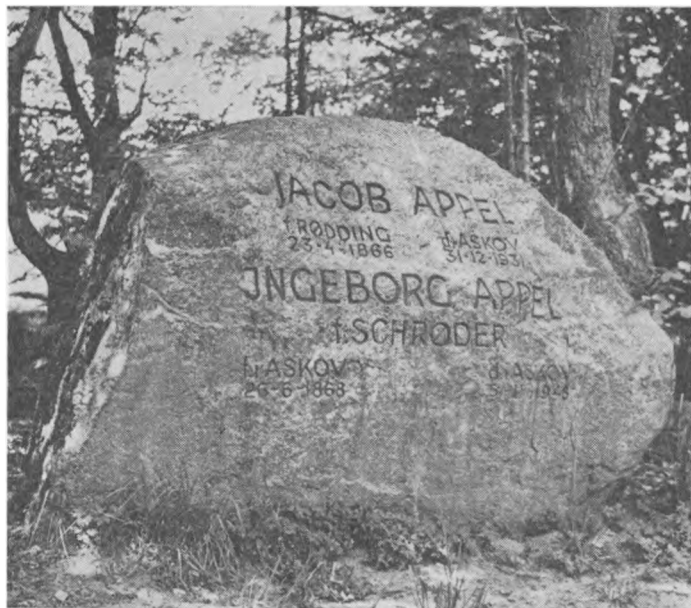
Festpladsen med friluftsscenen, set fra nordvest.

indføjedes det i formålsparagraffen, at foreningen skulle »drive en restauration, som kan beværte gæster, der besøger Skibelund krat«. Man har dog sikkert ikke været glad for denne »målsætning«, og i de sidste vedtægter fra 1957 er sætningen atter strøget.

For at skabe tidssvarende forhold til ungdommens dans om aftenen på de store dage anskaffede man 1951 et stort dansegulv, og siden har der ved grundlovsfesten hvert år altid været dans i fri luft om aftenen. Der kom ved denne anskaffelse visse principielle betænkeligheder til orde, men man kunne jo henvise til, at der fra folkefesternes allerførste tid havde været danset om aftenen, så man kunne roligt fortsætte med denne tradition. Derimod er et forslag om for pavillonens skyld at søge spiritusbevilling til krattet af principielle grunde blevet stemt ned. Der skal svares forlystelsesafgift af en aftenunderholdning med offentlig dans, men det er lykkedes at opnå en lempelig ordning på grund af forholdenes særlige karakter.

Det gamle stråtækte hus ved kæmpehøjen var i denne periode flere gange i søgelyset. Det krævede en del istandsættelse, tækning o. s. v., og der var forslag om at fjerne det helt. Det endte dog med, at man bestemte sig for at bevare det. 1944 blev der anlagt en sportsplads til ungdommens brug i den vestlige del af krattet. Der var atter forslag fremme om en kælke- og skibakke, men også denne gang blev det ved tanken. 1942 blev der udfærdiget *fredningsdeklaration* for kæmpehøjene og krattets mindsten. Det *sagkyndige tilsyn* med krattet blev 1941 overtaget af forstassistent Larsen, der 1952 blev afløst af skovridder Kelp. Større forandringer er der ikke at berette om — tværtimod blev et par gentagne forslag om at flytte Lindbergstenen fra sin gamle plads på kæmpehøjen afvist (1941 og 1943). Ellers er der kun almindelig vedligeholdelse og oprydning, når træerne f. eks. ved Magnusstenen er ved at tage overhånd. 1953 overtog kommunen omsider den østre Skibelundvej, foreningen betalte i den forbindelse 1100 kr. til jord til vejens udretning.

I denne periode blev der endnu rejst nogle sten i krattet, skønt tanken om, at det nu skulle til at være slut, allerede begyndte at komme til orde. Som tidligere nævnt var *Jacob Appel*, f. 1866, død 1931, og det var naturligt, at der også for ham blev oprettet et minde mellem de andre omkring festpladsen. Initiativtagerne hertil var en gruppe af sønderjyske kulturforeninger, nemlig Sønderjysk skoleforening, Sprogforeningen og Dansk skoleforening for Flensborg og omegn. Oprindelig var det meningen, at afsløringen skulle finde sted i forbindelse med efterårsmødet på Askov højskole 1943, men af forskellige grunde blev det først til alvor på Jacob Appels fødselsdag 23. april 1944. Folketingsmand Jepsen Christensen holdt afsløringstalen, og desuden blev der talt af Skibelundfor-

*Jacob Christian Lindberg Appel, 1866—1931.
Forstander for Askov højskole, formand for Skibelundforeningen
1920—31. Indskrift: Navn og årstal og hans hustru: Ingeborg
Appel, født Schrøder, 1868—1948.*

eningens formand, direktør O. Vang Lauridsen, og af Jacob Appels søn, Cornelius Appel, dengang gårdejer i Askov; der fortsattes med en mindefest på højskolen. 1953 ses det, at man var begyndt at tale om en sten for Jacob Appels hustru *Ingeborg Appel*, f. 1868, død 1948, født Schrøder, eventuelt indhugning af hendes navn på Jacob Appels sten. Da det ikke var Skibelundforeningen selv, der havde rejst Jacob Appels sten, og man desuden nu fandt, at der ikke burde rejses flere sten ved festpladsen, overvejede man en tid at rejse en sten for Ingeborg Appel et sted ved sportspladsen, eventuelt i samarbejde med Skytte- og gym-

*Morten Eskesen, 1826—1913.
Friskolemand, højskolemand, forfatter.*

nastikforeningerne. I flere år forhandlede der om dette, men sagen endte dog med, at foreningen med fuld tilslutning fra de før nævnte kulturinstitutioners side i 1960 lod Ingeborg Appels navn indhugge på hendes mands sten, utvivlsomt den smukkeste og bedste løsning.

1954 foreslog Erik Appel, at en mindesten, der tidligere var blevet rejst ved Rødding højskole for den gamle friskolemand og forfatter *Morten Eskesen* (1826—1913), blev flyttet til Skibelund, hvor den med god ret kunne siges at høre naturligt hjemme. Denne flytning kom i orden og fandt sted i løbet af det følgende år. Mens Jacob Appels mindesten står ved siden af hans fars (Cornelius Appel, se foran) i kredsen om festpladsen, blev Morten Eskesens minde anbragt på den lille lysning øst for pladsen, hvor også Svend Høgsbros og Knud Pedersens sten står. Det er en 2½ m høj sten, der bærer hans navn og årstal, en portræt-medaljon og et vers af Bjørnstj. Bjørnson:

»Hvor Danmarks jord blev revet over,
så hjerterødderne hang ved,
did Morten Eskesen sig vover
med trofast trøst fra sted til sted.
Han vil med sine tusind fjed
sy sammen, hvad de søndersled«.

Endnu skal nævnes, at Skibelundforeningen 1955 gav et bidrag til en mindesten på Skodborg kirkegård for gårdejer Jens Hörlück (f. 1853), gennem mange år et trofast medlem af foreningens bestyrelse og en af førerne på sin egn i kampårene. Og som det sidste af krattets mindesmærker kom den sten, der 1957 rejstes af gamle Skibelundelever (med støtte af Skibelundforeningen) for *de i de to store krige faldne* elever fra efterskolen. Den er 2 m høj og bærer indskriften:

I de to verdenskrige faldt 66 elever fra Skibelund efterskole.

— Nogen må dø, for at andre kan leve.

— Vi mindes med denne sten vore faldne kammerater.

Med stenen for de faldne fra efterskolen er der sat punktum for denne side af Skibelundforeningens virksomhed. Det har tit været drøftet, om der ikke var flere, der kunne fortjene en mindesten i rækken om festpladsen, og det har ikke manglet på forslag. Men tanken er hver gang blevet afvist, og det er nu endeligt bestemt, at der *ikke skal rejses flere mindesten* i krattet. Der var emner nok, hvis det drejede sig om Sønderjyllands og grænsekampens historie i almindelighed. Men Skibelund er noget for sig, det er det liv, der er levet på egnen her, nord og syd for denne del af grænsen, og i disse bestemte år, der her skal bevares i erindringen. Det er et stort og vægtigt kapitel, der hermed er sluttet i Skibelundforeningens historie. Foreningen har ikke dermed gjort sig selv overflødig. Ikke blot skal fortidsminderne bevares og værnes, så krattet kan blive ved med at være den seværdighed, det er nu, men det folkelige arbejde, der er udført i krattet gennem tiderne, skal fortsættes. Festerne skal stadig holdes, og med de forandringer, som livet altid fører med sig, skal de store traditioner føres videre.

Den nyeste tid.

Den nyeste tid er jo endnu ikke rigtig blevet historie, og vi vil derfor nøjes med at supplere beretningen med nogle enkeltheder om den nuværende stilling.

Ligesom der er sat punktum for rejsningen af mindesten, er det nu også blevet bestemt, at der *ikke skal udstedes flere lodejerbreve*. Egnens voksen-skoler er

*For elever fra efterskolen, faldne 1914—18 og 1939—45.
Rejst af gamle Skibelundelever.*

som institutioner blevet optaget i kredsen af lodejere. Men fra 1953 skal der efter beslutning på generalforsamlingen ikke oprettes flere andele. Der er nu i alt 60. De kan, som hidtil, med foreningens godkendelse overdrages, f. eks. til arvinger eller til slægtninge, men ikke til hvem som helst. Foreningen skal ved sin generalforsamling altid have kontrol med, at dens formål

og særpræg ikke tabes af syne. Det kan hænde, at et lodejerbrev bliver ledigt — ved dødsfald, bortrejse, manglende interesse hos senere slægtled eller lign. — og foreningen kan da bruge det ledige brev som belønning til folk, som på en eller anden måde har vist sagen interesse og som skønnes at passe ind i kredsen om det nu ærværdige krat.

Da formandsposten ved direktør O. Vang Lauridsens død 1949 blev ledig, blev forstander *J. Th. Arnfred*, Askov højskole, valgt til hans efterfølger. Han trak sig tilbage efter 5 års forløb, og ledelsen af foreningen blev derefter overdraget til forhenværende domæneforpagter *Erik Appel*. Denne havde nylig købt et hus i selve krattets udkant og boede altså på selve stedet. Hans forhold tillod ham at ofre megen tid og kraft på foreningens arbejde, og uden at forklejne nogen af de andre udmærkede mænds indsats må det vist være tilladt at fremhæve *Erik Appel* som noget særligt. Hans interesse for krattet og dets minder var utrættelig, og det kan skønnes alene ud fra omfanget af referaterne i forhandlingsprotokollen, at han altid havde arbejdet i krattet i sine tanker. Han var en fremragende omviser i og fortæller om krattet og mindestenene, og han har indtalt både et kortere og et længere foredrag om dem på bånd til almindelig afbenyttelse, når foreninger og andre kommer på besøg i krattet. Han flyttede fra egnen 1962 og afgik kort tid efter ved døden. Som formand efter ham valgtes 1963 fhv. højskolelærer *Frode Hasseriis*, som 1964 afløstes af forstander for Askov forsøgsstation, *A. Dam Kofoed*.*)

*) Den samlede liste over foreningens formænd gennem de 100 år ser derefter således ud:

Gdr. N. J. Thomsen, Vejen	1869—1893
Dir. Johs. Lauridsen, Grønvang	1893—1920

Noten fortsættes næste side.

Pavillonen, 1964. Set fra øst.

Af de personer, der har haft betydning i foreningens liv, vil vi nævne forstanderen for Skibelund efterskole, Kr. la Cour Pedersen. Han gjorde i årene op mod 75-års jubilæet 1944 et stort arbejde med at samle stof til en bog om Skibelundforeningens historie. Men arbejdet synes at være vokset ham over hovedet, i hvert fald nåede han ikke ud over forarbejdsstadiet, og hans materiale har kun delvis kunnet anvendes ved udarbejdelsen af denne artikel. Det fremgår ikke af papirerne, hvorfor det ikke blev til en bog; han havde dog sikkert haft gode forudsætninger for at skrive den.

Forstander Jacob Appel, Askov	1920—1931
Grosserer P. Lauridsen, Kolding	1931—1940
Dir. O. Vang-Lauridsen, Vejen	1940—1949
Forstander J. Th. Armfred, Askov	1949—1954
Mag. Erik Appel, Skibelund	1954—1963
Pens. højskolelærer F. Hasseriis, Askov	1963—1964
Forstander A. Dam Kofoed, Askov forsøgsstation ...	1964—

Endnu bedre kunne måske Erik Appel have gjort det, men heller ikke han nåede længere end til ulæselige notitser.

Foreningens økonomiske forhold er i årenes løb trods adskillig nødvendig gældsstiftelse blevet konsoliderede og solide. *Kloppenborglund* viste sig i årene under og efter den anden verdenskrig som et værdifuldt aktiv for den. Plantningerne trivedes godt, og der kunne efterhånden sælges store partier af juletræer, ialt 42.000 stk. + ca. 21 tons pyntegrønt. Da dette salg standsede 1950, fordi træerne blev for store, havde det i en 10-årsperiode indbragt Skibelundforeningen et nettooverskud på 12.500 kr. + tilskud fra staten ca. 15.000 kr. Der kom nu en stilstand i indtægterne, men plantagen er i god vækt og er stadig et godt aktiv i foreningens status. Der er også en god vildtbestand, og jagten giver nogen indtægt ved at lejes ud. Plantagen har gentagne gange været besøgt af udflugter fra foreningen, og der har også enkelte gange været holdt fester for egnen på den dertil indrettede festplads.

I det hjemlige krat er pavillonen ved gentagne betydelige byggeforetagender blevet moderniseret og gjort tidssvarende. Den tidligere nævnte forpagter af beværtingen, lærer Folmer Johnsen, fik 1956 ansættelse på Bornholm og blev afløst af lærer Knud Mortensen fra Brandbjerg, som dog allerede året efter overtog ledelsen af Christianslyst i Sydslesvig. Efter ham fulgte 1958 fhv. gdr. Anders Sørensen fra Østre Skibelundgård, som 1963 endelig afløstes af gdr. Kristian Jepsen, Vorupgård.

Det gamle hus ved Lindbergstenen har atter været i fare for at skulle rives ned, men 1963 blev det lejet ud til spejderne fra Vejen, som får det overladt mod at holde det ved lige.

*

Folkefester og møder er ikke mere, hvad de var engang. Også Skibelunds fester får at mærke, at tiderne er anderledes nu end før. Deltagerne i grundlovsfesterne kan nu snart tælles i hundreder, hvor der før kom tusinder, og det er her som så mange andre steder underholdningerne, der trækker de fleste mennesker til krattet. Men de 100 år forpligter. Skibelundforeningen har minder at værne, og der kommer året igennem mange som ønsker at få del i dem. Men foreningen ser det stadig som sin opgave og egentlige eksistensberettigelse nu som før at samle så mange som muligt om det frie ord om folkeliv og danskhed.

Henvisninger. Ved udarbejdelsen af foranstående har jeg først og fremmest benyttet Skibelundforeningens protokoller og øvrige arkiv. Desuden har jeg i nogen grad benyttet Kristian la Cour Pedersens ufuldendte manuskript til en fremstilling af Skibelundforeningens historie i anledning af 75 års jubilæet 1944; det er dog nærmest at betegne som en meget ufuldkommen materiale-samling, uden kildehenvisninger. Af andre almindelige kilder har jeg benyttet Dansk Folketidende (1865—82) og Højskolebladet, der dog langt fra altid har haft referater og ikke er systematisk gennemgået. En oversigt over de første år findes i »Tiden« (underholdende nyhedsblad for det sydlige Jylland, Vejen, fra 1903), i form af et referat af et foredrag af Ludvig Schrøder. Forskellige brochurer om krattet (1910, 1941, 1953, 1964). Slægten Lauridsen fra Vejen, Vejen 1920—22. Om Skibelund i almindelighed: Daniel Bruun: Land og Folk IV, Ribe amt m. m., 1922 (s. 9 og 20). P. Eliassen i Kolding Folkeblad 11.8.1923. Et udklip, vist nok fra Sønderborg Avis, 3. jan. 1957, af Aksel Sneum, et kraftigt indlæg om at gøre krattet til løvskov og ikke til nåletræsplantage (en appel, som ikke mere er nødvendig). Samtlige billeder af mindsten er fra nyeste tid, fotograf Lauge Svold, Askov. Iøvrigt: 1. Jakob Petersen: Skamlingsbanken. 1943. - 2. Ludvig Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole. 1905, s. 193ff. Hejmdal 20. maj 1933: Artikel af Frederik Schrøder om begyndelsen til Skibelundmøderne. - 3. Kolding Avis (refereret efter Kr. la Cour Pedersen). - 4. Dansk Folketidende 15. juni 1866 (nr. 37). - 5. Do. nr. 25, 1868. - 6. Do. 1869, s. 173. (Det hedder her: Allerede tidligere havde man på egnen tænkt på at købe pladsen til dette brug). - 7. Tiden, 28. august 1903 (Ludv. Schrøder). »Fylla« (Morten Eskensens tidsskrift), nov. 1869. - 8. Se Højskolebladet 15. sept. 1899 (nr. 37, sp. 1193), et gonoptryk af Johs. Clausens artikel i Fædrelandet 1868 om rejsning af mindesmærker. - 9. Kr. la Cour Peder-

Gudmund Kelstrup

sen: Skolehjemmet i Skibelund, 1946. - 10. Dansk Folketidende, nr. 39 (29. sept.) 1882. - 11. Illustreret Tidende, 9. okt. 1898 (nr. 1, s. 24). Tiden 1903 (se foran). Højskolebladet, nr. 40, 7. okt. 1898. - 12. III. Tid. 2. aug. 1903 (m. foto). Ord och Bild, 1903, s. 523 ff. (Vilh. Andersen). Tiden 1903. - 13. Tiden mandag d. 24. juni 1907. III. Tid. 7. juli 1907, nr. 40, s. 524. - 14. Frederik Schrøder: Ludvig Schrøder, I-II, 1935f. - 15. Franz v. Jessen: Mit livs egne, hændelser og mennesker. III bd., 1945, s. 319 ff. Morten Kamphøven: Skrumsager, en sønderjysk fører, 1959, s. 69 og 101. Vilhelm la Cour: Erindringer, II bd. s. 44 f. - 16. Kristeligt Dagblad, 23. og 30. august 1900. Carl Moe: En grundtvigiansk søndag. - 17. Klaus Berntsens erindringer, III bd., 1925, s. 183 f.

Om Aftægtskontrakter og Aftægtsfolk

belyst gennem Kontrakter fra Ribe Amt

Af Sigurd Kristensen.

Naar der skal fortælles om Aftægtskontrakter og om de Mennesker, disse Kontrakter angik, vil det være naturligt at indlede med en kort Omtale af Middelalderens Fledføring, fordi det er derfra en senere Tids Aftægtsarrangementer stammer, og ikke saa faa Aftægtskontrakter vedkender sig da ogsaa Slægtskabet ved at benytte sig af det gamle Navn og kalde sig Fledføringskontrakter, uden at de dog af den Grund i nogen som helst Retning skiller sig ud fra deres samtidige Aftægtskontrakter.

Om Fledføring lovgives der i alle Valdemarstidens Love, de saakaldte Landskabslove.

Fledføring var en Hjælp til dem, der paa Grund af Alderdom ikke længere selv kunde klare Dagen og Vejen, men dog ogsaa for Mennesker, der af en anden Grund var hjælpeløse og ikke kunde begaa sig uden andres Støtte. Ved Fledføringen blev saadanne Mennesker optaget i en anden Mands Husstand paa Livstid, og Fremgangsmaaden var denne: »Men den, der vil fledføre sig, skal først lovbyde sig selv og sine Penge paa Tinge til dem, der skal arve ham«. Dette kan føre til, at en enkelt af Arvingerne overtager den gamle eller de gamle, thi »den Mand, der er gift, maa ikke fledføre sig, medmindre Konen ogsaa fledfører sig sammen med ham, eller de er saa gamle, at Biskop-

pen giver dem Tilladelse til at leve hver for sig«. Men det kan ogsaa føre til, at han (de) kommer paa Omgang blandt dem alle eller i hvert Fald flere af dem. Hvis ingen af Arvingerne byder sig til, er Fledføring uden for Slægten en Mulighed.

Naar Fledføringen havde fundet Sted paa denne lovbefalede Maade, var Fledføringerne sikrede til deres Død: »Men det skal Mand vide om Fledføring, at tager hans Næste ved ham, da saadan som hans eget Bord er, saaledes skal den Fledførtes være og saa rigtig. — Og ej skal Tinget og Kongens Ombudsmand finde sig i andet, end at der bliver holdt over for ham, som det er ham lovet«.

Der var Bestemmelser i de gamle Fledføringsparagraffer, som absolut ikke vilde kunde faa Plads i en senere Tids Aftægtskontrakter, og disse Ting er da ogsaa faldet bort i Christian den Femtes Danske Lov, hvor ellers andet vedrørende Fledføring er gentaget næsten ordret for at blive overført paa Aftægtskontrakterne, hvad dog ikke lykkedes. Men derom senere.

Fledføring og Aftægt ligner hinanden bl. a. ogsaa deri, at de kun i begrænset Omfang løser Spørgsmaalet om Forsørgelse af de gamle: »Men den, der vil fledføre sig, skal først lovbyde sig selv og sine Penge paa Tinge«, og det vil jo sige, at Fledføring ikke var for de helt ubemidlede, og det har Aftægt for saa vidt heller aldrig været. Der har altid skullet »noget for noget«. I en hvilken som helst Aftægtskontrakt hedder det: »Til Gengæld nyder de gamle«, eller »Til Gengæld overtager de unge«, alt efter hvad Kontrakten begynder med.

Den Mand, der ikke kunde yde noget eller i hvert Fald ikke nok til Gengæld, for ham kunde der ingen Aftægtskontrakt blive. En saadan fattig Stakkel maatte der da sørges for paa anden Maade, eftersom

man jo i et kristent Land ikke kan lade et Medmenneske dø af Sult, og saa er vi inde paa det triste Omraade, der hedder Fattigvæsenet, der desværre havde mere end nok at tage sig af baade i By og paa Land. Frederik den Fjerde, der havde Hjerte for de forsømte, søgte at komme til Hjælp. Der var naturligvis den Udvej, at de fattige kunde gaa rundt og tigge, eller de kunde hjælpes ved en Indsamling af frivillige Gaver bestaaende af »Brød, Mel, Ærter og andre ædende Varer«. Men disse frivillige »ædende Varer« kunde aldrig dække Behovet, og derfor forordnede Kongen, den 24. Sept. 1708, at der skal paalignes Gaardene Bidrag til de fattige. Bidragets Størrelse skal ikke rette sig efter Gaardenes Størrelse, men efter Mændenes Tilstand, »thi det sker ofte, at en hjælper sig vel, der sidder paa et lidet Sted, og en anden slet, som sidder paa et højt skyldet«, og »Gud fordrer ikke det af nogen, som han ikke har«. Men saa skal det, der paalignes, ogsaa »uden Knuur og Muur, onde og vredagtige Ord af et velvilligt Hjerte meddeles«.

Frederik den Fjerdes Mening var god, men Virkeligheden blev ikke helt saa god, saa der er slet ingen Tvivl om, at en Aftægt var langt det bedste og rareste at gaa ind til for de gamle og udtjente ude i Landsbyerne, selv om en Aftægt ogsaa kunde være forlenet med ubehagelige Ting for den ene eller anden af Parterne eller dem begge.

Aftægtskontrakter hører altsaa til ude paa Bondelandet, og det er — paa meget sjældne Undtagelser nær — kun den, der hører til paa en Ejendom, enten som Selvejer eller som Fæstebonde, der er i Stand til at betrygge sin Alderdom gennem Aftægtsydelse, der helt eller delvis er det unge Pars Betaling for at kunne rykke ind paa Gaarden i de gamles Sted. Aftægtskontrakter kaldes undertiden Opholdskontrakter, og det

er jo et godt Navn til dem, eftersom det tydeligt angiver, hvad Meningen med disse Overenskomster var: at sikre gamle Mennesker det nødvendige til Livets Ophold, hvorimod »Aftægt« leder Tanken hen paa, hvoraf Midlerne blev taget.

Aftægtskontrakterne er i langt de fleste Tilfælde en Overenskomst mellem et Par gamle (eller halvgamle) Forældre og et af deres Børn, tiest en Søn, men dog ogsaa ofte en Datter, hvilket dog i næsten alle Tilfælde vil sige en Svigersøn, ogsaa kaldet Svoger, eller en vordende Svigersøn, idet det ikke saa sjældent staar i Kontrakten: » — imod at han tager vor Datter Maren (eller hvad hun nu hedder) til Ægte«. — Det hænder naturligvis ogsaa, at Aftægtsyderen er en fjernere Slægtning eller en Mand, der slet ikke hører Familien til. Det var jo ikke alle gamle, der havde Børn eller Børn, der var gamle nok til at kunde overtage en Gaard, naar Forældrene fandt, at de var nødt til at give den fra sig. Der var Mænd, der gik paa Aftægt, inden de var fyldt 50.

Ved en Gennemgang af et meget stort Antal tilfældigt valgte Kontrakter viste det sig, at ca. Halvdelen af dem var indgaaet med en Søn, Fjerdeparten med en Datter og Svigersøn og altsaa Resten med fjernere Slægtninge eller fremmede. Men de fremmede kunne jo udmærket godt være Folk, der paa en eller anden Maade stod de gamle nær, saadan som det var Tilfældet i *Hallum i Kvong Sogn* i 1793, da Hans Eskesen fra Præstbøl i Nørre Nebel Sogn lovede »at svare Christen Jørgensen og hans Hustru Zidsel Christensdatter her i Hallum Ophold af deres hidtil paaboede Sted, den de nu for mig har opladt og afstanden, imod at jeg tillige indtræder i Ægteskab med deres Tjenestepige Anne Christine Christensdatter og svarer dem som meldt o. s. v.«. Den Tjenestepige maa have staaet

de gamles Hjerter nær, og de har følt sig trygge ved vedblivende at være under hendes Røgt og Pleje.

Det er indlysende, at Affattelsen af en Aftægtskontrakt var en meget alvorlig og betydningsfuld Affære, eftersom Kontraktens Paragraffer i saa høj Grad var medbestemmende med Hensyn til begge Parters, Yderens og Nyderens, fremtidige Tilværelse, saa selv om der i ret stor Udstrækning var nogenlunde Tradition for, hvilke Poster der nødvendigvis skulde med, og hvor store de skulde være, kunde der alligevel sagtens komme mange og lange Drøftelser og megen Snakken frem og tilbage ud af det.

Det kunde under Forhandlingerne være en ret nærliggende Hjælp at laane en Aftægtskontrakt i en af Nabogaardene, hvor en saadan fandtes, hvis man da ikke selv havde et generationsgammelt Eksemplar fra dengang de gamle var de unge liggende i det hjemlige Skatol. Saa havde man noget at se efter og lade sig vejlede af, og den endelige Formulering kunde finde Sted, dog selvfølgelig ikke før der var tilkaldt erfaren og skrivekyndig Assistance og de lovbefalede to Vitterlighedsvidner.

Naar saa Kontrakten var blevet pænt renskrevet paa stemplet Papir, underskrevet, ogsaa af Vitterlighedsvidnerne, og derefter tinglæst, saa var den færdig og uangribelig, skønt ikke noget som helst var blevet »lovbudt paa Tinge«. Det er der en Landstingsdom for. — Der var altsaa gjort, hvad der var nødvendigt for at faa frembragt en retfærdig og holdbar Kontrakt, der sikrede de gamle Udkommet i deres Alderdom. Det lyder godt, men det er jo ikke derfor sikkert, at det er godt nok. Det er nødvendigt med Brød og Grød, men der er ogsaa andet, der er nødvendigt. Hvorledes det i det lange Løb vilde komme til at gaa, ahang til syvende og sidst mest af, hvor megen Ven-

lighed og Fordragelighed Yderne og Nyderne havde Sind til eller i hvert Fald var i Stand til at vise hinanden. — Maaske var det for at styrke Hjerternes Redebonhed i denne Henseende, at saa mange Aftægtskontrakter indgaas i »den hellige Trefoldigheds Navn«. Dette Udslag af Fromhed er dog ikke nær saa almindelig i Vestjylland som i den østlige Del af Halvøen, hvad saa Grunden dertil kan have været.

Hvis de gamle, der gik paa Aftægt, hørte til paa en Selvejergaard, skulde der selvfølgelig udstedes baade Skøde og Aftægtskontrakt, og saa kunde der stilles speciel Sikkerhed for Kontraktens rette Opfyldelse, f. Eks. saalydende: »Som Sikkerhed for denne Kontrakts nøje Overholdelse gives 2. Prioritet i Gaarden samt i dens Besætning og Løsøre næst efter — [saa og saa mange Rigsdalers Gæld] — med den yderligere Forpligtelse, at naar denne Gæld er afdraget, erholder Aftægten 1. Prioritet i dens Sted«.

Det var af letforstaaelige Grunde absolut nødvendigt for Aftægtsnyderne, at Aftægtsforpligtelsen hvilede paa Gaarden og ikke kun paa den Mand, den blev indgaaet med, og saadan er det da ogsaa altid uden nogen Undtagelse. Den unge Mand kunde jo dø før de gamle, eller han kunde finde paa at sælge, og i begge Tilfælde vilde de gamle staa slemt i det, hvis ikke deres Aftægt var uløseligt knyttet til Gaarden. Derfor kunde ingen Mand i de Tider købe en Gaard, hvor der var Aftægtsfolk, uden at faa dem med og med uændret Kontrakt.

Hvis Manden, der skulde paa Aftægt, var Fæstebonde, maatte det selvsagt gaa noget anderledes til. I begge Lejre skulde de gamle naturligvis have i det mindste til Husbehov og paa Livstid, og vi ved nu, hvordan en Selvejerbonde sikrede sig ogsaa det sidste, men saaledes kunde en Fæstebonde givetvis ikke bære

sig ad. Han kunde love at overholde Kontraktens Bestemmelser, saa længe han levede, men til mere strakte hans Magt sig heller ikke. Han kunde ikke prioritere Gaarden, thi den var jo ikke hans, og han kunde ikke forpligte den næste Mand, der fik Gaarden i Fæste, for det var ikke ham, der kunde bortfæste den. Men det betyder, at et Aftægtsforhold hverken kan indledes eller sikres uden den egentlige Ejers, det vil sige Herremandens, Billigelse og Medvirken. Kun Herremanden kan lægge Aftægtsforpligtelsen paa en af sine Fæstegaarde. Han skal altsaa have sit Navn med under Kontrakten.

Nu kan man maaske nok sige, at der heller ikke kunde være nogen Grund til, at en Herremand nægtede sin Underskrift paa en Aftægtskontrakt. Han led jo intet Afbræk i sine indtægter fra Fæstegaarden af den Grund. Byrderne paa en saadan Bondegaard var — altsaa bortset fra den eventuelle Aftægtskontrakt — faste og uforanderlige. Fæstebonden skulde betale Landgilde og desuden »alle Kongelige Majestæts Skatter, som allernaadigst allerede ere eller herefter paabudne vorder«, og saa skulde han gøre Hoveri, der var den haardeste af hans Byrder. Det skal han i alle Tilfælde yde, enten han har en Aftægtsmand at føde paa eller ej, hverken mere eller mindre, og derfor kan det saadan set være Herremanden ligegyldigt, om Fæstegaarden har et Par gamle Mennesker ekstra.

En Aftægtskontrakt, der hører til paa en Fæstegaard, skal altsaa have Herremandens Underskrift og en ekstra Erklæring, der kan se saadan ud: »At bemeldte Contract med min Villie og Samtykke er indgaaet bevidnes, og skal den i alt sit Indhold holdes og efterkommes af saavel den nuværende Fæster som af efterkommende Fæstere, saa længe Aftægtsmanden og hans Hustru lever«.

Men Herremandens Erklæring kan ogsaa være givet med Forbehold: »Aftægtsyder og Aftægtsnyder skal overholde denne fremsatte Overenskomst saa ordentlig, at den ingen Følger har for mig, og gør de det, har jeg intet imod den, men jeg maa betinge mig, at Aftægten kan ydes uden Restancer efter Fæstebrevets Indhold«.

For trods alt løb Herremanden jo dog en Risiko. Der var Landet over mange, mange Fæstebønder, der stod i Restance baade med Hensyn til Landgilde og Skatter, og da en Afgift ikke kunde undgaa at blive en ny Byrde paa Fæstegaarden, kunde den let øge Muligheden for yderligere Restancer, eller at der kom Restancer, hvor der ingen var i Forvejen, og det var ikke blot udebleven Landgilde, der gav Tab for Herremanden. Det gjorde ikke-betalte Skatter ogsaa, thi dem maatte Herremanden punge ud med.

Man kan vel derfor ikke uden videre fortænke Herremanden i, at han eventuelt tog sit Forbehold, naar han godkendte en Aftægtskontrakt. Alligevel findes der Eksempler paa, at en velvillig Godsbesidder nedsatte Landgilden for en Bonde, der fik sine gamle Forældre paa Aftægt, gældende for hele Aftægtstiden, men med Afslaget halveret, naar den ene af de gamle døde.

En Aftægtskontrakt falder gerne i to Dele og somme Tider, for alle Tilfældes Skyld, i tre.

Den kan, som nævnt, have den højtidelige Indledning: »I den Hellige Trefoldigheds Navn — « eller følgende Variant: »Udi Herrens Navn, som er alene den Kilde, af hvilken Lykke og Velsignelse nedflyde i de menneskelige Handlinger . . . lover og forbinder jeg mig til for Efterdage at opholde mine kære Forældre med al fornøden Føde og Klæder, Lys og Varme samt mulig Pleje med Lys og Varme [ved

denne Gentagelse er der tænkt paa Sygdomstilfælde] samt al venlig Omgang til deres Dødsdag, og naar de ved Døden afgaar, da besørge dem til Jorden med en christ sømmelig og anstændig Jordefærd efter Egnens Skik«.

Hvis denne Form for Aftægt, der forudsætter, at Parterne udgør een samlet Familie med fælles Hus-holdning, kan gennemføres, er det det letteste for de gamle og det billigste for de unge, men da »fælle er sælle«, som et jydsk Ord siger, kan den muligvis komme ud for en for haard Belastning, saa den brister. Men hvis Parterne ikke i Længden kan spændes, og Dagene gaar med »Knuur og Muur«, saa vil det være det »christ sømmeligste«, at de skilles, og denne Mulighed er da ogsaa taget i Betragtning: »Skulde det ske, som Gud i Naade forbyde, at vi ikke kunde nyde det paa vore gamle Dage og efter vores Alders Medfær saa godt hos disse vore Børn, som vi behøver, og ej i alt bliver anset som Forældre og have vores Seng i Stue hos dem og i Varmen, saa skal vores Svigersøn og Datter forskaffe os et saa bekvemt Kammer, som vi behøver, med Loftskud, Vindue og Døre, Sengested og øvrige Indretninger tilligemed Jernkakkelovn, og hvor de udtager med os Seng, Bord, Stole og videre fornødent og behøvende — «.

Faar en opstaaet Ufred saa slemme Følger, flytter de gamle altsaa ind til sig selv i et dertil indrettet Kammer. De siger Farvel til det fælles Spisebord, den fælles aftenlige Opholdsstue og placeres inde bag et Forhæng, der vel ikke netop er et Jerntæppe, men som dog kan isolere dem ret kraftigt.

Alligevel kan enhver Form for Forbindelse mellem de gamle og de unge ikke helt være afbrudt. Selv om de gamle faar egen Indgang, kan Parterne dog næppe undgaa at ses og mødes daglig. Nu træder nemlig en

regelmæssig Aflevering af Naturalier, som den gamle Kone nu alene skal til at kokkerere med under meget ubekvemme Forhold, i Stedet for det dækkede Bord. Naturligvis kan den daglige Mælk og andre Leverancer i kold og sur Tavshed anbringes uden for en lukket Dør, men det er jo dog den samme Gaardsplads, Dørene munder ud i, og der er kun een Brønd og een Kaalgaard og een Landsbygade.

Maaske er ogsaa denne tilfældige og helt uundgaelige Form for Møde mere end Sindene kan enes om uden nye Udladninger. Saa er det, at Kontraktens tredie Del, hvis der da er en tredie Del, bringes i anvendelse. I Henhold til den har de gamle Ret til at forlade Gaarden og kræve Aftægtsydelse eller en aftalt Erstatning for dem afleveret paa deres nye Bopæl, dog kun inden for en rimelig Afstand, der vistnok aldrig maa overstige 2 Mil. — Saa pakker de gamle altsaa deres fattige Ejendele og ages bort fra Gaarden og Landsbyen (?), der har været Rammen om deres hidtidige Tilværelse, forbi Vangene og gennem Overdrevet til en ny og fremmed Plads.

Flytter Aftægtsfolkene for langt væk, har de mistet Retten til Aftægten, men det Tab er der ingen af dem, der kan tage, saa det skal de vel vogte sig for. Det er, trods Skænderierne og Ufreden, de slap bort fra, vel ogsaa allerede Tab nok, at de kommer bort fra den gamle Gaard, hvor rimeligvis den ene af dem er født og har levet hele sit Liv, bort fra de Naboer, de i ondt og godt var sammenlevede med fra de unge Aar. Længselen efter det forspildte holder sit Indtog, og det er vist ikke helt utænkeligt, at det gamle Par nu begynder indbyrdes at mundhugges om, hvis Skyld det var, at det gik, som det gik. — Men det er nytteløs Graad over spildt Mælk. Borte er borte!

I en Kontrakt fra 1804 har de gamle forudset og der-

for taget med i deres Overvejelser, at der kunde opstaa Forviklinger, der krævede særlige Forholdsregler, eventuelt med »Skilsmisse« efter andre Delingslinier end de sædvanlige. Der staar: »I Tilfælde af Uenighed mellem os og Svigersøn og Kone eller nogen dem vedkommende, saa der bliver skyldig Aarsag til at attraa Skilsmisse og en hver Part Dug og Disk for sig selv, maa vi ligefuldt blive boende i Gaarden, om vi ønske det; da reserverer vi os den lille Stue vesten for Dagligstuen og udi Gaardens Østerhus den nye Stue til vort Bohave, hvorved det anmærkes, at den førstnævnte Stue indrettes med 2 Sengesteder, med Skorsten og Køkkenrum ved Siden af samme, med egen Lukke, saa vi kan leve adskilt fra vores Svigersøn og Datter. — Skulde kun den ene af os attraa Skilsmisse og holde egen Dug og Disk, maa den anden ligefuldt vedblive at søge Dug og Disk med vores Svigersøn og Kone. — Det Tilfælde kunde muligvis indtræffe, mod Forventning, at jeg eller Kone kunde finde gyldige Grunde til at attraa ganske at forlade Gaarden og føre Husholdning paa et andet Sted. I saa Fald erholder vi eller den af os, der flytter, følgende — « — og saa følger en Opremsning af, hvad der erholdes.

Det sker ogsaa, at de to gamle straks fra begyndelsen af Aftægtstiden faar hver sin Ordning. Det var tilfældet i *Fruerlund*, Horne S. i 1796. Kontraktens første Punkt bestemmer, at »Min Svigermoder Anne Marie Sørensdatter forlanger ingen anden Ophold, saa længe de lever, end at søge Dug og Disk med mig og min Hustru, da jeg og forsikrer, at hun skal nyde lige saa godt Øl og Mad og andet, som vi selv nyder, og have lige saa godt som vi selv, imod at hun med god Villie, saa længe hendes egen Datter lever eller er paa Stedet, hjælper til med Arbejdet i Huset, men skulde min Hustru, som er hendes Datter, dø førend hendes

Moder, eller jeg blev til Sinds at sælge Stedet til fremmede, er hun ej forbunden til noget Arbejde i ringeste Maade uden det, som hun selv er villig til, og dog alligevel skal hun nyde sit Ophold paa ovennævnte Maade indtil hendes Dødsdag«. Saadan skal hun altsaa have det. — »Vores Svigerfader« derimod skal have et Værelse helt for sig selv. Det kræver hans Alder og nogle særlige Omstændigheder, som der ikke gøres nærmere Rede for.

Nu skulde man jo tro, at naar Alder og særlige Omstændigheder gjorde det nødvendigt, at han kom til at bo for sig selv, at det saa ogsaa havde været nødvendigt, at man bragte færdiglavet Mad ind til ham, men den Hjælp har han aabenbart ikke trængt til. Han faar i Stedet for tildelt baade Rug og Byg og Malt i tilstrækkelig Mængde til en Mands Ophold, han faar $1\frac{1}{2}$ Pot Sødmælk daglig og $\frac{3}{4}$ Pund Smør om Ugen »eller, som er det samme, 2 Pund Smør i hver 3 Uger«. To Faar skal være hans med Yngel og Uld, og en Masse Brændsel faar han, men »skulde han behøve mere, saa maa han endnu paa min Hede grave 5 eller 6 Læs Tørv, men samme skal han selv grave, røgte og hjemføre«, saa nogle Kræfter har han da haft i Behold. Desuden har han altsaa været i Stand til selv at lave sin Mad, hvad der dog ikke har krævet indgaaende Kendskab til mere end et enkelt lille Omraade inden for Madlavningens forskellige Gebeter, eftersom Menuen hver eneste Dag bestod af de samme triste Ting. Julen har dog for ham været noget for sig selv. Den har hverken staaet i Julens eller Tristhedens Tegn. Juleaften blev der bragt ind til ham 2 Kander Kornbrændevin. Han er formodentlig ikke kommen til sig selv igen før efter Hellig tre Konger!

Naar Aftægtsfolkene og de unge starter med fælles Husholdning, men de gamle senere flytter ind for sig

selv, eller Forandringen eventuelt bliver endnu alvorligere, kan man for saa vidt godt sige, at det er deres egen Skyld, thi der findes næppe en eneste Kontrakt, der giver de unge Ret til at forlange og gennemføre en Adskillelse, men de unge eller en af dem kan jo desuagtet godt være Skilsmisens egentlige Ophav ved gennem deres Optræden at have provokeret Forandringen frem.

Hvor ofte fælles Husholdning er endt med et Brud kan vel ikke efterspores. At de gamle flytter ind i en Stue for sig selv og med eget Køkken behøver da endelig heller ikke i alle Tilfælde at betyde noget i Retning af Krig paa Kniven. Den Forandring kan godt være sket i al Fordragelighed, hvad dog sikkert ikke var det almindeligste. Aftægtsforholdet var nemlig ganske givet en haard Belastning for begge Parter, saa det var meget vanskeligt for ikke at sige umuligt at undgaa Uoverensstemmelser. Hvis Sammenstød hørte hver Dag til, var det selvfølgelig bedst at skilles, men Forholdene kunde jo godt være saa snævre, at de ikke kunde komme fri af hinanden. Det var det værste af alt, og saa sad de, som en Irer vilde sige, mellem »Danskerne og Djævelen«. Nerver kunde komme i den Grad paa Højkant, at det i ondeste Tilfælde kunde føre til Mord eller Selvmord.

Unighed med grove Spektakler i Følge kunde føre til Indgriben udefra. I Kirkebogen for *Øse-Næsbjerg* er indført (11. August 1795): »I Anledning af en Stridighed, der Tid efter anden har været, og især Søndag den 4. August sidstafvigte til megen Forargelse og Guds Navns Vanære opkom mellem Jens Sørensen og Hustru i *Heeager* paa den ene Side og deres Aftægtskone Kiersten Christensdatter sal. Lambeck Jensens Enke paa den anden Side, ved hvilken Lejlighed er falden nogle ærerørige Ord imod den sidste, ere begge

Parterne Søndagen den 11. August bleven indkaldt for mig H. Hjerrild, deres Sognepræst, der i mine tvende Medhjælpers Overværelse haver irettesat de skyldige og ellers formanet dem alle til herefter at skye al Lejlighed til onde Forligelsesmaal. — Forliget blev sluttet paa Vilkaar, at 1) Jens Sørensen og Hustru en for begge og begge for en for deres ærerørige Ord mod Kiersten Christensdatter giver til de fattige 1 Mark danske. 2) At saavel den ene som den anden Part i den kommende Tid vogter sig for at lade hinanden noget høre om denne Sag eller taler derom til andre. 3) At de Ord, som af den ene Part mod den anden er falden, skal være døde og magtesløse med mindre ny Uenighed, som Gud forbyde, skal indtræffe, da denne Sag saa staar ganske aaben og maa forfølges som en ny Sag. At vi dermed er fornøjede samt ved Guds Naade haaber at holde, hvad som lovet er, det vedstaar vi med vore Hænders Underskrift«. »En Mark danske til de fattige« var Kirkens mildeste Straf. Den haardeste var vel at blive nægtet Adgang til Nadverbordet. Døde en Synder, mens det stod paa, var han fortabt.

Naar Aftægtsfolkene fik deres Mad ved de unges Bord, var der ikke andet at sige om den Ting, end at den skulde være lige saa god og lige saa rigelig som de unge selv fik den. Dertil kom saa Spørgsmaalet om Forsyning med »Gang- og Livklæder«, om Betaling af Skatter, om Pleje og Pasning i Sygdomstilfælde og naar Alderdomssvækkelsen for Alvor satte ind og endelig den hæderlige Begravelse efter Egnens Skik. Hvis de gamle derimod fik egen Husholdning, var der meget at træffe Aftale om. Korntildelingen var vel nok den vigtigste Sag. Den kunde ske paa to forskellige Maader, men herom og om andet ved disse Kontrakter faar vi bedst Besked ved at stifte Bekendtskab med nogle af Kontrakterne. I første Omgang bliver det

Kontrakter fra sidste Halvdel af det attende Aarhundrede. Der er gamle, der maa nøjes med en Tildeling, der synes at være i Underkanten af, hvad et Par Mennesker kan klare sig med, og der er andre, der faar om ikke i Overflod saa dog rigeligt.

Den Kontrakt, der nu bliver gengivet, stammer fra *Guldager* (1790) og hører til i et Hjem, hvor der aabenbart intet var at rutte med:

Contract, hvorefter jeg underskrevne Hans Peder sen Boeberg med Hustru Birthe Ibsdatter Møller her i *Guldager* overlader og afstaar vores paaboende og tilhørende Boelssted med Hartkorn Agger og Eng 1 Td. 1 Skp. til velagte Anders Poulsen Holdgaard fra Tørring (?) Sogn, der har ægtet vores Datter Johanne Hansdatter, nemlig

1) Vi afstaar og overdrager herved til vores kiære Svigersøn Anders Poulsen Holdgaard og Hustru vores Datter Johanne vores paaboende Sted med Bygning og Besætning samt tilliggende Hartkorn 1 Td. 1 Skp., Herlighed og Rettighed, alt ligesom vi det i Følge ihændehavende Skiøde ejer og besidder med Vilkaar, at vi som Forældre bliver gaaende i Huset hos dem og i alle Maader som hidtil nyder Spise og Drikke, Ild, Lys og Varme med alle Legemets Fornødenheder efter vor Alder og Vilkaar, saaledes som vi kan være tjent med, lige saa godt som de vore Børn selv nyder det, og i øvrigt forsyner os med Pleje og Opvartning efter Fornødenhed og i Sygdoms Tid ej lader os savne det Tilsyn og Renlighed, som vi maatte behøve, og ved vores dødelige Afgang lader os hæderlig begrave og efter vores Død beholder, hvad vi efterlader os, og uden at de andre af vore Børn skal tage Del i vores Efterladenskab.

2) Som vi saaledes herved har afstaet og overdraget vores paaboende og tilhørende Sted, saa bliver vores Svigersøn og Datter herved forbunden at betale den paa dette hæftende Gæld til min Kones Broder Hr. Peder Møller i Amsterdam, som i Følge udstedede

Obligation og Forskrivning er et Hundrede og Sexten Rigsdaler, efter lovlig Opsigelse eller ved vores dødelige Afgang, og imidlertid saa længe de ere staaende at betale den aarlige Rente til hvert Aars 4. Juni i hans Hus i Amsterdam.

3) Skulde det ske, som Gud i Naade forbyde, at vi ikke kunde nyde det paa vore gamle Dage og efter vores Alders Medfør saa godt hos disse vore Børn, som vi behøver og ej i alt være anset som Forældre og have vores Seng i Stue hos dem og i Varmen, saa skal vores Svigersøn og Datter forskaffe os et saa beqvemt Kammer, som vi behøver, med Loftskud, Vinduer og Døre, Sengested og øvrige Indretninger tilligemed Jernkakkelovn, og hvor de udtager med os Seng, Bord, Stole og videre fornødent af behøvende og da aarlig give os 1 Tønde Rug og 1 Tønde Byg samt 1 Rigsdaler i Penge, Adgang til Skorsten og Ovn, Brygge- og Bageredskaber med videre behøvende af Kiedel og Kar, samt forbindes, naar de bager, tillige et Brød eller 2-3 at bage, give os aarlig af Guldager Hede 10 Læs gode Tørv, fra andre Heder 4 Læs og 1 Læs Lyng samt 1 Læs Klyne og endelig daglig, i den Tid det haves, 1 Potte Sødmælk. I dette Tilfælde vi saaledes skal have vores Kammer for os selv, udtager vi af de ved Stedet værende Faar et Par, som de daglig fodrer og græsser os, og i Tilfælde, at de skulde dø, saa skaffer vi selv et Par Faar, om vi finder det for godt, som ved vores dødelige Afgang tilfalder dem med øvrige.

4) Som ingen af vore Børn kan nyde nogen Arv fra os enten nu eller i sin Tid, men alt herved overdrages vores Svigersøn og Datter, saa er dog accorderet, at vores Datter Mette skal have fri Kammer hos dem, saa længe hun er ung og ugift og maatte forlange at være hjemme hos os, men naar hun bliver gift, ophører dette. Saa skal hun og have en Seng, som vi med hinanden udreder, saaledes som hun kan være tjent med den, og vor Evne tillader, ligeledes skal og vore andre Børn modtages i Sygdoms Tid og nyde Seng, Pleje og Opvartning med Kost og videre fornødent, saa længe de for Svagheds Skyld skulde have fornødent at være hjemme hos os eller dem. Det forstaar sig, at om de

besøge os eller dem for nogle Dage, da antages de til fælles Gode.

5) Som vi ere alle dødelige, og det lige saa hastig kan ske og være Guds Villie, at en ung kan dø som de gamle, saa i Fald vores Datter Johanne skulde dø før vi begge, saa skal ingen af vore Børn tage Arv efter hende, og om hun ej efterlader sig Barn, ej heller tillægges Arv uden vores Villie og Samtykke, ligeledes og om vores Svigersøn skulde dø uden at efterlade sig Arvinger, skal ingen af hans Arvinger tillægges Arv, saasom vi forholder os 1. Prioritet udi dette vores nu afstandne Sted for vores Ophold og altsaa ingen Skiøde kan udstedes eller dette Sted med Besætning kan siges at være deres ganske Ejendom uden denne Contract i et og alt er opfyldt, som ej kan ske uden ved begge vores dødelige Afgang.

Dets til Bekræftelse under vore Hænder ombedet Tolder Müller og Christen Hansen i Hjerting til Vit-terlighed at underskrive.

Guldager den 3. Marts 1790 (Underskrifter).

Man maa inderligt haabe, det gik, thi det forekommer nærmest umuligt, at et Par gamle Mennesker kunde opretholde Livet med det lidet, Aftægtskontrakten tildeler dem: een Tønde Rug og een Tønde Byg til et helt Aars Forbrug og dertil 1 Pot Sødmælk daglig i den Tid Koen eller Køerne var i Stand til at præstere det. Derudover vil der kun være en sæsonvis Indtægt fra et Par Faar og i Kontanter 1, siger og skriver een, Rigsdaler. Der er hverken Tale om Smør eller Æg elleer tørt Flæsk og mærkeligt nok heller ikke om Fisk, hvad dog ellers altid hører til i Aftægtskontrakter fra disse Egne. — Da de gamle intet har at lade gaa i Arv til deres andre Børn (udover en »sammenstykket« Seng til Mette), maa vi jo desværre regne med, at der absolut ikke har været Midler til Suplering af Kontraktens Tildelinger, og vi kan roligt gaa ud fra, at skilles de gamle fra de unge paa Grund af Uoverensstemmelse, for ikke at sige Uvenskab, saa faar de,

hvad de efter Kontrakten kan tilkomme, men heller ikke mere. — Der var naturligvis nogen Hjælp at faa fra den ene Rigsdaler. For den kunde man dengang købe 12 Pund Smør eller 14 Pund Flæsk, og hvis de to Gamle foretrak det søde for det fede, kunde Beløbet hjembringe 11 Potter Honning. Men maaske skulde Rigsdaleren bruges til noget helt andet. Der er adskillige andre Aftægtsfolk, der betænkes med 1 Rigsdaler kontant, og saa staar der ofte i Kontrakten: »Til Humle, Salt og Sæbe«, thi det kunde der ogsaa være Brug for.

Til Sammenligning og rigtigere Orientering skal kort gengives, hvad et Par andre Kontrakter fra Egne nær Havet tildeler de gamle af Fødevarer til et Aars Underhold.

Fra *Ho* (1782): 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 3 Lispund Smør, 1½ Lispund tørt Flæsk og daglig 1 Pot Mælk, hver anden Dag sød, hver anden Dag sur. Desuden, naar Fisketid tilgaar, 3 à 4 Snese Hvilling og 3 à 4 Snese Flynder. Dertil yderligere Grønkaal, saa længe der er Kaal tilbage i Kaalhaven.

Og fra *Grærup* (1797): 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg aarlig og en god Ko at malke, som skal bære Kalv mellem Mikkelsdag og Jul, men naar Koen bliver seen, nyder vi hver Dag 1 Potte sød Mælk og 1 Potte sur Mælk. — 1 Lispund Flæsk og 4 Pund Ister, 2 Lispund Smør aarlig, 2 Snese Hvillinger, een Snes om Foraaret og een om Høst. Vi nyder til Humle, Sæbe og Salt 2 Rigsdaler i Penge, til Spind ½ Lispund Hør og til Lysning 2 Kander Tran. Foruden Koen at malke 4 Faar, der ligesom Koen skal græsses og fodres paa Aftægtsyde-rens Bekostning.

De gamle, hvem disse Kontrakter gælder for, er jo betydelig bedre stillede end Familien i Guldager vilde være, hvis den kom bort fra det fælles Bord.

I 1752 afstod Niels Hansen i Tranbjerg sin Fæstegaard, naturligtvis med Ejerens Billigelse, til sin Brorsøn Peder Jørgensen, mod en passende Aftægt. Den Kontrakt, de to Mænd indgik med hinanden, er i sig selv af Interesse, men dertil kommer, at den fik et usædvanligt Efterspil, og derfor har vi valgt at stifte Bekendtskab med den. Her er den i Hovedtrækkene:

»(Den 24. November 1752) haver jeg Niels Hansen med fri Villie og velberaad Hu formedelst paatrængende Alderdom og Skrøbelighed opladt og afstanden min i Fæste havende Gaard i Tranbjerg, som er af Hartkorn 2 Tdr. 7 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. til Peder Jørgensen, som samme i Fæste kan antage med alt, hvad dertil hører: Bygninger, Avl og Besætning, ligesom ham og hermed overdrages alt Bohave og Løsøre bestaaende af Sølv, Kobber, Tin og Messing, Senge og Sengeklæder samt Kister, Skrine, Skabe og Bænke, som nu her paa Stedet findes med videre p. p. (præter plura: m. m.)«.

Til Gengæld for alt dette lover Peder Jørgensen at forsørge Niels Hansen, der er hans Farbroder, hans Livstid ud med »fornøden og tilbørlig Underholdning«, og hvis Niels Hansen skulde ønske at komme til at bo for sig selv, skal Peder Jørgensen skaffe ham 6 Fag Hus, møblere Stuerne, overlade ham den bedste af Gaardens Køer og 4 à 6 Faar, desuden give ham aarlig 3 Tdr. Rug og 3 Tdr. Byg, eller i Stedet for Byggen lige saa meget Malt, og naar Niels Hansen flytter ind i det 6 Fag Hus, hvis det altsaa bliver til det, skal Peder Jørgensen skaffe ham en Pige, hvis eneste Opgave skal være at opvarte den gamle og hygge om ham.

Niels Hansen hører aabenbart til blandt de mere velstaaende Bønder, og hans Fordringer er jo da ogsaa derefter. Seks Fag Hus og egen Husbestyrerinde ligger i Overkanten af, hvad Aftægtsfolk tør forlange, men han har vel ment, at alle de mange rare Metalting berettigede ham til det.

Jeg ved ikke, om han nogen Sinde fik egen Hushold med egen Husholderske, men jeg ved, at efter 5 Aars Forløb krævede »den paatrængende Alderdom og Skrøbelighed« sit, og Peder Jørgensen opfyldte samvittighedsfuld den sidste af de Forpligtelser, Kontrakten havde paalagt ham: han gav sin døde Farbroder en hæderlig Begravelse, saadan som alle Aftægtsfolk forlangte det.

Hvis Peder Jørgensen derefter eventuelt har glædet sig til en roligere og billigere Tilværelse, blev han slemt skuffet. Skønt Kontrakten mellem ham og Farbroderen i enhver Henseende var blevet til paa sædvanlig Vis, og dens Lovlighed og Holdbarhed bekræftet af den Godsejer, Bondegaarden hørte ind under, nemlig Kaptajn i Infanteriet Tøger Reenberg Teilmann til Endrupholm, blev dens Gyldighed alligevel antastet af Niels Hansens øvrige Slægtninge, der mente, at de var blevet groft forbigaaet som Arvinger.

Niels Hansen havde haft 4 Brødre og en Søster. Han var selv barnløs, men det havde hans Søkende saa vist ikke været. De var for længst døde, men efter Niels Hansens Død meldte der sig ikke mindre end 45 Efterkommere efter dem med Krav om Andel i Arven. De er alle navngivne paa 2 Pigebørn nær, der betegnes som mindreaarige.

Det er ganske interessant at se, at nogle af dem, paa trods af Stavnsbaandet, var kommet langt bort fra det endrupholmske Omraade. De fleste af dem var naturligvis med til at befolke Tranbjærg og allernærmeste Omegn. Enkelte af Pigerne (men Pigerne var jo heller aldrig stavnsbundne) var ved Giftemaal kommen ind paa andre Godser, men det var nogle af de unge Mænd, der var kommet videst omkring. Niels Hansen (23 Aar) »conditionerede« ved Sukkerrafinaderiet i København, og Niels Jeppesen (27 Aar) gjorde det

samme hos Regimentskriver Mollerup, Skanderborg Ladegaard. En af dem tjente et eller andet Sted paa Fyn, mens andre tjente deres Brød i eller ved Varde, Ribe og Tønder. Kaptajnen har aabenbart ikke haft Brug for dem hjemme paa sit Gods, skønt der dog paa den Tid hørte 268 Tdr. Hartkorn Bøndergods ind under Endrupholm, og det maa vel blive til ca. 100 Fæstegaarde.

Denne noget adspredte Flok gik nu, under Anførsel af et Par hjemlige Stridsmænd, Rettens Vej over for Fætter Peder, og Angrebet paa Aftægtskontrakten byggede de paa Danske Lov, der bestemmer, at »hvo som sit Gods og Midler, som han ejer og ejendis vorder, vil skiøde og afhænde til anden Mand for nogen skiellig Ophold til Føde og Klæder og al anden Nød-tørft hans Livs Tid, hand skal først lavbyde sine Midler til Tinge til dem, som hannem arve skulde, og hvis de ikke hannem med de Vilkor, som een anden vil ham antage, da maa den anden Mand hannem til sig annamme paa fornævnte Maade efter oprettet Contract, som til Tinge skal forkyndis«.

Denne Paragrafs Forlangende havde Niels Hansen ikke efterkommet, og jeg ved heller ikke, at andre, bortset fra et Par Enkekoner, gjorde det, og det var ingen blevet antastet for.

Det var Viborg Landsting, der skulde dømme i Sagen, og Dommen faldt den 6. Juli 1763, altsaa først 6 Aar efter Niels Hansens Død, og den gik Peder Jørgensen fuldstændig imod. Den lød paa, at da Kontraktens to Parter havde lavet deres Aftale uden om »de i Loven anbefalede [befalede!] Requisita (i Art. 9) kand bemeldte Contract som stridig imod Loven ikke være af nogen Forbindtlighed at anse, men bør aldeles være ophævet og uefterrettelig«.

Men ikke nok med det: »I Processens Omkostnin-

ger betaler Peder Jørgensen inden 4 Uger 30 Rdlr., og dertil yderligere 2 + 2 Rdlr. straks, bl. a. for unødigt Trætte, hvad der maa siges at være os ganske uforstaaeligt.

Det var en haard Dom for Peder Jørgensen. Kontrakten mellem ham og Niels Hansen var jo altsaa indgaaet paa akkurat samme Maade, som alle andre Aftægtskontrakter i Danmark blev indgaaet og var blevet indgaaet i Mands Minde, paa ganske faa nær. Peder Jørgensen havde i god Tro givet sin gamle Farbroder Ophold og Pleje i 5 Aar og bekostet hans Begravelse, men for alt dette blev der ikke tilkendt ham saa meget som en Skilling i Erstatning. Man fratog ham bare kort og godt alt det, Aftægtskontrakten havde overladt ham og dertil altsaa 34 Rigsdaler, og det var dengang mange Penge. Desuden kunde det blive en skæbnesvanger Dom, thi efter den kunde mangfoldige af Landets Aftægtskontrakter omstødes, hvis der blot var nogen til at lægge Sag an. Og en fremtidig Overholdelse af den omtalte Art. 9 vilde volde baade Besvær og øgede Udgifter.

Men Dommen kom da heller ikke til at staa ved Magt, og det kunde Peder Jørgensen takke Kaptajn Teilmann for. Teilmann havde jo, som vi ved, ogsaa sit Navn under den nu omstødte Kontrakt, og han ønskede ikke at faa et Dokument underkendt, som han havde været med til at sige god for, og dertil kom, at det godt kunde komme til at svide til ham ogsaa — i Form af Restancer — hvis han fik en af sine Fæstebønder halvvejs ruineret.

Da derfor Viborg Landsting havde afsagt sin Dom, appellerede Teilmann Sagen til Højesteret, der uden Forbehold kasserede Landstingsdommen med den Begrundelse, at den hvilede paa urigtige Præmisser. Efter denne Irettesættelse og Vejledning ovenfra maatte Vi-

borg Landsting altsaa til det igen; og Dom Nummer 2 faldt den 15. Januar 1766 og gik, uden Skelen til den første Dom, ud paa, at Aftægtskontrakten mellem Niels Hansen og Peder Jørgensen var en rigtig affattet og gyldiggjort Kontrakt, der oven i Købet nu er »confirmeret ved allernaadigste Højesteretsdom af 30. April 1764«, og derfor »kiendes for Ret: at Peder Jørgensen bør for Tiltale fri at være«.

Det blev saaledes til Nederlag for de 45, men det kan nu ikke have været det meget store Tag for den enkelte; 45 er et stort Tal at dividere en Arv med. Og saa slap de for at ryge i Totterne paa hinanden, hvilket jo nok vilde være sket, naar de skulde have været i Gang med at dele Metaltingene og de andre rare Sager imellem sig.

For øvrigt har en Aftægtskontrakt utvivlsomt kun meget sjældent forurettet andre Arvinger. Var der flere Børn, og det var naturligvis det almindeligste, tog Forældrene efter Evne Hensyn til dem, naar de gik paa Aftægt, og desuden var Udgifterne og Besværet ved at have gamle Mennesker gaaende paa Aftægt næppe i ret mange Tilfælde blevet fuldt opvejet af Gevinsten. Der var, ved vi, Folk, der gik paa Aftægt, før de var fyldt 50, og som holdt ud, til de var over 80. Og saa var der dem, der var meget vanskelige at have med at gøre. — Det har Hans Cortsen i *Klinting* sikkert været:

»Kiendes jeg underskrevne Hans Cortsen i Klinting og hermed vitterliggør at have Sted og Fæst, som jeg hermed steder og fæster til min Søn Jens Hansen ibd. (samme Sted) det Sted her i Klinting, som jeg selv beboer, staaende for Hartkorn efter nye Landmaalingens Matricul 2 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk., hvilket Sted med Bygning og al den Ejendom og Rettighed, som dertil ligger eller tilligger bør; meer bemeldte Jens Hansen maa

nyde, bruge og beholde i Fæste sin Livstid ud, alt paa efterskrevne Vilkaar, at han deraf i rette Tider svarer alle Kongl. Skatter og Contributioner, som ere eller herefter paabudne vorder, holder Gaardens Bygninger forsvarlig vedlige, ikke driver Jorden til Upligt, ej heller noget deraf enten bortlejer eller i andre Maader lader frakomme, samt betaler mig udi Landgilde til hvert Aars Martini 5 Rdlr. Nok skal han desforuden forskaffe mig og min Hustru fornødent Ophold, saa længe vi lever, indtil den sidste ved Døden afgaar, som jeg selv herefter haver Magt til at lade ved en Contract bestemme, hvor meget det aarlig skal være. — I øvrigt holder han sig Hans Kongl. Majestæts Love og Forordninger efterrettelig i alle Maader og er mig som Hosbond hørig og lydig, alt under dette sin Fæsters Fortabelse og anden vilkaarlig Straf« (16. Marts 1778).

Ligegyldigt hvorledes den kommende Aftægtskontrakt bliver formet, kan der vist ingen Tvivl være om, at her bliver den gamle en ret umedgørlig Aftægtsmand, og at der aldrig kan blive Tale om, at Uoverensstemmelser mellem Parterne kan fjernes ved, at de taler sig til Rette. Den Slags egenraadige Fædre kunde i det lange Løb ikke undgaa at blive en haard Belastning som Aftægtsmænd.

Desuden er det, at en Selvejrbonde bortfæster sin Gaard til Sønnen paa Livstid, et enestaaende Tilfælde. Jeg har i hvert Fald ikke truffet paa det andet Steds. — Hvordan staar Sønnen i det, naar Faderen dør?

Inden vi glemmer Processen mod Peder Jørgensen i Tranbjærg gengives en Kontrakt, der har rettet sig efter »meerbemeldte Art:«

»Fledføringscontract oprettet mellem undertegene Degneenke efter Laurids Christensen i Nr. Nebel og Degnen Christen Lauridsen ibd. saaledes: Da vedhæf-

tede Lovbuds Tv [Tingsvidne] af 17. og 24. f. m. samt 5. hujus deels viser og indeholder en Specification over alt, hvad jeg ejer, og deels, at ingen af mine øvrige Arvinger efter Lovbydelsen af disse Ejendele har meldt sig for paa nogen Maade at vilde modtage mig, saa erklærer jeg herved at have med Laugværgeres Raad (og Samtykke) fledført mig med min Søn Christen Lauridsen, Degn i Nebel, ligesom jeg og nu fledfører mig samt til endelig Arv og Eje fra mig og mine øvrige Arvinger overdrager alt, hvad jeg ejer eller ejendes vorder af hvad Navn nævnes kan, og det paa følgende Vilkaar:

1. a) Siden al min vitterlige Gield til Dato er betalt, og jeg formedelst denne Contract sættes ude af Stand til herefter at contrahere nogen Gield [en Reminicens fra den middelalderlige Fledføring], saa hviler i saa Fald [hvis hun alligevel skulde gøre det] intet Ansvar paa min Søn.

og derefter følger saa, hvad Sønnen skal yde hende, og det er slet ikke saa lidt.

b) Husværelse, Ildebrændsel, Klæde og Opvartning bliver han pligtig til min Dødsdag at give mig saaledes: et tæt og varmt Kammer forsynet med Bord, to Stole og et Sengested med gode varme Klæder udi, samt en Jernkakkellovn og det fornødne Brændsel i samme. Gode varme Gangklæder til Søgende (Søgn) og helligt, som fornyes hvert Aar, om jeg finder det fornødent, ligeledes godt reent Lintøj, der vel vedligeholdes og jævnlig vadskes. Føden gives mig saaledes som min Søn og Familie selv nyder, sund og god. Men er der nogen Slags Mad, jeg ikke kan taale, da er han pligtig til at give mig anden Mad i Stedet efter min Begæring. Som et gammelt skrøbeligt Menneske behøver jeg megen Opvartning, samme maa han ingenlunde lade mangle, om han endog desformedelst skulde holde Pige.

c) Naar jeg dør, skal han give mig en anstændig Begravelse efter Egnens Skik og omtrent som min Mand havde.

d) Under disse Betingelser staar Contracten urykkelig. (Der staar »uryggelig«).

2. Alle disse Punkter forbinder jeg Christen Lauridsen mig og Arvinger herved til under de Vilkaar og paa den Maade, denne Contract bestemmer, paa det nøjeste fra min Side at opfylde, og saaledes slattes denne Contract, der straks tinglæses samt herved med vore Hænders Segl bekræftes«.

(Og saa følger alle Underskrifterne — ogsaa Vitterlighedsvidnerne).

Denne Kontrakt gør saa meget som det i det attende Aarhundrede er muligt at gøre for at komme til at ligne Fortidens Fledføring, og saa er der det særlige ved den, at der ingen Jordejendom indgaar i »Handelen«, hvad der ellers er den nødvendige Forudsætning for en Aftægtskontrakt.

Men det sker dog ogsaa af særlige Grunde, at der afviges fra den almindelige Regel. Det kan jo f. Eks. ske, at en Svigersøn selv sidder paa en Gaard, som han foretrækker at blive paa frem for at flytte ind til Svigerforældrene. Saa modtager han andet godt til Genæld for Aftægtskontrakten.

Omkring 1790 (det Aar er Kontrakten tinglæst, men den kan godt være udfærdiget mindst et Par Aar før) kom Christen Pedersen og Hustru Ingeborg Mikkelsdatter fra Snogbæk i Sottrup Sogn paa Sundeved og nær Allsund paa Aftægt hos deres Datter og Svigersøn i *Rovsthøje i Grimstrup Sogn*. Svigersønnen hed Iver Christensen. Det var et langt Flyt og en besværlig Rejse for et Par gamle Mennesker i de Dage, og det maa have været noget af en Omvæltning for dem at komme fra næsten den skønneste Egn i det »skønne Land med Dal og Bakker fagre« ud til et fattigt, forblæst og nøgent Landskab.

Iver Christensen fik altsaa ingen Ejendom til Genæld for Aftægten, men han fik en Mængde andre rare Ting. Han fik i Medgift 16 Rigsdaler og et rente-

frit Laan paa 104 Rigsdaler, der engang med Tiden helt vilde blive hans, og saa fik han desuden »følgende Møbler og Bohave: en Seng bestaaende af 3 Dynner, 2 Lagener og Puder, 1 do Seng, ringere, en Egekiste, 1 Fyrskrin, 2 Egeborde med Skuffer under, 1 Brøggerkedel og 2 Messing Haandkedler, 1 Jern Bilægger-Kakkelovn, 1 Væv med Tilbehør, 1 Haandqværn, 1 Bagetrug, 1 Vandtønde, 2 Egeballier, en Brøde til Hør (et Redskab, hvormed Hørren brydes), 1 Hørbeftte (til at puste Hørren med), 2 Barrer, 6 Vandtønder, 9 Kornsække, 1 Fyrbækken, 2 Stole, 2 Spande, 1 Huel-Skowl, 1 Kaste-ditto, 3 Drøfttruge (at drøfte er at rense Kornet ved at slaa det op i Vinden), 2 Grøftelspader, 2 Forke, 1 Halvtønde, 1 Lergryde, 2 Ege-Bislager (Skodder at tætte for Vinduerne); 2 Kieldskeer (kæder til at hænge en Gryde op i over et aabent Ildsted), 2 Jerngryder, 2 Lysestager, den ene af Messing, den anden af Tin, 1 Timeglas, 1 Thims (til Behandling af Melet før Bagningen), 1 Staaltraadssold og tvende smaa Spejle«.

Til Gengæld for alt dette skulde de to gamle saa have alt det nødvendige til Livets Ophold og en venlig og kærlig Omgang. Det gik dem imidlertid ikke saa godt i Rovsthøje. Datteren, Iver Christensens Kone, døde allerede inden Udgangen af 1791, 30 Aar gammel, og saa vilde den gamle Christen Pedersen af en eller anden Grund ikke længere blive boende ude i Rovsthøje, men flyttede ind til Grimstrup mellem luter fremmede. Om ham staar der i Grimstrup Kirkebog, at »den 6. November 1792 blev Christen Pedersen i Grimstrup begravet, 76 Aar gammel. Han var et Par Aar tilforn flyttet her til Sognet fra Sottrup i det slesvigske til en Stifdatter i Rovsthøje, men som døde et Aars Tid før han, hvorover han flyttede til Grimstrup. Han gik frisk i Seng om Aftenen, men blev om Natten

heftig angreben og døde inden Morgenens«. Konen Ingeborg Mikkelsdatter var vist nok blevet hos Svigersønnen ude paa Gaarden. Her døde hun i Marts 1800, 78 Aar gammel.

I de Aftægtskontrakter vi hidtil har stiftet Bekendtskab med, har de gamle, hvis de ikke havde »Dug og Disk« tilfælles med de unge, faaet tildelt en vis Mængde Korn til Dækning af deres Forbrug af Brød og Grød, og det var, saa vidt mit Kendskab til Aftægtskontrakter rækker, langt den almindeligste Maade at gøre det paa, men i Ribe Amt er der dog et ret stort Antal Aftægtsfolk, der foretrækker at faa tildelt Jord, saa de selv kan avle deres Korn. Hvor meget Korn disse Aftægtsfolk faar til Dækning af deres Behov, kan vi ikke sige noget bestemt om, men det er klart, at det er stærkt svingende fra Aar til Aar, eftersom Vejret arter sig, men de maa vel mene, at det er en Risiko værd. Den 12. Januar 1789 blev der tinglæst Aftægtskontrakt mellem Fæstebonden Jens Knudsen og hans Søn Peder Jensen i *Næsbjerg*. Sønnen overtager ikke blot Gaarden i Fæste, men faar samtidig Skøde paa en lille »Ejendom«, som Faderen er Ejer af, men hvorpaa der tilsyneladende ingen Bygninger er.

Foruden at Aftægtskontrakten først og fremmest har til Opgave at sikre de gamle deres Tid ud, kunde der ogsaa være andre vigtige Ting at iagttage, og det var der her.

Aftægtscontract. Imellem mig Jens Knudsen og Hustru Maren Pedersdatter paa den ene Side og min Søn Peder Jensen paa den anden Side er følgende Forening indgaaet saaledes, ligesom jeg Jens Knudsen godvilligen forhen har afstanden min i Fæste havende Gaard til min Søn Peder Jensen, saaledes afstaar jeg nu til bemeldte min Søn en mig tilhørende Ejendom bestaaende af Hartkorn ny Matrikel 4 Skp. $\frac{1}{2}$ Alb. og hansen derpaa meddeler lovformelig Skiøde, dog forbe-

holder jeg for mig og min Hustru paa Livstid følgende:

1) Udtager jeg Jens Knudsen 4 Faar, en Kiste, en Seng, et Bord, en Hæng-Skaf, en Hiølle, en Spade, 2 River, en Øxe, en Øltønde med videre, som til saadant en liden Husholdning maatte behøves, Brygge- samt Bageredskab bliver til fælles Brug, ligesom og Kedel og Kar til fornøden Brug for os, vort Korn til og fra Møllen, samt fornøden Kaaljord ved Huset, indhegnet og vedligeholdt.

2) Fremdeles om og naar jeg eller Hustru ved Døden afgaar, beholder den længstlevende den fulde Aftægt til sin Død, og maa ikke vores Søn derimod have noget, at den længstlevende finder for godt sig i nyt Ægteskab at indlade. Dog skal alt vores Efterladenskab tilhøre vores Søn eller Arvinger, og den i saa Fald efterladte Ægtefælle ej nyde andet af vor Søn efter sin afgangne Ægtefælles Død end fri Hus.

3) Her foruden lover og forpligter jeg Peder Jensen mig eller Efterkommere paa Stedet ej alene at forskaffe mine Forældre 8 Fag Hus i beboelig Stand med Vinved og Døre, Loftskod og Sengesteder, men endog aarlig give dem 4 Skæpper Udsæd i hver Indtægt, hver Skæppe Udsæd beregnet for 250 Qvadrat-Skar, samt Eng til tre forsvarlige Læs Hø i Middel Eng. Forskrevne Agerland skal jeg drive og dyrke dem lige saa godt som mit eget med at udage deres Giødsning, pløje, saa, harve og til deres Hus hiemage Afgrøden, ligesom jeg ogsaa skal høste deres Korn, slaa deres Eng, naar de for Alderdom ej kan og for Svagheds Skyld selv forrette det.

4) Skaffe mine Forældre hvert Aar i rette Tid fornøden Ildebrændsel (30-40 Læs), som jeg skal grave, naar de ikke selv kan.

5) Skal ogsaa Peder Jensen eller Efterkommere, naar mine Forældre bliver gamle, gaa dem til Haande med Tilsyn og Opvarning, særdeles i Sygdom, samt naar de ved Døden afgaar, da en hæderlig Begravelse og Jordefærd mod at beholde al deres Efterladenskab.

6) Jeg lover at give og svare hver af mine tre Søstre saaledes: a) Min Søster Anne Jensdatter giver jeg 50

Rdlr. — skriver halvtredsindstyve Rigsdaler — hvilken Sum hos mig bliver staaende uden Renter, saa længe indtil hun kommer i Mands Værge, en Seng til 14 Rigsdaler samt hendes Trolovelse og Bryllup. b) Min Søster Magrete Jensdatter, der ikke har fuldkommen Legemsførelse og desaaarsag forbliver hos mine Forældre, naar de uddrager paa deres Aftægt, forskaffer jeg efter deres dødelige Afgang Huslye samt fornøden Ildebrand og desuden aarlig 12 Skpr. Rug; 4 Skpr. Byg, føder og græsser hende et Faar med mine egne samt i Sygdom og Svagheds Tilfælde gaa hende til Haande med Tilsyn og Opvartning, saa længe hun lever, hvorimod hendes Arvemidler hos mig uden Renter bliver staaende. Men skulde hun imidlertid, da hun endnu opholder sig hos sine Forældre, blive forsørget, skal jeg Peder Jensen ligeledes give hende 50 Rdlr., skriver halvtredsindstyve Rigsdaler, som er indestaaende hos mig uden Renter, en Seng, saa god som 14 Rigsdaler og hendes Trolovelse og Bryllup. Skulde nogle Aar endnu forbigaa efter hendes Forældres dødelige Afgang, og hun saa indlader sig i Ægteskab, og hun imidlertid har nydt foranførte Korn aarlig, da afkortes for hvert Aar, hun har nydt samme, 2 Rdlr. c) Min Søster Kierstine Jensdatter, der ikke heller er stærk af Legemskræfter, og som agter sig at lære Væverhaandværk, skal jeg forstrække med Penge eller Korn til denne Bekostning, dog at afkorte i hendes Fædrene- og Mødrenearv, hvad hun i saa Fald nyder. Naar hun er 30 Aar, og hun ej forinden bliver forsørget, skal jeg hende hos min Søster og ligesaa skaffe Husværelse og Ildebrand, samt give hende aarlig 12 Skpr. Rug og 4 Skpr. Byg, føde og græsse hende et Faar med mine egne, mod at hun af sine Arvemidler, der indestaar hos mig, ligeledes uden Renter, afkorte aarlig 3 Rdlr., og om hun nogen Tid skulde blive forsørget, da giver og betaler jeg hende ej alene, hvad endnu maatte restere af hendes Arvemidler, hvis hele Sum er 50 Rdlr., men og en Seng, saa god som 14 Rdlr. og hendes Trolovelse og Bryllup, men skulde hun ej nogensinde indlade sig i Ægteskab, da skal hun ligesom hendes Søster Magrete nyde ovenstaaende Korn og Husleje samt Tilsyn og Opvartning i Syg-

doms- eller Svagheds Tilfælde, og disse mine Søstre, naar de ved Døden afgaar, skaffe dem en sømmelig Begravelse, hvorimod jeg eller (mine) Arvinger uden videre Skifte eller Deling nyder alt deres Efterladenskab«.

Da Jens Knudsen og hans Kone Maren Pedersdatter gik paa Aftægt, var han 61 og hun 63 Aar. Sønnen var 32. Det var naturligvis Jens Knudsen, der fik indført i Kontrakten, at Sønnen maatte finde sig i, at den længstlevende af Forældrene eventuelt giftede sig igen. Han har bestemt regnet med, at det vilde blive ham selv, der fik den Chance. Hans Kone har rimeligvis allerede ligget for Døden, da Kontrakten blev tinglæst, den 12. Januar. I hvert Fald var hun baade død og begravet inden samme Januar Maanedes Udgang. Han benyttede sig ogsaa af den Ret, han havde betinget sig, men der gik dog 2 Aar, før han fandt en Enkekone, der passede ham. Han holdt derefter ud i mere end 25 Aar. Han døde den 1. November 1816, 88 Aar gammel. Da havde han været paa Aftægt i henved 28 Aar. — Men der var andre Aftægtsfolk, der holdt ud endnu længere.

Til Oplysning vedrørende en enkelt Del af Jens Knudsens Aftægtskontrakt tjener, at en »Skar« svarer til en Favn og er altsaa 3 Alen. 250 »Quaderat-Skar« er saa da 2250 Kvadratalen eller nøjagtig $1\frac{2}{7}$ Skæppe Land. Jens Knudsen faar altsaa ca. 5 Skæpper Land i hver Indtægt, men hvor meget det bliver til i alt, kan vi jo ikke vide, naar vi ikke kender Indtægternes Antal. Men selv om vi kendte dem, vilde der dog være uløste Spørgsmaal tilbage, for det er i hvert Fald sikkert, at ikke alle Indtægterne var under Plov hvert Aar.

I en anden Kontrakt fra Ribe Amt faar Aftægtsmanden tildelt 7 Agre i hver sin Indtægt, og saa hed-

der det: »Dersom de ovenmeldte Agre ej skulde tilveje passe sig med Sæden (4 Skæpper i hver Ager), da skal det rettes, *efterhaanden* som vi kommer til at tage ind«, og dette »*efterhaanden*« er jo da tydeligt nok. Og naar det i en anden Kontrakt staar, at Aftægtsmanden skal have Jord til 4 Skæpper Udsæd i hvert Aars Indtægter, kan det ogsaa kun betyde, at Indtægterne ligger og venter paa, at det *efterhaanden* skal blive deres Tur til at bære Korn.

Fra en anden Egn af Jylland (Djursland) angives om en Gaard, at den har 8 Indtægter, hvoraf altid 4 er i Brug, og de andre 4 hviler, og der er Sædskiftet i de 4 Aar: Byg, Rug, Rug og Havre eller noget i Retning af halvt Havre og halvt Boghvede, men om Boghveden siges det, at den er en vanskelig Afgrøde.

Efter dette vil vi tillade os at antage, at Jens Knudsen og ligestillede Aar for Aar har kunnet saa Korn i 4 Indtægter, hvilket giver en samlet Udsæd paa 2 Tønder Korn. For at de skulde kunde klare sig med det, skulde de have et Gennemsnitsudbytte paa 3 à 4 Fold. — Lad os haabe, de har faaet det!

— Naar der i en Gaard, hvor de gamle kom paa Aftægt, var ugifte Søstre, var det en Regel, at det blev paalagt Aftægtsyderen at bekoste disses Trolovelse og Bryllup, muligvis med Seng og Kiste, naar den Tid kom. Denne Forpligtelse blev, som vi har set, ogsaa paalagt Peder Jensen i Næsbjerg, uden at de tilhørende Festligheder dog blev nærmere præciseret. Det blev de derimod i en Kontrakt fra 1788 mellem Gregers Hansen og Svigersonnen Jørgen Nielsen fra Brøndum (Skast Herred). Her maatte Svigersonnen og hans Hustru love »at give min Datter Anne hendes Trolovelse og Bryllup efter Egnens Skik og Brug og den allernaadigste Forordning, naar det maatte behage Gud at sætte hende i Ægtestand«. Der burde have

staaet Forordninger, thi der kom 2. Den første kom 19. Februar 1783 »anlangende hvorledes for Fremtiden skal forholdes med Trolovelse«, og den anden kom 12. Marts samme Aar og drejede sig om Bryllupper, Barnedaab og Begravelser. Meningen med disse Forordninger var, at man vilde indskrænke Fraadseriet, Drikeriet indbefattet, ved de tilhørende Gilder.

De fleste Steder i Landet — om ikke overalt — var det umuligt baade at følge Skik og Brug og samtidig overholde Forordningerne, og der kom da ogsaa en Masse Bøder ud af det, fordi saa mange valgte at følge Skik og Brug hellere end Forordningerne.

Om Trolovelser befalede, at »ingen Gilde eller Sammenkomst maa holdes i Anledning af nogen Trolovelse, men enhver skal forføje sig fra det Sted, hvor Trolovelsen holdes, hjem til sit Hus«, og da det tilmed forbydes de unge at flytte sammen før Brylluppet, saa er dermed hele Trolovelsesforestillingen efter Bøndernes Mening degraderet til det rene ingenting.

Med Hensyn til Bondebryllupper saa maatte der ved disse Gilder højst være 32 Personer tilstede, Brudeparret indbefattet. Der maatte dækkes op med 4 Retter Mad, men ikke skænkes Vin eller Kaffe, og Andendagsgildet skulde indskrænkes til, at »16 af Bryllupsgæsterne maa 2. Dagen komme tilsammen om Aftenen Klokken 6 og danse til Midnat, dog uden at maa sættes til Bords«.

Det kneb altsaa ofte for Bønderne at overholde disse guldbergske Sparebestræbelser. De trængte til — som en Modvægt til den daglige Ensformighed — at slaa Gækken løs en Gang imellem, og det havde de brugt Trolovelser, Bryllupper og Barnedaab til, undertiden ogsaa Begravelser.

Det kunde godt blive et Problem for Svigersønnen Jørgen Nielsen at finde ud af, hvordan han skulde

gribe Sagen an. Der var da endelig ogsaa en ugift Søn i Gaarden hos Jørgen Nielsen. Ogsaa ham skulde han tage sig af: »Saa giver de og min Søn Hans Christian sin Morgenbryllup saavel som 4 Lau [Sæt] Klæder: et blaat, et sort, et blakket og et Lau daglige Klæder, saa og en Kiste, som nu leveres ham af dem, der er paa Stedet. De 4 Lau Klæder leveres min Søn, inden han naar sit 25. Aar«.

Naar Hans Christian engang skulde giftes, skulde Brylluppet jo staa i Brudens Hjem, men før det store Slag stod der, blev der i de tidlige Formiddagstimer holdt et indledende Gilde i Brudgommens Hjem for dettes nære Omgangskreds. Det var dette Gilde, der kaldtes »Morgenbryllup«.

Der kunde være meget andet at fortælle om Aftægtskontrakterne fra sidste Halvdel af det attende Aarhundrede, men det vil jo nok føre for vidt. Men naar der nu er fortalt saa meget om de almindelige Kontrakter, maa det kunde have Interesse at stifte Bekendtskab med en Kontrakt, der giver Oplysning om en særlig Klasse af Mennesker ude paa Bondelandet. Vi vil besøge en Møllerfamilie i Lydum.

»Anno 1799 den 12. November blev i Lydom Mølle holdt et Samfrændeskifte«, hvor Enken Enne Hansdatter og hendes Børn og en Svigersøn traf de nødvendige Aftaler for Fremtiden og skiftede Arv imellem sig. Der var 4 Børn, nemlig en Søn og tre Døtre, hvoraf den ene var gift med Møller Jens Hansen i Tarm, mens de to andre var hjemme og ugifte.

Sønnen Ulrich Beck, der var den yngste i Flokken, lidt over 25 Aar, fik Møllen som sin Part, men der fulgte dog visse Forpligtelser med.

De tre Døtre fik hver 1800 Rigsdaler og endvidere 3 Dyrer og 3 Puder, »som her i Boet findes ny liggende«, samt 4 Lispund godt Fyld, et Par Hørgarns- og 2 Par Blaargarns-Lagener, hvidt Hørgarnsovertræk til 2 Puder, en Egekiste med Laag og Beslag. Desuden

fik den yngste Datter, der hed Kirsten, for sin Del alene yderligere 6 Blaargarns-Duge, en stor Drejelsdug og 6 Haandtørre. De to andre Døtre hed Maren og Margrete. Det var Maren, der var gift.

Moderen Enne Hansdatter gav Afkald paa at faa direkte Andel i Arven, men saa skulde Ulrick til Gengæld have hende paa Aftægt, forsørge hende og forsyne hende godt og rigeligt med alt fornødent hendes Livstid ud. Hun skal blive boende i Lejligheden som i Mandens Tid, til at begynde med i hvert Fald. Maaske ender det med, at hun ønsker at komme til at bo for sig selv. I saa Fald skal Sønnen indrette hende »et bekvemt Værelse«, bestaaende af en Stue, et Sengekammer med Fielgulv, en Jernkakkellovn og alt videre fornødent. I Sengekammeret skal der være 2 Sengesteder. Hun skal ogsaa have baade Køkken og Spisekammer, og alt skal være med Loftskud. Ulrick skal befordre hende til Kirke, og hvor hun ellers faar Lyst til at tage hen. — Hvert Aar skal der gives hende et helt Fedesvin paa mindst 12 Lispund og ogsaa andre spiselige Ting (Mel). Endelig skal hun aarlig have 100 Rigsdaler i Kontanter, og ved Hjælp af dem kan hun skaffe sig mange attraaværdige Ting. Jeg ved ikke, om det endte med, at Enne Hansdatter flyttede ind i egen Lejlighed, men hvis hun gjorde det, maatte hun efter Aftægtens Bestemmelser medtage følgende: 5 Dyner, 5 lange Hovedpuder, 4 smaa ditto, 5 Par Blaargarnslagener, et Par Hørgarns do, Omhæng til 2 Senge, 4 daglige Duge, 1 Drejels do, 4 daglige Haandklæder, 2 Kobberthe kedler, 2 Messing-Lysetager, 1 Slagklokke (et Vægur, der kunde slaa Timeslag), 4 Stole og en »Lehnestol«, et Fyrbækken og 1 Natbækken, et Træbord, et Hængeskab med 5 Skuffer, et halvt Dusin Tintallerkener, et Tinsuppefad, et do. Fiskefad, et halvt Dusin Thekopper, en Thepotte, en Spølkumme, en Mælkekande, et halvt Dusin Sølvspiseskeer, en do. Sukkertang, et halvt dusin Theskeer, en Dragkiste, en Kjern, en stor jernbundet grøn Kiste, en Ballie, en Spand, en Strippe, en Ildklemme, en Rist, en Trefod, en Fjerdingkedel, en Kaffekværn, en Huspostil samt hvad videre til fornøden Brug, Enken maatte behøve,

og som ikke maa nægtes hende, og som saa alt falder tilbage til Sønnen ved hendes Død. Enten hun flytter ind til sig selv eller ej, skal hun efter sin Død have en hæderlig Begravelse efter Egnens Skik.*)

Paludan Müller sammensætter i Adam Home en Selskabskreds, der bestaar af »hver dannet Møller, hver gentil Forpagter, hver gejstlig Mand, der Fedekalven slagter«. — Der kan ingen Tvivl være om, at Fru Enne i de ca. 35 Aar hun var Husfrue i Lydum Møllegaard paa værdig Maade har kunnet tage imod baade den gejstlige Mand og den gentile Forpagter og ved Kaffebordet kunnet drøfte alvorlige Emner med Pastoren paa kyndig Maade i Kraft af den aandelige Ballast, Læsningen i Postillen havde bibragt hende.

Og saa vil jeg nu til sidst, for at Læserne kan se, hvordan Forholdene ændrer sig, gengive en Aftægtskontrakt fra 1844. Den er fra en almindelig Bøndergaard i Sig, Torstrup Sogn, og er Udtryk for noget gennemsnitligt og god til Brug ved Sammenligning, men er dog ogsaa i en enkelt Retning noget for sig selv. Det er af begge disse Grunde, jeg har valgt den. Men til yderlig sikker Belysning af Forholdet følger derefter Uddrag fra et Par andre Kontrakter.

Aftægtskontrakt oprettet mellem Mads Jensen af Siig som Aftægts giver og Peder Madsen med Hustru Mette Madsdatter og Moder Kirsten Pedersdatter som Aftægts tagere.

1) I Anledning af, at Peder Madsen Dags Dato har meddelt mig Mads Jensen Skøde paa hans Gaard i Siig, forbinder jeg mig og Gaardens efterkommende Ejer til uden Betaling at have ham og Hustru Mette Madsdatter samt Moder Kirsten Pedersdatter i aarlig Aftægt deres Levetid efter følgende Poster:

a) Til Beboelse for Aftægtsfolkene sættes 4 Fag i

*) Om Lydum Mølle i det hele taget og Enne Hansdatter se H. K. Kristensen: Nr. Nebel — Lydum Sogne 279—83.

den vestre Ende af Vaaninghuset i fuldkommen forsvarelig Stand med Loft, Vinduer, Døre, Gulv, Sengesteder, 1 Kakkellovn, 1 Skorsten med videre, som hører til at give en anstændig og beqvem Bolig. Vedligeholdelse til den sidstes Død.

b) Saa længe alle 3 Aftægtsfolk lever, leveres dem følgende Ophold: aarlig 4 tdr. 6 Skpr. Rug, 1 Td. 2 Skpr. Byggryn eller Boghvedegryn, mest af den Slags, hvoraf havestør Forraad, 1 Td. 4 Skp. Malt, 1 Td. Byg og 1 Rigsbankdaler kourant i Penge. Halvdelen om 1. Maj og Halvdelen om 1. November. 7 Pund sød Ost ved Midsommertid, en fjerde Part af en Kalv hvert Fjerdingaar, 2 Lispund usaltet Flæsk, 2 Pund Humle, 12 Pund Hør og 6 Pund Talg i Efteraaret, 2 Lispund tør Torsk, $\frac{1}{2}$ Lispund Hvilling om St. Hans, 6 Kander Brændevin med 2 Kander hver Gang til Jul, Paaske og Pinse, 2 Skæpper middel Salt, 8 Pund Tobak, 4 Pund Kaffeboender, 4 Pund Sukker, 4 Pund Cichorium efterhaanden naar forlanges. Daglig leveres $2\frac{1}{2}$ Kander nymalket Mælk fra Majdag til 1. November, men kun 2 Kander daglig den øvrige Tid af Aaret, egentlig 2 Kander sur Mælk eller Kernemælk og 1 Pund Smør. Endelig erholder de hver Mortensdag 2 Tdr. Kartoffler.

c) Samtlige fornævnte varer, samt hvad de forøvrigt efter denne Contract skal ydes, maa være gode og forsvarlige samt leveres med anordnet Maal og Vægt.

d) Ildebrændsel: 4 Læs Tørv af 8 Snese pr. Læs af Sødersiigs Hede, 16 Læs af samme Størrelse fra Hjemheden, 2 Traver Pluklyng samt 10 ordentlige Læs Klyner — alt i rette Tid, tørt og godt, sat i Klod ved Aftægtshuset med fornøden Dækning.

e) Til Haveurter skal vi have $\frac{1}{3}$ af Gaardens Kaalauge, som gødes, dyrkes og graves for dem efter Anvisning. Sædfrøet leverer de selv til.

f) Naar en af Aftægtsfolkene dør, bortfalder aarlig 6 Skp. Rug, 2 Skp. Gryn, 4 Skp. Malt, 4 Skp. Byg, $\frac{1}{2}$ Kande nymalket Mælk daglig fra Majdag til 1. November, endvidere bortfalder aarlig 8 Pund Flæsk og 8 Pund Torsk.

g) Gaardens Ejer skal fodre og med deres Yngel

græsse 5 Faar for Aftægtsfolkene; dør nogen af de gamle Faar ved Vanheld, indsættes andre i Stedet for paa fælles Bekostning. Ved en af Aftægtsfolkenes Død bortfalder det ene Faar.

h) Til den længstlevende bestemmes Aftægten saaledes: 2½ Td. Rug, 6 Skp. Malt, 4 Skp. Byggryn, 4 Skp. Boghvedegryn, 1 Lispund tørt Flæsk, 1 Lispund tørt Kød, 1 Lispund tør Torsk, 1 Skæppe middel Salt og 2 Pund Humle aarlig. 1 Kande nymalket Mælk hver Morgen, 1 Potte Brændevin maanedlig og 2 Snese Hønsæg hvert Fjerdingaar. Brændselet nedsættes til 4 Læs Tørv af Søndersiig Hede, 12 Læs af Hjemheden, 7 Læs Klyner og 1 Trave Pluklyng. Faarene nedsættes til 2 gamle foruden Yngelen.

i) Til de Potter (Jydepotter), Aftægtsmandens Kone vil forfærdige, leverer Gaardens Ejer de fornødne Materialier af Sand, Leer og Brændsel samt transporterer Potterne til Hjerting imod derfor at nyde Halvdelen af, hvad de koster. Ejeren leverer Lyng til Potternes Indpakning.

k) Aftægtsfolkenes Korn føres til og malet fra Mølle og de selv et Par Gange om Aaret til og fra Kirke. Af Gaardens Brønd, Brygge- og Bageredskaber faar de fri Afbenyttelse. Til Baigning leveres fornøden Brændsel. I Sygdomstilfælde nyder de fornøden Pleje, Mad, Vask, Bryggeriarbejde m. m. saaledes som for Gud og Mennesker kan forsvares.

l) Det tillades Aftægtsfolkene at have 3 Høns gaaende blandt Gaardens egne, og hvoraf alle Fordelene tilfalder dem. Den længstlevende erholder som foranført Æg i Stedet for Høns. (Det maa have været vanskeligt at hitte ud af, hvor mange af den daglige Ægproduktion der kom fra de tre Høns).

m) Finder Aftægtsfolkene for godt at flytte andet Steds hen med deres Aftægt, er dette dem tilladt, og Aftægten i Henhold til Litr. b, undtagen Mælken, leveres med Halvdelen 1. Maj og Halvdelen 1. November indtil en Afstand af 2 Mile. For det øvrige betales en Godtgjørelse til den længstlevende, hvis det er denne, der flytter, af 8 Rbd. Sølv eller 5 Rbd. courant aarlig, men ellers 8 Rbd. Courant eller 12 Rbd. 4 Mark

12 $\frac{1}{8}$ Skilling Sølv. — At flytte tilbage igen er ikke til-
ladt. Faarene bortfalder saaledes ogsaa ved Flytning.

n) Skulde der ved Aftægtsfolkenes Død restere no-
get af Aftægten, hører dette da Gaarden til. — Naar
Aftægtsfolkene dør, bekoster Gaardens Ejer deres
hæderlige og anstændige Begravelse efter Egnens
Skik og Brug og nyder derfor ved Kirsten Pedersdat-
ters Afgang hendes Kiste og Seng og ligeledes ved
den sidste af de tvende andres Død en Kiste og en
Sengs Klæder. Flytter de bort, har Ejeren intet med
deres Begravelse at skaffe og erholder da heller ingen
Godtgørelse.

o) Til Sikkerhed for denne Contracts ordentlige
Opfyldelse meddeles 1. Prioritet i min Gaard i Siig af
Hartkorn efter gammel Matr. 3 Tdr. 4 Skp.

2) At saaledes er aftalt og contraheret vedstaas af
mig Peder Madsen paa egne og Hustrus Vegne samt
af mig Kirsten Pedersdatter med Laugværge.

Contractens 5 aarige Værdi: 400 Rbd. Sølv.

Siig i Thorstrup Sogn d. 1. Maj 1844.
(Samtlige Underskrifter).

Til sidst meddeles her efter Kirkebogen, at Kirsten
Pedersdatter døde i Oktober 1851, 89 Aar gammel.
Hun havde da været paa Aftægts hos Mads Jensen i
7 Aar. Mette Madsdatter døde (hun hængte sig) i
Juni 1864, 65 Aar gammel, efter 20 Aar som Aftægts-
kone. Hun kom altsaa paa Aftægt, da hun var 45. Pe-
der Madsen døde i December 1879 i en Alder af 83
Aar. Han var kommen paa Aftægt, da han var 48, og
brugte saaledes sine sidste 35 Aar til at hvile ud i.

Lars Christensen og Hustru Maren Larsdatter i
Gunderup, Horne Sogn, fik af Fødevarer deres
Livstid ud: 4 Td. Rug, 2 Td. Byg, $\frac{1}{2}$ Td. Boghvede-
gryn eller i Mangel heraf Byggryn (et almindeligt For-
behold), 200 friske Æg, 26 Potter Brændevin, 1 Lis-
pund tør Torsk uden Hoveder, en Snes grøn Hvilling,
2 Tdr. Kartoffler, 3 Lispund Faare- eller Oxekød, 1

Lispund 8 Pund saltet Flæsk uden Ben, 2 Pund Ister, 3 Fdk. Salt, 1 Pund tør Humle, 8 Pund Talg, 12 Pund Kaffe, 12 Pund Cicorium, 6 Pund Sukker. Dertil 1 Pund Smør om Ugen og 1 Pund Tobak om Maanednen. Hver Dag skulde der leveres dem 2 Potter nymalket uforfalsket Mælk fra Mikkelsdag til Majdag og 4 Potter daglig fra Majdag til Mikkelsdag. Endelig aarlig 6 Pund tør Ost i tvende Oste, og til Kaal den halve Del af Kaalhaugen. Alt i lovlig Vægt og Maal, gode, sunde, forsvarlige samt uforfalskede Varer.

Og saa til sidst Tildelingerne efter en Kontrakt fra *Kærup i Janderup Sogn*: Dagligen $\frac{1}{2}$ Potte nymalket, uforfalsket Mælk. Hver Søndag Morgen $\frac{1}{2}$ Pund frisk og godt Smør, 1 Potte sur Mælk og $\frac{1}{2}$ Potte god dansk Kornbrændevin. Hver 3. Søndag Morgen 1 Pund ekstra god Skraatobak. Hvert Aars 1. November leveres 3 Snese Æg, 3 Snese tør og velsaltet Flæsk, 16 Pund godt frisk Oxekød af Laaret, $\frac{1}{2}$ Skæppe Salt, 3 Potter Raaolie (Petroleum), 8 Pund godt Riga Hør, 1 Pund grøn Sæbe, Skægsæbe for 2 Skilling, 4 Pund Kaffe, 2 Pund Cikorie, 1 Pund Kandis, alt i forsvarlige gode og sunde Varer. Ved den enes Død bortfalder en passende Del af disse Varer, bl. a. Halvdelen af Brændevinen. Hvis Manden dør først, bortfalder al Tobakken, mens Konen altsaa i dette Tilfælde beholder $\frac{1}{4}$ Pot Brændevin ugentlig, hvilket stemmer meget godt med Bestemmelser i andre Kontrakter.

Aftægtskontrakterne hører altsaa Bondelandet til, og gennem meget lange Tider var Forholdet nok det, at hver eneste Bonde, enten han var Selvejer eller Fæstebonde, naar han maatte overlade sin Ejendom til en Søn eller en hvilken som helst anden, sørgede for at komme paa Aftægt hos sin Efterfølger, tiest paa den Maade, at de gamle begyndte med at have »Dug og Disk« til fælles med de unge.

Det fremgaar dog af Kontrakterne, at man fra Star-
ten var forberedt paa en »Skilsmisse« (den Gud for-
bydel), hvorfor der bliver truffet Bestemmelse om,
hvad de unge i dette Tilfælde skal yde de gamle.

Adskillige Aftægtsfolk nærer Mistillid til de unges
absolutte Redelighed, og derfor forlanger de, at den
Mælk, der leveres dem, skal være uforfalsket. Der er
ogsaa dem, der er bange for fjendtligt Ordkløveri og
sikrer sig derimod ved at betinge sig ikke blot Adgang
til Gaardens Brønd, men ogsaa til »deri værende
Vand«, hvad der ligger paa Linie med: »Ligeledes vil
vi have fri Adgang til Gaardens Brygge- og Bagered-
skaber og til Brugen af dem«. Naar der opstaar Ufred,
kan alt ondt jo ske, og derfor gælder det om at være
paa den sikre Side. Det er ikke altid nok, at de gamle
faar Lovning paa at blive kørt til Kirke og paa Besøg
hos Slægt og Venner i en anden By (inden for 2 Mil).
De vil have sort paa hvidt for, at de altid skal køres
hjem igen.

Men trods alt var Aftægt den bedste Maade at løse
Tidens Alderdomsproblemer paa. Det var vel uund-
gaaeligt, at Forholdet indebar Masser af Irritations-
momenter, der kunde føre til Sammenstød, men i alle
Tilfælde var det for de gamle af to Onder det mindste.
Og der er jo da intet, der forbyder os at tro, at der
ogsaa var mange Hjem, hvor der herskede Fred og
Fordragelighed.

Fledføring

I forbindelse med Sig. Kristensens foranstående afhandling om aftægtsforhold skal her fremdrages et eksempel på, hvordan man i 1600-tallet bar sig ad med at blive en fledføring, altså en person, der overdrager alt, hvad han ejer og i fremtiden måtte få, til en anden, imod at han så bliver underholdt af denne resten af sin levetid. Ordningen blev forøvrigt først ophævet ved tinglysningsloven af 1926.

17. nov. 1643 stod enken Line Hanskone af *Sønderside i Ho sogn* »for tingsdom« på Kærgård birketing og tog da sin datter Maren Hansdatter der samme-steds »udi hånd og flædførde sig til forn^e sin datter Maren Hansdatter med al sin god og gods, intet undtagen, ved hvad navn det end nævnes kan. Derimod lovet og forpligtet sig nu i dag for dom forn^e Maren Hansdatter sig eller sine arvinger at forse og forsørge bemt. hendes moder Line Hanskone med klæde og føde og erlig og redelig underholdning hendes livstid, og efter hendes dødelig afgang forskaffe hende en hederlig begravelse og jordeferd, som hun ville være bekendt for Gud og forsvare for menneskene«. Der var givet varsel for udstedelsen af dette tingsvidne for Poul Hansen på Sønderside og hans hustru Karen Hansdatter og Niels Nielsen i Oksby og hustru Sedtzel Hansdatter.

Forinden, d. 18. okt., havde to mænd i birkefogden Chr. Madsens overværelse registreret og vurderet Lines »gods og goed«. Det omfattede bl. a. en egekiste,

Fledføring

sat til 10 mark, 1 fyrskive¹⁾ 1 sdl., 1 fyrskammel 12 sk., 1 fyrunderbord med fjæl på 1 mark, 2 små brukar²⁾ 1 sdl. 1 mark, 1 maalkuern³⁾ med sten og rem 2 sdl., 1 ballie $\frac{1}{2}$ mark, 2 bøtter $\frac{1}{2}$ mark, en liden kedel vejede 13 mark til 4 sdl. 1 mark, 1 broden messing kedel 1 mark, 1 stålgrøde 3 mark, 1 seng af bolsterunderdyne og deken⁴⁾ og hoveddyne⁵⁾ og 2 blågarnslagner, sat tilhobe for 12 sdl., 1 lærredsvæffuuld⁶⁾ med tilbehør 10 sdl., 1 tin kasing⁷⁾ 1 mark, 1 fordel af en seng 2 mark, 1 spindehjul 3 mark, 1 hespetræ 4 skilling, kedelske⁸⁾ og klove⁹⁾ 2 mark, alle stenfade, kander, krus og tallerkener 1 mark, 1 lysestage af træ, fad og piber af messing 4 skilling, 1 saks 2 skilling. Ialt blev indboet sat til 36 sdl. 6 skilling danske. Hertil kom så Lines livklæder.

Poul Hansen havde i medgift fået over 200 rdl., og svigersønnen Niels Nielsen havde bl. a. fået 1 skive, 1 lærredsvæv og hørgarn, 18 alen blågarns lærred til et par lagner, sengeklæder, en klædeskåbe til 12 sdl., en rød klædesskørt, 1 kle lue¹⁰⁾, 1 ølfjerding og 1 dørlås, ialt havde han fået 51 sdl. — mens Maren intet havde fået. Børnene havde altså ikke fået lige meget. Måske har Line været mest velhavende da den, der fik mest, blev gift. Og det er vel ikke umuligt, at hun kan have haft nogle kontante penge i behold til Maren, der ellers synes at have fået alt for lidt, der nu tilmed skal underholde og pleje moderen.

Line Hanskone var en af dem, der blev ramt af stormfloden 1634, så hun måtte bygge sig et nyt hus. Forøvrigt var hun en ret selvsikker dame. Man kan læse lidt mere om hende i min bog »Gamle sydvestjyske fiskerlejer« side 95, 97, 99. *H. K. Kristensen.*

Henvisninger: 1) Fyrskive = fyrretræsbord. - 2) Brukar = bryggekar. - 3) Målkværn (molkværn) = kværn. - 4) Deken =

dækken, må vel være en art overdyne eller tæppe, nu bruges ordet i forbindelse med hestedækken o. lign. - 5) Hoveddyne = hovedpude. - 6) Lærredsvæffuuld = væv til at væve lærred på. - 7) Tin kasing betegner vist en tinklump. Man brugte tin til at fortinne fiskekrogene med. Ordet kasing brugtes ellers senere om en kokasse. - 8) Kjedelskede er et redskab, bestående af 2 jernskinner, i den ene en krog foroven, der hænges på »sodstangen« i skorstenen over den åbne arne, i den anden en krog forneden, hvori gryden hænger. Jernskinnerne kan forskydes mod hinanden og ved hjælp af takker forkortes eller forlænges, så gryden kommer i passende afstand til arneilden. - 9) Klove, her = ildklemme. - 10) Kle lue = klædes hue.

Småstykker

LIDT OM BISKOP CHRISTIAN MUUS

I det første decenium af 1700-tallet sad nordmanden Christian Muus på Ribe bispestol. Han havde ord for at være en sirlig rimsmed i den tids krybende stil over for de store. Således skrev han et hyldestdigt til Ulrik Frederik Gyldenløve, kong Frederiks IIIs uægte søn, den mægtige statholder og kommanderende general i Norge, med titlen: »Den Norske Løve, det er Hs. Høje Excellence Hr. Uldrich Gulden-Løw, hans dapre Løwemod, der altid oc særdelis udi denne sidste Krigs Aaringer 75-76-77-78-79 har ladet sig see«. Ligeledes skrev han et »Velkom, der Hands Høje Excellens lykkelig til Norge ankom Anno 1683 in Junio«.

I det hele taget fulgte han ret godt med i begivenhederne i kongehuset og digtede ved passende lejligheder i den nedarvede »heroiske« stils sammenligninger med fjerne helte som i hans næste trykte digt »Lyck-Ønskning, der H. K. H., Herr Friderich, Arve-Printz til Danmarck og Norge, fra Udlændiske Steder til Kiøbenhavn ankom d. 14. April 1693. Hvor ved og er anført de Longobarders Udgang af Danmark først til Rygen, derefter til Bayern og endelig ind i Italien«. — Igen sadler han sin Pegasus for Frederik IV's »hellege Salving« år 1700 og derefter med en »Allerunderdanigst Lykynskning til Hs. Kgl. Majestæt«. Og endelig udsendte han »Gothers og Venders Ære-Minde, der Friderich IV lykkeligen kom tilbage til Kiøbenhavn d. 25. Julii 1709«.

Et lille digt »Allerunderdanigst Lykønskning« er fra hans bispetid i Ribe. Han har sikkert overrakt eller fremsagt det for kong Frederik IV, da han den 11. juli 1703 besøgte kongehøjene i Jellinge, hvor biskoppen vel har været med til at modtage majestæten. Digtet er nemlig dateret Jelling den nævnte dato, og 10 dage senere er det trykt »udi Kongel. Majests. og Universitets privilegerede Boogtrykkerie« i København.

Han tiltaler kongen således:

»Arv-Kroned Friderich, toe Rigers Soel og øje,
Som med saa megen Fliid, Aarvaagenhed
og Møje,
Bevarer Land og Folk, at ingen Salved Mand
Saa høit fortient, som Du, sin Krone bære kand.

Høj-Viiseste Monark, som Folket aarlig ærer
Med din Nærværelse og Landets sønner lærer
At figte med den Skik, at mand ej nu, som før,
Tør sætte fremmed Mand til Vagt
for Rigets Dør«.

Det var rigtigt, at Frederik IV var afholdt af folket, og at han havde evner til at omgås jævne mennesker, og det er vel også rigtigt, at ingen af de oldenborgske konger bar kronen så »høit fortient« som Frederik IV. Bemærkningen om, at landets sønner nu i stedet for fremmed mand skal stå vagt »for Rigets dør« er en fin hentydning til kongens indførelse af landmilitsten kort i forvejen (22. jan. 1701), mens vornedskabets ophævelse, der lige var foregået, ikke nævnes.

Helt heldig er Muus derimod ikke, når han senere i digtet roser kongen for hans dyd — skønt han med ordet »dyd« vel ikke blot tænker på ordet i moralsk betydning. »Du som med Dyder gjør dit Navn udødelig,« skriver han. Det var samme år, en anden biskop, Bircherod, skrev i sin dagbog, efter at en præst havde

Lidt om biskop Christian Muus

Christian Muus. Efter kobberstik af A. Reinhard 1717. Muus bærer ikke paryk, men langt, naturligt hår, skilt i midten og hængende ned over den temmelige store pibekrave med halsbind under. Han har stor næse, kraftig fremspringende hage og en fast mund.

fortalt ham om kongens bigamiske opførsel ved at lade sig vie til sin elskerinde Elisabeth Helene Vieregg, skønt dronningen levede: »De choses, som han vidste at fortælle om Københavns itzige Hofvæsen, måtte man snart cum horrore høre.« — Skulle rygterne om kongens letfærdighed ikke være nået til Ribel

Tilbage til Muus' digt:

»Velkommen hid igien! Dig møder Jellings Høje
Med sine Kilders-spring; Vend Ansigt,
Sool og øje
Til Højene, og lær, hvad Harald skrev i Steen,
Og satte hos Kong Gorms og
Dronning Thyres Been.

Hvad om du gamle Gorm, som der
i Højen hviler,
Hvis Beene grønnes nu, og er, som græs,
der smiler
Mod Soolen, hvad om du vel kunde giøre Brud
I Høien, og deraf dit Hoved stikke ud.

Så ville »gamle Gorm« se, »Hvorledis Tusinde, som det kun var een Mand paa Kongens Ord og Nik med Vaaben leege kand,« ja, så ville Gorm foragte sin tids Dannevirke mod den vold, »som Store Friderich Har gjort af Landets Folk med een langt bedre Skik.« — Så begejstret er han for kongens militære virke, at han kalder ham »Nordens Mars«. — Og han slutter:

»Hvert Hierte, Friderich, imod din komme
springer.
Hver Skald Guld-Harpen slaar, at det i Norden
klinger.
Men jeg i Støven hos Din Food mig bøyer need,
og liuser over DIG Velsignelser og Fred.«

Christian Muus sad som stiftsprovst i Christiania, da den udmærkede biskop Ancher Anchersen i Ribe døde den 19. juni 1701.

Muus skrev da 2. juli følgende supplik til kongen:

»Stormægtigste Monarch, Bisp Ancher siges død
og Riber Stift vacant; Eens Død
en Andens Brød,
Vil Gud, Kong Frederik, at Lykken træffer mig,
indtil jeg ogsaa dør, jeg takker Ham og Dig.«

Udnævnelsen kom ret omgående. 5. august samme år blev han biskop i Ribe, og Muus skrev så følgende tak til majestæten:

»Stormægtigste Monarch, som af Guds
Forsyns Drift
i Naade kaldte mig herfra til Riber Stift.
I Støvet for Din Fod min Pen sig bøjer ned
og takker Gud og Dig for denne Værdighed.«

Biskop Muus var ellers ikke elsket. Han blev ligefrem berygtet for sit hovmod, sin egenmægtighed og pengegriskhed. Vel også derfor misundt for forfremmelsen. Det mærkes hos en anden rimsmedende supplikant:

»Muus fik et Hvedebrød. Jeg beder om
en Krumme
fra Danerkonnings Bord, oh, laa den
i min Lumme!
Gaar det saa med en Muus, da gid jeg var een,
langt heller Muus end Kat. Kom Lykke,
vær ej seen!

Blistrup d. 11. April 1707. *Frants Kühn.*«

Den »Krumme«, hr. Frants bad om, var degneembedet, idet han nok tiltroede sig kræfter til at være både præst og degn på en gang. Han skrev:

»Stormægtigste Monarch! al Nordens Ziir
og Ærel
Det synes underligt, at Præsten Degn vil være;
Men Verden er forkeert; Det Gud og hver
Mand seer;
Lad Præsten blive Degn, saa tigger han ei meer.«

Rimbrevet må have virket, for året efter takkede hr. Frants*) kongen med et nyt rim:

»I Fjor gav Kongen mig Tvillinge-Brød,
da regnede der Paaske-Æg udi mit Skød.
Den misundte Kage er og saavel sød.

I Gaar giver Gud mig Tvillinge-Børn.
Min Alder skal dette for ej som en Ørn. [?]
Den Lykke mig ikke er hendet tilforn.

Tak Gud og tak Kongen paa Tvillinge Knæ
for Sønner og Brød, for Hveed og Fæe.
Gud signe Kong Frederik, mens Muus
er paa Træ.«

Muus må stadig holde for. Det måtte han også, da hans gamle embede skulle besættes, idet en af ansøgningerne lød:

»Ald Verden holder en lystig Maskerade.
For fattig Præst var det en kostelig Parade,
Om vor Monarch mig en Masque satte paa
Og [lod] udi Norge Land en Muuselevning faa.«

Muus'en gnavede både her og der, og Ribe stifts præster syntes snart, det var for meget. Biskoppen »lånte« deres bøger så grundigt, at de vanskeligt så

*) Mester Frants Kühn, præst i Blistrup 1688—1721, var en vældig jæger, en mædelig poet og en forargelig præst, beskyldtes for ægteskabsbrud, for at have voldt to af sine børns død og ville ikke begraves i kirken.

dem mere. Engang fik en præst bispevisitats, og da Muus som sædvanligt ville se biblioteket, svarede præsten, at han havde pakket sine bøger ned i tønder, da han ikke kunne have dem i fred for mus!

Et klart eksempel på Muus' hovmod og kradsbørstighed har man i en hørers forpligtelse ved ansættelsen i Ribe latinskole. Den unge mand måtte fraskrive sig al ret og forsvar og lægge alt i biskoppens hånd, ja, skrev under på, at han endog »uden ringeste protest«^o ville kvittere embedet, når hans højerværdighed fandt på at tilsige det*). Høreren var Niels Christiansen Teilmann, senere præst i Hjortlund og Kalvslund, han var søn af handelsmand Kr. Nielsen Tejlmand i Ribe og fætter til amtmænd Kr. Hansen Teilman til Skrumsager, fra hvem den adelige familie Teilman nedstammer.

Til sidst klagede præsterne over biskop Muus. De fandt, han ville berige sig på deres bekostning. 1711 nedsattes en kommission til at undersøge forholdet. Udfaldet kendes ikke, og året efter opnåede han forflyttelse til Odense.

I Ribe havde Muus fået en ikke gejstlig krakiler og eventyrer på nakken, nemlig tolderens fuldmægtig Anders P. Harkroug, der først havde været lakaj og siden skriver hos borgmester Hans Nansen. Selv begik Harkroug mange udskjelser. Et par af biskoppens tyende havde søgt at besvige komsumptionen, og både Harkroug og toldereren fremsatte injurier mod bispen og bispinden. Muus vandt processerne og fik de to dømt til at betale bøder.

Men den hadefulde Harkroug fulgte nu efter bispen til Fyn, slog sig ned i Odense og søgte at piske en stemning op. Det var vist ham, der indgav en anonym

*) Dokumentet er gengivet i sin helhed i Jyske Sml. VII, 176 ff.

klage, forøvrigt ikke alene over bispem, men over næsten hele Odense gejstlighed. En ny kommission blev nedsat, og en af kommissærerne, professor H. Bartholin, skulle have ytret, at han »glædede sig til at børste støvet af biskoppens fløjlskjortel«.

Al den kiv og strid blev imidlertid kongen for meget, og på en gennemrejse i Nyborg skulle kongen personlig have givet Muus en hård, men vel nok fortjent tiltale for hans sørgelige vandel.

Bartholin kom ikke til at rense biskoppen. De mange, både selvforskyldte og uforskyldte forhånelser, processer og ærgrelser har utvivlsomt virket nedbrydende på bispens sind og helbred. Ved jubelfesten for reformationen gik han i stykker i sin tale, og ikke længe efter døde han under en visitats i Svendborg i sognepræstens stue den 10. december 1717.

H. K. Kristensen.

Kilder: Kallske Sml. 4°, 378, nr. 4. Bang: Præstegårdsliv. Bricka: Biogrf. Lex. XI 554 f. Ehrencron-Müller: Forfatterlex. V, 476 f. Victor Hermansen i Ribe Bys Hist. 1660—1730, 290f. Wi-berg: Præstehist. I, 173.

DEN MIDDELALDERLIGE KNURIS VANDMØLLE I KVONG SOGN

Af Clara Haahr Christiansen og Kaj Skelmosse.

I maj 1963 blev et fund anmeldt til Varde museum af entreprenør O. Skovbjerg Thomsen, Tistrup. Fundet var gjort ved Kvorup bæk i Åsted, Kvong sogn, på gårdejer Chr. Christiansens jord, matr. nr. 12 d, under et afvandingsarbejde, hvor bækken skulle ud- dybes og sine steder reguleres. Derved fremkom i den nygravede brink, ca. 80 m øst for Åsted-Glibstrup-

klage, forøvrigt ikke alene over bispem, men over næsten hele Odense gejstlighed. En ny kommission blev nedsat, og en af kommissærerne, professor H. Bartholin, skulle have ytret, at han »glædede sig til at børste støvet af biskoppens fløjlskjortel«.

Al den kiv og strid blev imidlertid kongen for meget, og på en gennemrejse i Nyborg skulle kongen personlig have givet Muus en hård, men vel nok fortjent tiltale for hans sørgelige vandel.

Bartholin kom ikke til at rense biskoppen. De mange, både selvforskyldte og uforskyldte forhånelser, processer og ærgrelser har utvivlsomt virket nedbrydende på bispens sind og helbred. Ved jubelfesten for reformationen gik han i stykker i sin tale, og ikke længe efter døde han under en visitats i Svendborg i sognepræstens stue den 10. december 1717.

H. K. Kristensen.

Kilder: Kallske Sml. 4°, 378, nr. 4. Bang: Præstegårdsliv. Bricka: Biogrf. Lex. XI 554 f. Ehrencron-Müller: Forfatterlex. V, 476 f. Victor Hermansen i Ribe Bys Hist. 1660—1730, 290f. Wi-berg: Præstehist. I, 173.

DEN MIDDELALDERLIGE KNURIS VANDMØLLE I KVONG SOGN

Af Clara Haahr Christiansen og Kaj Skelmosse.

I maj 1963 blev et fund anmeldt til Varde museum af entreprenør O. Skovbjerg Thomsen, Tistrup. Fundet var gjort ved Kvorup bæk i Åsted, Kvong sogn, på gårdejer Chr. Christiansens jord, matr. nr. 12 d, under et afvandingsarbejde, hvor bækken skulle ud- dybes og sine steder reguleres. Derved fremkom i den nygravede brink, ca. 80 m øst for Åsted-Glibstrup-

Den middelalderlige Knuris vandmølle i Kvang sogn

Fig. A: Udsnit af arbejdstegning ved regulering af Kvorup bæk. Det indprikkede område er det undersøgte felt.

vejen, en profil, bestående af grene, sten og tørveagtige lag, stolper og brædder fra 92—200 cm under den nuværende jordoverflade (se fig. A).

Det blev besluttet at foretage opmåling og fotografering af anlæget, som vi antog måtte være et gammelt vadested. Den 3. juni 1963 begyndte vi arbejdet; hertil fik vi værdifuld hjælp af entreprenør Skovbjerg Thomsen, som bl. a. foretog nivelleringen. Grundlovsdagen derefter tog vi igen ud til stedet for at få nogle lodrette snit i den skrånende brink af hensyn til den tegning, vi måtte lave af det synlige materiale. En større udgravning kunne der ikke blive tale om, da den ville blive alt for kostbar, idet en stor jordmængde så skulle flyttes.

Efterhånden som vort arbejde skred frem, stod det os mere og mere klart, at anlægget måtte være gammelt, og at teorien om et vadested med senere brokonstruktion var uholdbar, dels på grund af opbygningsmåden, dels på grund af træværkets udseende og

placering. Vi drøftede derfor muligheden af en mølledæmning. Stedet havde været velegnet til dette formål.

Da fundet sandsynligvis stammede fra historisk tid, henvendte vi os til H. K. Kristensen, Varde, for om muligt at hente hjælp til tydningen. Da H. K. Kristensen så tegningerne og billederne og hørte vor forklaring, gjorde han os straks opmærksom på, at der i Kvong sogn havde ligget en vandmølle langt tilbage i middelalderen, en vandmølle, om hvilken man ikke vidste andet, end at den nævnes i et pantebrev fra 1347, og der kaldes den Knuris mølle.

Kristensen meddeler: »I 1347 tænkte biskop Peder Thuresen i Ribe på at gøre en pilgrimsrejse til Sct. Petrus og Paulus' grave, og da han manglede penge, lånte han 230 mark sølv af domkirken og af kannikerne. I den anledning er det, han pantsætter en betydelig del gods, der antagelig har hørt til hans arvegods; heriblandt er »alt vort gods i Kvong sogn med møllen, på folkesproget kaldet Knurismølle«. Havde biskoppen ikke indløst godset inden 3¹/₂ år, skulle domkirken og kannikerne beholde godset. Han har næppe fået hele summen betalt, for senere skøder han følgende gods til kapitlet: godset i Kvong sogn, en mølle i Lydum sogn, en gård med et bol i Skern samt sit gods i Borris.*) Herefter nævnes Knuris mølle ikke mere. Den har nok standset sin knurren allerede i middelalderen. Havde den stadig malet ind i nyere tid, havde man vel nok kunnet konstatere det. Ganske vist antager St. Böcher i sin »Vandmøller og andre Vandkraftudnyttelser i Ribe Amt« s. 144, at »Knusmølle i Kowang«, som den hedder i gengivelsen af pantebrevet i Ribe Oldemor, muligvis er den samme som Starbæk mølle.

*) Danmarks Riges Breve 3. rk. II, nr. 399, 400. Kinch: Ribe I 194 f.

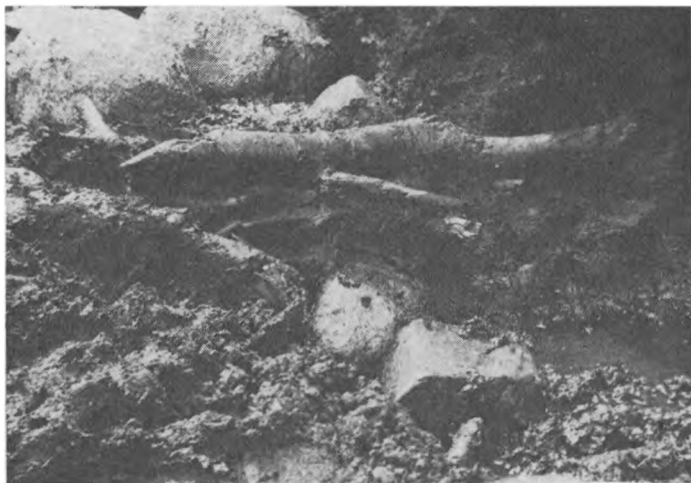

Fig. B: En del af udgravningen, i midten under stolpen skimtes grenlaget, faskiner.

Dette er dog ganske usikkert, ja, temmelig usandsynligt, da Starbæk mølle åbenbart var en gårdmølle, bygget på Lyne Hustedes grund. Og Lyne Husted nævnes ikke i pantebrevet«.

Men tilbage til fundstedet. I den nordlige brink af den nygraveede kanal ser anlægget ud som følger:

Under det nuværende vandspejl og ca. 3 m under jordoverfladen ligger oven på sand et lag tørvejord, 102 cm tykt, derefter et lag grene, 18 cm, vel anvendt som faskiner, derpå 29 cm med en blanding af almindelige marksten og grene, derover ligger så et 45 cm tykt tørveagtigt lag, iblandet grene, og tilsidst er herpå anbragt sten, der gennemgående er større end dem, der er brugt i stenlaget undermeden. Over det hele ligger 92 cm engjord (se fig. B, C og D).

Her mod nord står opbygningen altså klar, men i den sydlige brink er billedet temmelig forvirrende: over det nederste tørvelag er her som i den anden side

et lag grene, men ikke så tykt. Ned gennem disse er rammet planker og pæle, kraftigt støttet af kampesten (se fig. E 1). Disse store sten kan følges op gennem brinken til samme niveau som de øverste sten i den modsatte brink.

Foruden det materiale, der op langs den sydlige brink lå mere eller mindre på dets oprindelige plads, fandtes her ovenfor fundstedet bl. a. 2 svære træstolper, der var gravet op af anlæget ved uddybningen, de havde en tilsyneladende forkullet overflade, som ikke sås i snittene ved tilspidsningen, i den ene stolpe fandtes et rundt hul (se fig. E 2) samt brudstykker af andet tilvirket træværk (se fig. E 3 og E 4).

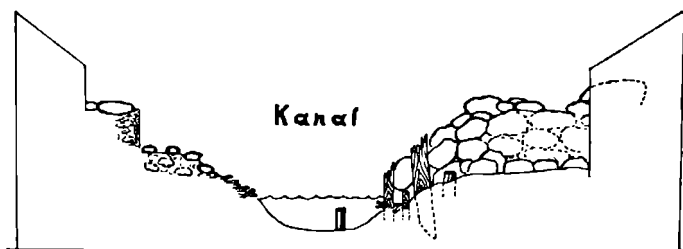

Fig. C: Lodret snit.

Altså står vi her med to vidt forskellige opbygninger, hvor overgangen er fjernet ved uddybningsarbejdet. Medens den nordlige side giver os et billede af dæmningens opbygning, som er klar og ligetil, kan man gisne om meningen med piloteringen og den svære stensamling på den sydlige side. Har man kraftig udbedret et dæmningsbrud på et udsat sted, eller har selve mølleanlægget ligget her? Den mangelfulde udgravning og den beklagelige kendsgerning, at gravemaskinen har ødelagt vigtige dele af anlægget, gør det vanskeligt at sige noget afgørende.

Hvis vandløbet i middelalderen har gået, hvor det

Den middelalderlige Knuris vandmølle i Kvong sogn

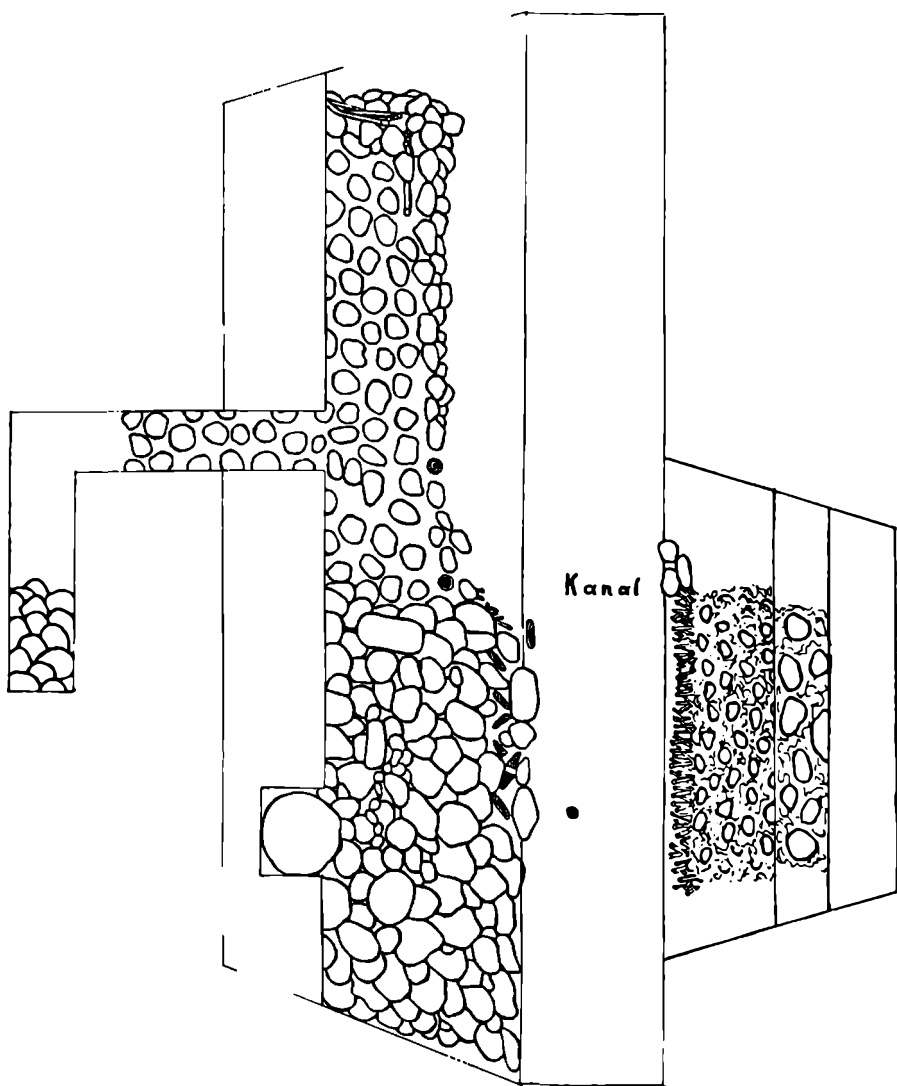

Fig. D: Vandret snit.

findes nu, må det være kværnhuset, her har stået. Visse ting tyder på, at det netop er tilfældet. Kun en del af de lodret stående stolper har tjent som pilotering, stenlaget gik nemlig hen over dem på en sådan måde, at de umuligt kan have været længere, men foruden dem var der andre planker og stolper, som ved deres placering udmærket kan have været anvendt i forbindelse med et mølleanlæg. De ragede højere op end piloteringen og var ikke overdækket af stenlag. Der fandtes ikke rester af stibord, møllestén, skår el. lign. Derfor kan vi ikke sige noget om, hvordan kværnhuset har set ud. Men det kunne konstateres, at faldet på dette sted ville have været ca. 1 m.

Endnu et forhold taler for, at møllen har ligget her. Umiddelbart vest for den sydlige opbygning og stødende op til denne fremkom under udgravningen en jævn stenbrolægning, afgrænset mod nord og så langt vi kunne følge den mod vest af omhyggeligt anbragte faskiner (se fig. C). Denne brolægning lå i et niveau, så man udmærket kunne tænke sig den anvendt til at gå eller køre til og fra møllen på. En prøvegravning viste, at den fortsatte ind i den nuværende eng, hvor langt blev ikke opklaret. Det var også til den side, gårdene lå, til den anden side var der blot hede. Derimod fandt vi ved hjælp af en søger frem til dæmnin- gens længde. Det viste sig, at den faste sandunder- grund hæver sig ret brat ved begge sider af engdraget. Fra bækløbet strækker dæmningen sig da 10-15 m til hver side.

Under udgravningen blev der ikke fundet ting, som kunne give en datering. H. K. Kristensen gør imidler- tid opmærksom på, at anlægget i sin opbygning stem- mer smukt overens med andre middelalderlige mølle- dæmninger, hvad der bestyrker formodningen om, at det virkelig er Knuris mølle, der har ligget her. Kri-

Den middelalderlige Knuris vandmølle i Kvong sogn

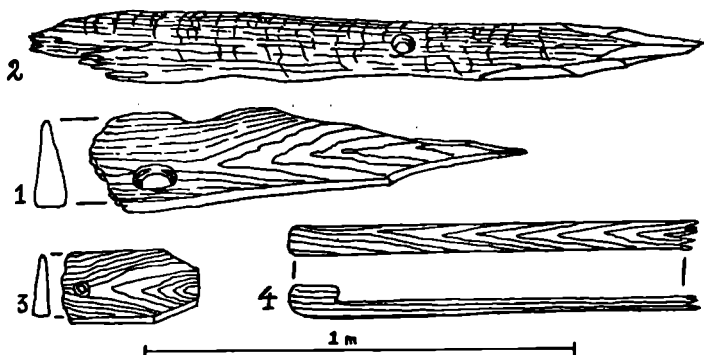

Fig. E: 1. Plankestykke, der har været nedrammet gennem grenlaget. 2. Brudstykke af tilspidset stolpe. 3 og 4. Tilvirket træværk, i 3 sidder en trænagle.

stensen skriver: »Ved en arkæologisk undersøgelse, som i efteråret 1962 blev foretaget på stedet, hvor den under Kalmarkrigen i 1612 ødelagte middelalderlige stad Væ i det nordøstlige Skåne havde ligget, fandt man tæt ved en lille bæk, der flyder nord om den nuværende kirkegård, et helt system af planker, træstammer og grene (faskiner), der var sammenholdt af træpæle nedrammet i mosegrunden. Også der fandtes der sten iblandet. Udgraveren Egon Thun bestemmer anlægget til at være en mølledæmning, og det var så heldigt, at der fandtes blyglaserede keramikskår fra en relativ tidlig periode i middelalderen, hvad der stemmer overens med oplysninger i en kgl. forordning fra 2. halvdel af 13. århundrede. Desuden ses i Væs bysegl fra 16. årh. en stadsport og et møllehjul.*)

Også Axel Steensberg skriver om »En skvatmølle i Ljørring«, at i den derfundne dæmning »sad der en-

*) Egon Thun: Die Wassermühlen, ein ökonomischer Entwicklungsfaktor der mittelalterlichen Städte Schonens i Meddelanden från Lunds Universitets historiske museum 1962-1963, 224-37.

kelte pæle, der formodentlig oprindeligt har støttet faskiner af grene og kviste.*) Iøvrigt var der ikke spor af lerkarskår eller andre genstande, der kunne bidrage til en tidsfæstelse. Alligevel regner man næppe fejl, når man går ud fra, at anlægget er middelalderligt. Dæmningen i Ljørring var ganske lav, hvad der hænger sammen med, at den hørte til en skvatmølle med lodretstillet akse og en vandret stillet skovlkrans, der kun forbrugte lidt vand. Den var da også anbragt i en gravet grøft mellem bugtninger af Løven å.

I Åsted er der en langt højere dæmning, og møllehjulet må have været anbragt i bækløbet omtrent på det sted, hvor det den dag i dag har sit gennemløb gennem den eftergroede dæmning. Her har været langt betydeligere vandføring end gennem den lille 48 cm brede trærende i Ljørring, som førte vandet til hjulet. Man må derfor antage, at Knuris mølle har været en underfaldsmølle.

Så vidt H. K. Kristensen. Vi takker for det sammenligningsmateriale, han har bragt til veje, og som yderligere bestyrker opfattelsen af, at den fundne dæmning i Åsted er en mølledæmning, utvivlsomt den, der har opstemmet vandet for Knuris mølle, som man ellers ved så lidt om.

GEJSTLIG DEBAT OM ET DEGNEOFFER I 1817

I *Bækbølling præstegård*, hos pastor H. Chr. Krarup, opholdt sig 1816-17 en ung mand, *Hans Jessen*, der formodentlig havde fået en uddannelse her som skolelærer, hvorefter han i nogen tid var huslærer i præstegården. Samtidig var Karen Thuesdatter fra Nr.

*) Kuml 1959, 137, 142.

kelte pæle, der formodentlig oprindeligt har støttet faskiner af grene og kviste.*) Iøvrigt var der ikke spor af lerkarskår eller andre genstande, der kunne bidrage til en tidsfæstelse. Alligevel regner man næppe fejl, når man går ud fra, at anlægget er middelalderligt. Dæmningen i Ljørring var ganske lav, hvad der hænger sammen med, at den hørte til en skvatmølle med lodretstillet akse og en vandret stillet skovlkrans, der kun forbrugte lidt vand. Den var da også anbragt i en gravet grøft mellem bugtninger af Løven å.

I Åsted er der en langt højere dæmning, og møllehjulet må have været anbragt i bækløbet omtrent på det sted, hvor det den dag i dag har sit gennemløb gennem den eftergroede dæmning. Her har været langt betydeligere vandføring end gennem den lille 48 cm brede trærende i Ljørring, som førte vandet til hjulet. Man må derfor antage, at Knuris mølle har været en underfaldsmølle.

Så vidt H. K. Kristensen. Vi takker for det sammenligningsmateriale, han har bragt til veje, og som yderligere bestyrker opfattelsen af, at den fundne dæmning i Åsted er en mølledæmning, utvivlsomt den, der har opstemmet vandet for Knuris mølle, som man ellers ved så lidt om.

GEJSTLIG DEBAT OM ET DEGNEOFFER I 1817

I *Bækbølling præstegård*, hos pastor H. Chr. Krarup, opholdt sig 1816-17 en ung mand, *Hans Jessen*, der formodentlig havde fået en uddannelse her som skolelærer, hvorefter han i nogen tid var huslærer i præstegården. Samtidig var Karen Thuesdatter fra Nr.

*) Kuml 1959, 137, 142.

Lourup, Gørding sogn, pige hos Krarups, og det endte med forlovelse. Efter at Hans Jessen 1817 var blevet lærer i Aadum sogn, var der mulighed for, at de kunne gifte sig, og brylluppet skulle være i efteråret 1817.

Denne udvikling er sikkert blevet fulgt med interesse af *degnen i Føvling sogn, N. Lindvig*, der boede i Bobøl. Et bryllup betød en kontant indkomst både for præst og degn, offeret, hvis størrelse bestemtes af bryllupsgæsternes antal og vel også af deres økonomiske omstændigheder. Her synes der at være udsigt til »et godt bryllup«, et klækkeligt offer, men da det rygtedes, at brylluppet skulle være i Gørding og ikke i Føvling kirke, opstod der et spørgsmål om, hvem af de to degne, der skulle have offerindtægten. Dette medførte en gejstlig debat i breve, som i dag ikke er uden interesse til belysning af et forhold, som nu ellers er tabt af syne.

Den, der først rørte på sig i ovennævnte anledning, var *degnen i Gørding, S. Christiansen*. »Underdanigst fordrister jeg mig til at forespørge mig hos D. Herr.', hvorvidt det kan strække sig, om ikke offeret kan tilfalde mig ved et bryllup, som skal holdes i Gørding sogn, og copulationen bliver foretaget af Gørding præst i Gørding kirke, og han skal modtage offeret, som ved denne lejlighed falder som embedsindtægt; også pigen er født og konfirmeret i Gørding sogn og bestandig søgt hendes altergang i Gørding sogn undtagen i tvende år, (da) hun har tjent hos hr. pastor Krarup i Bækbølling præstegård, men aldrig haft hendes skudsmål fra Gørding sogn, så er denne min underdanige forespørgsel, da brylluppet skal stå i Nør Lourup i Gørding sogn, og copulationen holdes i Gørding kirke af Gørding præst, om ikke offeret, som ved denne lejlighed falder, kan tilfalde mig.

Gørding degnebolig, d. 25. september 1817«.

Da den Gørding-degn hørte, at brylluppet skulle være 3. oktober, skrev han straks et nyt brev, dat. 29. september til biskoppen. Indholdet var det samme som sidst, stærkt præget af degnens ønske om allerede på bryllupsdagen at kunne gå til Gørding kirke med den biskoppelige afgørelse og forlange degneofferet udbetalt.

Men biskoppens gunstige afgørelse udeblev. Det gik ikke så hurtigt med at få svar fra biskoppens kontor, hvor man forøvrigt ikke var ukendt med stridigheder om offeret i kirken. Den almindelige praksis var, at offerbeløbet i sådanne tilfælde toges i forvaring af præsten, indtil der forelå en afgørelse af spørgsmålet, og således gik det også i Gørding. Præsten var altså pastor Rosenvold i Gørding, mens det var degnen Lindvig fra Føvling sogn, der var kirkesanger i Gørding 3. okt. 1817.

Sagen kom først til erklæring hos provsten, C. D. Koefoed, der tidligere havde været præst i Brørup-Lindknud sogne og sagtens kunne sætte sig ind i situationen. Han skrev 25. nov., at da Karen Thuesdatter inden brylluppet var flyttet til sit hjemsohn, og vielsen efter loven skulle foregå i det sogn, hvor bruden opholdt sig, Gørding, kunne offeret ikke tilkomme Lindvig i Føvling, men Christiansen i Gørding.

Herefter måtte man afvente biskop Hjorts afgørelse. Den forelå 31. jan. 1818, stilet til provst Koefoed. Da man kunne formode, at en sag om et degneoffer på et par rdl. ikke ville være i stand til at fremkalde en udførligere argumentation fra biskoppens side, især da der var en klar lovbestemmelse at gå ud fra, vil den trufne afgørelse alene ved sit omfang være noget overraskende:

»Sagen angående degnen Lindvigs rettighed til at forrette tjenesten og at nyde indkomsterne ved kirke-

sanger Jessens bryllup i Gørding kirke er Deres Højærværdighed bekendt.

Uvis har jeg ingensinde været herom, men nægte vil jeg ikke, at der har været flere ting, som har forundret mig ved denne tvist. At den oplyste og humane Krarup skulle ville understøtte et uhjemlet embedsbrug, kunne jeg lige så lidt fatte, som at den kyndige og retskafne Rosenvold ville tilvende sin degn en indkomst, som ikke tilkom ham. Men allermest forundrer det mig dog, at Deres Højærværdigheds mening var så aldeles modsat min, da vi ellers i deslige tilfælde plejer at møde hinanden venskabeligen på den vej, som lovens forskrift og billighedens ånd endrægtigen baner.

Jeg må derfor udbrede mig noget vidtløftigere over denne sag, da det ikke alene er meget om at gøre at afsige en kendelse, som jeg tror at kunne forsvare på højere steder, men og at bringe Deres Højærværdighed på mit parti.

For at få det rette lys i sagen, må vi rolig betragte sagen fra dens første begyndelse og med dens særegne omstændigheder. — Kirkesanger Jessen kommer fra Aadum for at holde bryllup med sin kæreste, som opholder sig i Bækbølling præstegård, hvor hun i fulde 2 år har været i fast tjeneste, og hvor hun er forpligtet at blive til faredag (1. nov.).

Da der skal lyses for parret, forlanger Krarup brudens skudsmål. Men i stedet for det kommer en af pigens familie med et brev fra Rosenvold, dat. 30. aug., hvori meldes, at pigens fader, der bor i Lourup i Gørding sogn, ønsker at gøre bryllupsgildet, og hvori derfor Rosenvold som god nabo tilbyder Krarup sin kirke til at holde vielsen udi.

Her er efter mit tykke retspunktet, som bør fattes og holdes i sigte til sagens afgørelse. Bruden er i Krarups hus, bør indskrives i Føvling sogn, bør vies af ved-

kommende præst, og for at rette sig efter familiens ønske tilbyder Rosenvold sin kirke til vielsen.

At nu Krarup i stedet for at stå på sin lovlige og uigendrivelige ret afstår for sin person indtægten ved Jessens bryllup til præsten i Gørding, tillader for sagens skyld og for at vinde snar fremgang med vielsen, at parret må indskrives i det sogn, hvor bryllupsgildet ønskes holdt, det stadfæste kun, hvad vi vide, at Krarup er en velvillig og uegennyttig mand. Men det kan på ingen måde svække eller formindske degnen Lindvigs adkomst til dette bryllup, så meget mindre, da Krarup udtrykkeligen i sit brev af 5. sept., der er svar på Rosenvolds af 30. aug., har forbeholdt sin degn den embedsindtægt, der åbenbar tilhører ham. . . Det havde været hr. Rosenvolds sag at agte herpå og derfor at have holdt sin degn fra en forretning, der på ingen måde vedkom ham.

Dette er mit ræsonnement over sagen, hvorefter jeg med fuld overbevisning dømmer på embeds vegne, at degnen i Føvling skal udelt beholde, hvad der er faldet som offer ved kirkesanger Jessens bryllup i Gørding kirke. Hvorvidt jeg nu har været heldig nok til at overbevise Deres Højærværdighed om rigtigheden af min dom, erfarer jeg engang ved venskabelig samtale. Men tjenstlig udbeder jeg mig, at De ville behage at give alle de vedkommende underretning om kendelsen i denne omtvistede sag.

Ribe bispegård, den 31. januar 1818«.

14. febr. 1818 sendte N. Lindvig sin kvittering for modtagelsen af det omstridte degneoffer, 2 rdl., 2 mark, 7 skilling holstensk curant. Skønt noget præget af højkonjunktoren var beløbet betragteligt og nok værd at få med på Bobøl-degnens budget.

Biskop Hjort døde sommeren 1818. Hans eftermæle blev fordelagtigt, bortset fra den ringe orden i de of-

Geistlig debat om et degneoffer

fentlige kasser, han havde administreret på embeds vegne, og hvori der manglede ca. 17.000 rdl.

Brylluppets brudgom, skolelærer og kirkesanger Hans Jessen, var degn i Aadum fra 1817 til sin død allerede den 21. okt. 1820, hvorefter Karen Thuesdatter blev gift med efterfølgeren i embedet, Niels Stokholm.

Vald. Andersen.

Kilde: Ribe amts nordre provsti. Indk. breve 1812—20.

Mindeord

Aug. F. Schmidt

Forfatteren Aug. F. Schmidt, utvivlsomt vor tids mest produktive historiske skribent, er 17. juli d. å. afgået ved døden.

Schmidt er født d. 4. april 1899 i Gesten som søn af mejeribestyrer J. B. Schmidt og hustru Marie Voigt. 18 år gammel blev han elev på Askov højskole, og her styrkedes hans interesse for fortiden i så høj grad, at han gik fra landbruget, tog studentereksamen og 1921—26 virkede som assistent i Dansk Folkemindesamling. I disse år fulgte han samtidig universitetsforelæsninger. I 1926 blev han gift med Johanne Marie Hansen, hvis fader var grosserer. Samme år blev han lærer ved Galtrup højskole. Her virkede han til 1930, da han flyttede til Brabrand, og han levede nu helt for sin skribentvirksomhed, der omfattede kulturhistoriens såre forskellige felter, navnlig samlede hans arbejder sig om følgende: almindelig kulturhistorie, sædvaneret, landsbyliv, folkløse, folkelivsskildringer, lokalhistorie, personalhistorie og litteraturhistorie.

I anledning af Schmidts 60 års fødselsdag udsendte venner og taknemlige læsere en bibliografi over hans arbejder. Da havde han ialt udgivet 67 bøger, 3 pjecer, 640 afhandlinger og tidsskriftbidrag samt 4.471 artikler i dag- og ugeblade! Og rækken blev stadig forøget, så ved hans død var antallet af de udgivne bøger nået omkring 80. Det er da heller ikke længe siden, der var anmeldelser fra hans hånd i bladet Folkeskolen. Man kan ikke vente, at alt i denne mægtige produktion er lige grundigt eller tilbundsående. Men det er en ind-

sats inden for dansk kulturhistorie, som ikke kan andet end afvinge beundring.

Af arbejder, der specielt angår vort amt, kan vi nævne Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen, En Heibergianer i Ribe, Sydøstjyllands historikere, Skanderup Sogn, Fra Røj og Ravnholt, Fra Lindknud Sogn (s. m. Niels Thøgersen), Brørup Sogns Historie, Gjesten Sogns Histo-

rie, Fra Koldingegnen I—III. I vor årbog skrev han sit første bidrag 1922 (Et Blad af vore Bierhvervs Historie); det blev til ialt 32 artikler. I mangfoldige andre af hans bøger kan vi finde oplysninger om amtet. Man kan blot nævne Danmarks Helligkilder, Danmarks Kæmpesten, Hyrdedrenge og Hyrdeliv, Vider og Vedtægter og mange flere.

Schmidt var medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Århus Stift og fik i 1942 tildelt Den Hielmstjerne-Rosencroneske prismedalje. Nu er hans myreflid ophørt, men hans arbejder vil stadig blive benyttet, og med taknemlighed vil vi mindes ham.

Dyveke Junker Nielsen

3. marts i år døde prokurist, frk. Dyveke Junker Nielsen i sit hjem i Esbjerg efter lang tids sygdom.

Hun var datter af skibskaptajn Hans Junker Nielsen og hustru. Gennem snart 45 år arbejdede hun på

sats inden for dansk kulturhistorie, som ikke kan andet end afvinge beundring.

Af arbejder, der specielt angår vort amt, kan vi nævne Peter Adlers Breve til P. V. Jacobsen, En Heibergianer i Ribe, Sydøstjyllands historikere, Skanderup Sogn, Fra Røj og Ravnholt, Fra Lindknud Sogn (s. m. Niels Thøgersen), Brørup Sogns Historie, Gjesten Sogns Histo-

rie, Fra Koldingegnen I—III. I vor årbog skrev han sit første bidrag 1922 (Et Blad af vore Bierhvervs Historie); det blev til ialt 32 artikler. I mangfoldige andre af hans bøger kan vi finde oplysninger om amtet. Man kan blot nævne Danmarks Helligkilder, Danmarks Kæmpesten, Hyrdedrenge og Hyrdeliv, Vider og Vedtægter og mange flere.

Schmidt var medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Århus Stift og fik i 1942 tildelt Den Hielmstjerne-Rosencroneske prismedalje. Nu er hans myreflid ophørt, men hans arbejder vil stadig blive benyttet, og med taknemlighed vil vi mindes ham.

Dyveke Junker Nielsen

3. marts i år døde prokurist, frk. Dyveke Junker Nielsen i sit hjem i Esbjerg efter lang tids sygdom.

Hun var datter af skibskaptajn Hans Junker Nielsen og hustru. Gennem snart 45 år arbejdede hun på

dagbladet Vestkystens kontor, først som kontordame, efter 5 års forløb som kassererske og sidst som prokurist. Ved sit venlige, hjertevarme væsen gjorde hun sig særdeles afholdt i det store bladhus. Også andet end kontorarbejdet optog hende. Hun gjorde sig således stærkt gældende inden for Venstres organisatoriske arbejde, var i ledelsen af Venstres Ungdom, Es-

bjerg Venstreforening, Ribe Amts Venstreforening og Venstres Kvinder i Ribe Amt, ligesom hun var indvalgt i Esbjerg byråd.

Men også slægten og dens skæbne optog hende meget. Det røber to bidrag, hun skrev til vor årbog i 1944 og 1945, nemlig »Kaptajn N. Thøgersen Brinch fortæller« og »Mænd fra Ho«. I den sidstnævnte artikel fortæller hun blandt andet om sin egen fader, der stammede fra Ho sogn. Afhandlingen viser tillige de inderlige bånd, hvormed frk. Nielsen følte sig knyttet til slægtens hjemstavn, der — for at bruge hendes eget udtryk — var det »lille eventyrlige fødesogn deromme vesterpå«.

Æret være frk. Dyveke Junker Nielsens minde!

Rasmus Mortensen

Ved Rasmus Mortensens død i juli d. å. er endnu en af medarbejderne ved vor årbog gået bort.

dagbladet Vestkystens kontor, først som kontordame, efter 5 års forløb som kassererske og sidst som prokurist. Ved sit venlige, hjertevarme væsen gjorde hun sig særdeles afholdt i det store bladhus. Også andet end kontorarbejdet optog hende. Hun gjorde sig således stærkt gældende inden for Venstres organisatoriske arbejde, var i ledelsen af Venstres Ungdom, Es-

bjerg Venstreforening, Ribe Amts Venstreforening og Venstres Kvinder i Ribe Amt, ligesom hun var indvalgt i Esbjerg byråd.

Men også slægten og dens skæbne optog hende meget. Det røber to bidrag, hun skrev til vor årbog i 1944 og 1945, nemlig »Kaptajn N. Thøgersen Brinch fortæller« og »Mænd fra Ho«. I den sidstnævnte artikel fortæller hun blandt andet om sin egen fader, der stammede fra Ho sogn. Afhandlingen viser tillige de inderlige bånd, hvormed frk. Nielsen følte sig knyttet til slægtens hjemstavn, der — for at bruge hendes eget udtryk — var det »lille eventyrlige fødesogn deromme vesterpå«.

Æret være frk. Dyveke Junker Nielsens minde!

Rasmus Mortensen

Ved Rasmus Mortensens død i juli d. å. er endnu en af medarbejderne ved vor årbog gået bort.

Mindeord

Rasmus Mortensen udførte både som lærer, historiker og museumsmand et stort arbejde, men det, der gjorde hans navn kendt ud over landet, var hans arbejde med oldtidens primitive jernudvinding af dansk myremalm, og det var da også om dette emne — »Oldtidsjærn i Ribe Amt« — han skrev i vore årbøger 1931—33, kun få år efter professor Niels Nielsens doktordisputats om jernudvindingen. For arbejdet med jernet fik Mortensen Hielmstjerne-Rosencroneske prisedalje og Dansk historisk Fællesforenings pris, ligesom han blev udnævnt til ridder. Visse af Mortensens teorier om reduktionen af malmen er forøvrigt nu opgivet.

Han er husmandssøn fra Balle ved Silkeborg og er født 28. marts 1884, han tog lærereksamen fra Silkeborg 1906 og var lærer i Lindeballe 1905—50. Han sad i 29 år i bestyrelsen for Vejle Amts historiske Samfund, var i mange år redaktør af dets årbog og var i 12 år i bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening og i 7 år af Jysk arkæologisk Selskab. Efter at have taget sin afsked i Lindeballe flyttede Mortensen til Vejle og blev i 7 år inspektør ved Vejle museum. Endvidere var han meget virksom inden for plantningssagen og var i en lang årrække medlem af Hedeselskabets repræsentantskab, han fik da også tildelt De samvirkende Plantningsforeningers sølvbæger.

Hans forfatterskab drejer sig heller ikke blot om jernudvinding og lokalhistorie (han var bl. a. medforfatter af Vejle amts hjemstavnsbog), men omfattede også hedeplantagernes historie.

Han var gift med Signe Ravnholt fra Torning.

Æret være hans mindel

H. K. K.

Litteratur om Ribe amt

H. K. Kristensen: GAMLE SYDVESTJYSKE FISKERLEJER. Alle kender til det store opsving, fiskeriet har taget fra slutningen af forrige årh. til i dag, ikke mindst på den jyske vestkyst, men for de fleste vil det være en overraskelse gennem denne bog at erfare, at den samme vestkyst, nærmere bestemt fra Holmsland til ned i hertugdømmerne, tidligere har haft et storfiskeri. H. K. Kristensen viser, at dette var tilfældet fra middelalderens slutning til op i det 17. årh.

Det er dette, der er bogens emne, med hovedvægten lagt på de fiskerlejer, hvortil fiskeriet var knyttet, men med strejftog langt derudover. Bogen indeholder f. eks. et kapitel om sandtoldens historie, om fangst af østers, marsvin og sæler, samt et vigtigt kapitel om handel med fisk.

Forfatteren begynder med en oversigt over det lidet, som udgravninger og skriftlige kilder fortæller om lejernes ældste historie, og på den anden side fører han også skildringen op til storfiskeriets begyndelse for ca. 75 år siden. Den omfatter altså fiskeriet, dets midler, vilkår og folk, i et halvt årtusind og med en vrimmel af jyske, slesvigske og holstenske lejer, hvis eksistens kun de færreste har anet.

Behandlingen af dette store emne falder noget ujævnt ud, men det må vel så være på grund af kildernes uensartede beskaffenhed.

For tiden fra ca. 1500 til op i 1600-tallet er hovedkilden lensregnskaberne og tingbøgerne — de sidste spiller en stor rolle helt op i 1700-tallet. For det 19. årh.s vedkommende er kilderne derimod væsentligst sekundære, topografier, historisk interesserede nedskrifter og erindringer o. l., altså kilder, der allerede repræsenterer en vis form for behandling af stoffet.

H. K. Kristensens indsats består som følge heraf i to ting, dels hans egne forskningsresultater, især fra tidsrummet 1500—1800, dels i sammenfatningen af andres skriftlige behandling af visse sider af emnet til det helhedsbillede, vi længe har savnet.

Som et par af hans forskningsresultater kan nævnes bestemmelsen af, hvor Nymindegablejet har ligget, og den udførlige dokumentation for rytmen i fiskeriets omfang: fra storfiskeriet ca. 1500—1650, over en tohundredårig nedgangsperiode til det ny storfiskeris begyndelse.

Det er ligeledes et vigtigt resultat, forfatteren når ved at påvise, at erhvervsfiskeriet er af betydeligt ældre dato, end man el-

lers gemeinlig tror »på bjerget«. De, der hævder, at erhvervsfiskere først forekommer fra slutningen af forrige århundrede, må til at tro om!

Mens altså bogens emne, intentioner og resultater aftvinger respekt, må man med ærgrelse konstatere, at den form, det repræsenteres i, ikke står mål hermed.

Efter anmelderens mening burde forfattere af arbejder af denne kategori bestræbe sig for at skrive for et større publikum end det, der selv sidder og gransker i arkiver o.l. og derfor er hjemme i den der herskende terminologi. Men det har ikke bekymret H. K. Kristensen ret meget. Hvorfor forklarer han ikke udtryk som »sagefald«, »leje ad gratiam«, »agenant« — og mange andre? Jo, undertiden bekvemmer han sig til at komme med en forklaring, men i adskillige tilfælde først, når ordet forekommer for 2., 3. eller 10. gang. Således forekommer »sund og mave« side 39 og mange gange senere, men først side 197 vedføjes den nødvendige forklaring! De ordforklaringer, der faktisk findes, må læseren endvidere søge tre forskellige steder: i teksten, i fodnoter og — mellem kildeangivelserne!

Den noget springende fremstilling, der er en stor charme hos den livfulde fortæller og foredragsholder H. K. Kristensen, bliver, når den afklædes det mundtlige ords varme, en hindring for tilegnelsen. Læserens usikkerhed m.h.t. hvor vi egentlig er henne, forøges undertiden ved, at forfatteren udelader at markere overgang til nyt stof, se f. eks. s. 63, hvor den stærkt bevægende historie om esepigen Anna og hendes husbond Søren — uden ny linje eller andet varsel — efterfølges af dette prosaiske notat: »1683 havde Lønne kun 2 havbåde. I stedet for sandtold svarede 7 sld«.

Man kunne kritisere adskilligt andet i fremstillingen, f. eks. de mange gentagelser (Simon Christensens ulovlige handel med tømmer paraderer endda to gange i samme afsnit, s. 85 f.), men lad os i stedet for konstatere, at forfatteren til gengæld er sikker i det saglige. Her er der kun få ting, der kan røres ved, men det bør dog bemærkes, at det er forkert, hvad der står s. 33 om en tavserolle. Den bruges ikke til at fæstne tavser til kroge med; hertil bruges en svøbepind, der ganske rigtigt fæstnes til kanten af bordet. Det ved H. K. Kristensen sikkert godt. Det er en lapsus.

I slutkapitlet gives en udmærket oversigt over emnet, klar, og skrevet med veloplagt hu. Vi må håbe, at der bliver brug for en ny udgave af bogen, og at forfatteren vil bringe resten af fremstillingen op på denne standard ved at give værket de mindst to sidste gennemsyn, som han åbenbart ikke fik tid til i første omgang.

Hvorom alting er: Her er den første udførlige fremstilling af fiskeriet ved Jyllands vestkyst i svundne århundreder, et pionerarbejde, hvis virkning vil vise sig i kommende år.

Arne Espegaard.

1659, DA LANDET BLEV ØDE. Redaktør Aksel Lassen udsendte 1959 sin opsigtsvækkende bog *Skæbneåret 1659* (se årb. 1959, s. 682 f). Den åbnede først for alvor historikernes og andre

folks øjne for virkeligheden af Karl Gustavkrigenes ødelæggelser på vore egne og for den frygtelige pest, som fulgte i krigens spor, og som raserede egnen i et bredt bælte på begge sider Kongeåen og tyndede frygteligt ud i befolkningen, mens de grueligste rædsler foregik. Bogen blev hurtigt udsolgt.

Nu har Aksel Lassen udgivet ovennævnte populære og let tilgængelige bog, den er fri for tyngende videnskabeligt apparat og giver ikke blot hovedresultatet af den første bog, men en udvidelse af emnet: Karl Gustavkrigenes slutfase med massedød. Fjender og allierede (polakker, brandenborgere og østerrigere) dræbte adskillige og mishandlede befolkningen, men hærenes følgesvende, hungersnød og pest, gjorde tilsammen, at »landet blev øde«. Rædslerne udstråledes fra polaklejren i Skudstrup ved Skodborg. Efter svenskernes flugt til Fyn var Fredericia en øde ruinhob, forpestet af ligstank fra slet begravede døde, og egnen deromkring var ikke ret meget bedre. Også i Sydslesvig rasede pesten. Fjendens mishandlinger af folk på øerne tiltog, ligeledes sult, sygdom og elendighed. Store dele af landet var øde, godserne forarmedes, proprietærerne var om sig for at skaffe folk, måske ingen mere hårdhændet end Hans Schack på Gram gods. Langsamt kom genrejsningen.

En spændende bog.

VORE STEDNAVNE. De fleste mennesker interesserer sig for stednavne. Hvad betyder de? Hvordan og hvornår er de opstået?

Det er ikke let at svare på for almindelige mennesker. Stednavnestudiet er et vanskeligt studium. I 1950 udsendte professor *Kristian Hald* en oversigt: *Vore Stednavne*. Nu er bogen kommet i 2. oplag. I den forløbne tid har en lang række undersøgelser næsten fordoblet litteraturen, og mange nye resultater er nået. Derfor fremtræder bogen nu i en omarbejdet og udvidet skikkelse og giver i et letlæseligt sprog en mængde oplysninger, også om stednavne i vort amt.

SYDVESTJYSK NAVNESKIK PÅ VORE KANTER. For Institutet for navneforskning har *Eva Villarsen Meldgaard* skrevet en bog, der behandler Varde-Esbjergegnens personnavne, eller mere præcist fornavnene i Skast herred fra 1636 til 1960, specielt sognene Næsbjerg, Øse, Grimstrup, Arre og Fåborg, i et tillæg tillige efternavnene fra samme tid. Kirkebøgerne er undersøgt i perioder på 5 år med mellemliggende 50-årige lakuner. Kirkebøgerne går dog ikke tilbage til 1636, men for dette år findes Skast herreds tingbog nu trykt. 1636 er endnu 11 % af navnene nordiske med Knud og Oluf som de hyppigste. De fleste navne var helgennavne. Middelalderens populæreste mandnavn Johannes var i tingbogen blevet til Jens, Jes, Jon, Johan og Hans. Bothild (Boelde) og Ingeborg hørte til de få nordiske kvindnavne, af helgennavne var Maren eller Marine det almindeligste. Gennem bogen og dens tabeller følger man forandringerne og ser, hvordan man i stigende grad retter sig efter byernes navneskik.

SKADESLÆGTENS HISTORIE FRA SNEUM OG VILSLEV. Pensioneret kontorchef *Hans Niels Skade*, København,

har benyttet sit otium til at skrive sin slægts historie. Først slår han fast, at slægten ikke har nogen forbindelse med den forlængst uddøde adelige slægt Skade. Den mand, han finder som stamfader, er gårdfæster i Lildarum og forpagter af Sneumgård, Niels Sørensen Skade; han var indviklet i en stor smuglerisag, omtalt her i årbogen 1905 af Søren Alkær sig, og havde fået gården i Lildarum efter sin svigerfader Hans Vilslev. Det er lykkedes kontorchefen at knytte trådene mellem Vilslev-Skaderne og Lildarum-Skaderne. Slægten kom vistnok fra Vilslev til Lildarum før 1700, går tilbage til Vilslev igen 100 år senere og kommer atter 100 år efter påny til Sneumkanten (Simon Skade, Allerup). Tilknytningen til Sneumgård gør, at bogen også bringer nye og værdifulde bidrag til Sneumgårds historie.

Den velskrevne og lunefyldte bog fås hos forfatteren H. N. Skade, Strandboulevarden 38, Kbhvn. Ø.

MARK OG MONTRE. På initiativ af byantikvar Mogens Bencard, Ribe, har museerne i Ribe, Varde, Esbjerg, Ølgod og Grindsted påbegyndt udsendelsen af en fælles museumsårbog med Bencard, Edith Friis og Olaf Rasmussen som redaktører. Den er allerede blevet en succes. De fortrinlige billeder, den livlige tekst — og originale annoncer har slået an. Niels Thomsen giver en oversigt over Nye landsbyer, d. v. s. amtets germanertids bopladser: *Herredsberget i Vilslev, Oksbøl, Trælborg i Verst, Dankirke i V. Vedsted, Rørkjær, Lykkegårdsvej og Randersvej i Esbjerg, Gellerupvej i Varde, Vardho i Gording og Enderup ved Hviding.* For Varde museum præsenterer H. Øllgaard et sjældent fornemt flintelåsgevær, udgået fra et værksted i Østrig, hvorfra der ellers kun kendes geværer i Paris og Moskva. Bencard gør indgående rede for *En nyerhvervelse i Antikvarisk samling, et fint udsmykket kabinet fra Endrupholm.* I samme museum findes *Andrea Andersdatters pedestal*, der med indhold er omhyggelig beskrevet af Kirsten Weber. H. P. Christensen skriver i *Sorte jyder* om et sæt brændevinstøj af ler på Grindsted museum, som også er en sjælden ting. Varde museum ejer dog brudstykker af et sæt fra *Kokspang.* Fra Ølgod museum behandler H. Øllgaard en sikkert lige så stor sjældenhed: En »tyggemaskine«, en forløber for det kunstige gebis, en slags tang med todelte riflede kæber, hvormed maden knustes, før den puttedes i munden. Nogle uanseelige *tufsten* fra bunden af Varde havn er nævnt af H. K. Kristensen, da de afgiver vidnesbyrd om, at her er rhinsk tuf udskibet i kirkebygningstiden.

FISKERI- OG SØFARTSMUSEETS ARSSKRIFT 1965. Som sædvanligt indleder formanden Arne Espgaard med en beretning om arbejdets gang i det forløbne år. L. Ludvigsen og G. Nellemann skriver om *Alestangning på Roskilde fjord*, H. Pedersen om *Bakker og garn hos læsøske fiskere*, hvad der minder om det gamle linefiskeri ved Vestkysten, *Anker Rønberg* skriver om *Barkskibet Johanne af Fanø*, hvis billede efter et gammelt maleri pryder omslaget. Johanne var ikke et almindeligt fragtskib, men havde rummelige, smukt udstyrede kahytter og salon. Skibsføreren H. P. Thomsen skrev i 1929 en beretning om skibet og

dets skæbne, som er optaget i afhandlingen. P. Nordal Jensen behandler *Skælde og nedbord*, d. v. s. mindstemål. Det er lykkedes Nordal Jensen at finde de originale nedbor.

VIBORG LANDSTINGS DOMBØGER 1616. Vort arkivvæsen, Rigsarkivet og Landsarkiverne, har i den senere tid udfoldet en påskønnelsesværdig udgivervirksomhed. Viborg Landsarkiv har således udsendt Landstingets dombøger for 1616 i duplikeret udgave, givende korte referater af de verserende sager og ordret gengivelse af domskonklusionerne. Det er så fyldigt, at man i reglen ikke behøver at rejse til Viborg for at studere de originale dombøger.

Udgivelsen blev planlagt for nogle år siden af daværende landsarkivar *Hvidtfeldt* og er nu gennemført for en årgangs vedkommende af landsarkivar *Jens Holmgard*. Selve arbejdet er udført af arkivar *Poul Rasmussen*. Når man tænker på, hvilken uhyre værdifuld kilde dombøgerne er for de fleste arter af historie, ikke mindst for lokal- og slægtshistorie, og at man nu let og hurtigt kan sidde hjemme i sin stue og orientere sig i dombogen ved hjælp af fyldige registre, og der er håb om, at udgivelsen vil fortsætte, for årene før 1616 endog med sagerne i extenso, kan man kun være dybt taknemlig for den hjælp, arkivet her giver. Når værket til sin tid vil være færdigt, foreligger der en pendant til udgaven af Kancelliets brevøger. Det er afdeling C, som angår vor egn, og det er så interessant læsning, at man må pointere, at det ikke blot er en guldgrube for historikeren, men at de i mange tilfælde også vil være det for vore medlemmer. Hvert eneste sognebibliotek burde i alt fald anskaffe bogen. Den fås på Landsarkivet, Viborg, for 18 kr.

ANDRE BØGER OM ARKIVER. 1889 udkom den lov, der skabte Rigsarkivet ved sammenlægning af Gehejmearkivet og Kongerigets arkiv, og oprettede 3 provinsarkiver. Ved 75 års jubilæet udsendte Rigsarkivet *Afhandlinger om arkiver*, hvor 21 arkivfolk skriver en broget række afhandlinger om arkivforhold, lige fra *Emilie Andersens Lidt om dokumenterne i Christian 2.s udenlandske arkiv til Damgård Petersens Besøgs- og lånervaner*.

Rigsarkivet har endvidere fortsat udgivelsen af *Vejledende arkivregistraturer* med bindene XI—XIII, omfattende *Tyske Kancelli, Rentekammeret og Kongehusarkivet* fra *Frederik VI.s, Christian VIII.s og Frederik VII.s* tid. Af disse bind vil lokalhistorikeren især benytte bd. XII, *Rentekammeret ved Jens Holmgaard*.

Landsarkivet, Viborg har udsendt et duplikeret bind: *Forskellige arkiver*, en fortegnelse over et ret betydeligt antal mindre arkiver, dels af offentlig og dels af privat proveniens. Initiativet er åbenbart taget af *Johan Hvidtfeldt*, arkivar *Poul Rasmussen* har ordnet det. Det er forskellige ting som arkiver fra valg til stænderforsamlingerne, tyske flygtningelejre, selskabet *Enigheden i Ribe 1848—53*, *Ribe amts delingsførere*, *Fanø branddirektør*, *Nymindegabs uddybning og hartkornsekstrakter fra Anst og Malt herreder*.

Landsarkivet for Sjælland har udgivet registraturer over lollandske retsbetjentsarkiver. — Endelig er der *Meddelelser om*

Landsarkiver 1921—65 og Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiver 1956—60, omhandlende disses virksomhed.

Poul Ellers nye bog *Historisk Ikonografi* er en udmærket hjælper, når man ser på gamle portrætter og spekulerer over de problemer, de rejser. Georg Galster giver i *Mønt* en kort oversigt over mønt og medaillehistorien.

I Skalk 1964, nr. 5, har Niels Thomsen skrevet *Det synger under staldene* og behandler en i Gunderup i Aarre for ca. 150 år siden nedgravet jydepotte med en hugorm og giver løsningen på fænomenet ud fra Knud Jensens afhandling her i årbogen 1962. I Skalk 1965, nr. 3 skriver Hans Jørgen Madsen om *Sct. Peders sten*, kogesten, fundet på bopladsen i Okholm.

Også ind i ungdomsskolen eller højskolen har lokalhistorien fundet vej. På skolen i V. Vedsted benyttes der en duplikeret bog *Ved Vadehavet*, som forstander la Cour Madsen og hans lærerstab har udarbejdet, og som også andre kan have glæde af.

Geografisk Selskab har udsendt en række bøger, der berører vore egne. 1960 kom Jens Tyge Møller: *Mandø ebbevej*. Morfologiske og hydrografiske problemer i forbindelse med kortlægning af grænsen mellem to tidevandsområder. De to er Juvre dybs og Knudedybs. Omtrent langs grænsen mellem dem går ebbevejen. Løbene i området er nu stort set ved at grunde op. Det gamle Riber dyb var Juvre dyb syd om Mandø. Møller mener, at først ved midten af 1600-tallet har havet eroderet en rende i dengang højtliggende vader mellem Mandø og Fanø, så først fra den tid har man kunnet sejle lige ud den kortere vej fra Ribe. — 1963 udsendte Møller: *Vadehavet mellem Mandø og Ribe å*, hvor man ikke mindst vil glæde sig over hans undersøgelser over det mærkelige vadegræs *Spartina townsendii* som landvindingsplante, og som spiller en betydelig rolle ved V. Vedsted. S. å. udkom værket *Landvindingen i det sydvestjyske vadehav*, forslag til en regional planlægning, udarbejdet på grundlag af videnskabelige og tekniske undersøgelser af Børge Jakobsen i samarbejde med Margot Jespersen og H. A. Olsen; der er en rigdom af oplysninger om landvinding, bl. a. med forslag til en færdselsdæmning til Mandø. — Endvidere må nævnes Børge Jacobsens *Vadehavets morfologi* (1964), der tager særligt hensyn til Juvre dybs tidevandsområde og N. Kingo Jacobsens imponerende værk: *Tøndermarskens naturgeografi*, der også tangerer vort amts vestkyst. — I Geografisk Tidsskrift, dec. 1964 har Søren Rasmussen offentliggjort *Studier over Engvandingen*, der dog især samler sig om Store Skjernåkanal.

SOL OVER SKOVBJERG BAKKEØ. Redaktøren af vort nordlige naboamts historiske årbog, Esbern Jespersen, har udsendt »Sol over Skovbjerg Bakkeø«, en romantisk titel for en række skildringer fra Ringkøbing amt, som Jespersen tidligere har skrevet til dagblade. De er frigtjort for tyngsel af historisk videnskabelighed, lette og livlige i fremstillingen. Vi nævner: Enestegården Sørvad, Potteskår og En »genialsk« bog.

FRA EN VESTJYDSK HEDEGÅRD. Endnu en bog fra Ringkøbing amt må nævnes, nemlig prof. C. Raunkjærs *barndoms-*

erindringer fra hans fødegård Raunkjær i Lyne. *Har. Skodshøj* har forestået udgivelsen. Det er en bondes mangesidige kunnen gennem de vekslende årstider og krav, her er skildret på det intimeste på en tid, da gården endnu var en omtrent selvforsynende verden — og tillige bondearens verden, alt fortalt uden svulst, men med erindringens glædefyldte inderlighed.

Peder H. Smidt: HVERDAG OG FEST. Som sædvanlig har *Historisk Samfund for Sønderjylland* øvet en livlig udgivervirksomhed og bl. a. udsendt ovennævnte bog. Det er Smidt på *Spandetgård*, der fortæller vestslesvigske minder. Han er født på gården 1879. Dens jorder nåede til 1864 grænsen, man havde desuden en ejendom i *Hømlund*, og der var familie på denne side. Man får et klart indtryk af, hvad den levende forbindelse med *Ribe*, *Spandets* købstad, betød. Folkene følte sig som danske, mens visse andre sønderjyder havde et særslesvigsk standpunkt. Her skildres folkelivet, den grundtvigske mands sammenstød med tyske myndigheder og navnlig forholdene i Nordslesvig 1918-60. Smidt er en af foregangsmændene i det nationale arbejde og fuldtud H. P. Hanssens mand. Gennem sine mange tillidshverv kom han til at øve betydelig indflydelse.

Frederik Høyberg: GENNEM 80 ÅR. Denne smukke lille bog fortæller endnu mere om *Ribe* end den forrige. Høyberg er ganske vist født i Tønder 1832, men hans morfar Jens Knudsen ejede *Korsbrødregård* og var broder til Kr. Lauridsen Knudsen også i *Ribe*. Høyberg er således i slægt med digteren Jakob Knudsen. Hans far var farver i *Ribe*, og til ham flyttede familien fra Tønder, da *Frederik* var 3 år gammel. 1846—50 var han skriver på toldkontoret i *Ribe*, og der oplevede han treårskrigen, da det patriotiske *Ribe* blev æhelt elleveled, 54—58 var han atter i *Ribe* for at hjælpe broderen med et kornbrønderi. 1858 forpagtede han af onkelen brønderiet på *Visby Hedegård*, og senere ejede han gården *Nørmark*, hvorefter han fra 1902 boede i *Visby*. Han blev formand for *Løve Herreds* Brandkasse og medstifter af *Nordslesvigsk Kreditforening* og *Tønder Landmandsbank*. Også i det nationale vistest ham tillid. Allerede 1864 blev han udpeget til at være medlem af den nordslesvigske deputation, der rejste til *Paris* og anmodede *Napoleon III* om støtte.

JACOB FABRICIUS DEN YNGRES OPTEGNELSER 1617—1644. *Fabricius*, født i Tønder og opvokset i *Slesvig*, var i en menneskealder nær knyttet til *det gottorpske hertughus* som præst, generalprovst og generalsuperintendent. Optegnelserne er referater af, hvad han her hørte. Hertugen, *Frederik III*, var en begavet og åndeligt interesseret fyrste, og vi møder både politiske begivenheder og religiøse brydninger mellem Calvinisme og Lutherdom, også katolske tanker refereres, og et stort persongalleri glider forbi. For udgiveren, tidligere missionær, pastor *A. Andersen* har det været et mægtigt arbejde at oversætte denne bog fra en blanding af højtysk, plattysk og latin og finde meningen af ofte uklare notater og forsyne den med meget oplysende noter.

H. K. K.

Virksomheden

Ved årsmødet, der afholdtes i *Grindsted*, trak forfatteren *Sal. Frifelt* sig tilbage efter 27 års dygtigt formandsskab, ligeledes ønskede redaktør *P. Friis* ikke genvalg. De hyldedes begge for deres indsats og udnævntes til æresmedlemmer. Nyvalgt blev overlærer *Vald. Andersen*, *Bække*, og lærer *S. Hansen*, *Grønfelt*. Også lærer *H. Ølgaard* frabad sig valg som revisor, han takkedes ligeledes for mangeårigt arbejde for samfundet. Nyvalgt blev gård ejer *Svend B. Troelsen*, *V. Vedsted*. Rigsarkivar, dr. phil. *Johan Hvidtfeldt* talte derefter for en stor forsamling om besættelsestidens historie.

Bestyrelsen har konstitueret sig med kontorchef *O. Clausen Nielsen*, *Tjæreborg*, som formand. — Sammen med *Ribe* og *Esbjerg museer* har samfundet afholdt foredrag i *Ribe* og *Esbjerg* med museumsdirektør, dr. *K. Marchallick*, Slotsmuseet, *Jever*, der holdt foredrag om og viste lysbilleder fra sine udgravninger og undersøgelser i *Oldenburgs* og *Østfrilands kirker* for at finde frem til spor af oprindelige trækirker. Doktoren drog sammenligninger med tilsvarende fund og kirker på vor egn og fremhævede pastor *Høgsbro Østergaards* resultater.

Udflugten, begyndende i *Hunderup*, var i år forbundet med afsløring af en mindesten for folkemindesamleren og samfundets mangeårige bestyrelsesmedlem *T. Tobiassen Kragelund* (se årb. 1958 s. 528-34). Chefredaktør *Knud Ree* takkede Historisk Samfund for initiativet og mindede om, at Tobiassen tillige havde haft sin gerning som forretningsfører ved *Vestkysten*, og fra bladet havde man denne dag lagt en krans på hans grav. Professor, dr. phil. *P. Skautrup* bragte en tak fra det jyske institut ved *Århus universitet* og udtrykte sin anerkendelse af Tobiassens arbejde for dette. *Sal. Frifelt*, der var formand for det nedsatte udvalg for rejsningen af mindesmærket, holdt afsløringstalen, takkede alle, der havde gjort det økonomisk muligt for Historisk Samfund at rejse mindet: *Vestkysten*, *Landbosparekassen*, *Ribe*, søskendeparret *Kathrine* og *Niels Møller*, *Kragelund*, og *Hunde-*

rup sogneråd, der også havde skænket grunden ved anlægget i Hunderup by på den gamle hovvej til Kærgård og over for Hunderup birks tingsted. Videre talte Frifelt om Tobiassens store arbejde for egnshistorie og folkløse og om hans forfatterskab og afslørede stenen, der under et bronzerelief bærer følgende inskription: »Forfatteren og folkemindesamlere T. Tobiassen Kragelund, f. 8.2.1879, d. 4.4.1958. Hans hverdag var dagbladet Vestkysten, hjemstavns minder og Historisk Samfund hans hvile, Riber Kjærgaard genrejst hans drøm. En flittig, glad og gavmild mand«. — Tobiassens søn, *overlæge Tobiassen*, Hjørring, tolkede derpå familiens tak for mindesmærket. Derefter overdrog Clausen Nielsen det til Hunderup sogneråd, hvis formand *Hans Pedersen*, Hunderup, udtalte: »Det er med glæde, vi her i Hunderup modtager dette smukke minde om en mand, der holdt af sin hjemstavns og den dialekt, der tales her, og som lærte os at holde af hjemstavnen og vore forfædre. Vi vil værne om stenen, som også skal minde efterkommere om dette«.

Ved kaffebordet i forsamlingshuset bragte formanden for A/S Den sydvestjyske Venstrepresses, gdr. *Rask Jensen*, Gjesing, en hilsen fra bestyrelsen og en tak for Tobiassens arbejde for bladet og mindedes de mange andre ting, Tobiassen havde overkommet, ikke mindst genrejsningen af Kærgård. Derefter holdt professor Skautrup foredrag om vort modersmål (dialekterne) og dets værdi for den enkelte. Så kørtes til *Hviding kirke*, der var under restaurering, og som forevistes af *Sv. Troelsen*. På *V. Vedsted ungdomsskole*, blev vi elskværdigt modtaget af forstander *la Cour Madsen*, der fortalte om skolen, mens *Troelsen* holdt foredrag om egnens historie, og flere havde ordet. Formanden sluttede den vellykkede udflugt med en tak til de ydende.

Foruden årbogen udgav samfundet småskrift nr. 3 »*En Styrmands Selvbiografi*«, som sendtes medlemmerne gratis. Endvidere har samfundet begyndt udgivelsen af større skrifter med *H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer*, som medlemmerne kunne få til en lav subscriptionspris og endnu kan erhverve til favorpris ved henvendelse til forfatteren, se omslaget! Endnu et småskrift håber vi inden længe at kunne sende medlemmerne gratis, nemlig *Carsten Teilman Hald: Vestjyske adelsmænd og godsejere*, der vil blive et smukt og interessant billedhefte.

Gårdejer Frands Gammeltoft, Gammeltoftgård, Henne, har tilbudt at frede et hedestykke på sin ejendom i *Dyreby* ca. 6150 m² med meget tydelige *digevoldinger*. Et udvalg af bestyrelsen

FORFATTEREN OG FOLKEMINDESAMLEREN

T. TOBIASSEN KRAGELUND

F. B. 2. 1879 - D. 4. 1958

HANS HVERDAG VAR DAGEN PÅ DET VESTKYSTEN

HJEMSTAVNENS HUNDE

DE HISTORISKE SÅPFUND HANS HVILE

RIBEN KJERGAARD GERDEJST HANS DROM

EN FEJTTIG GLAD OG GAVNHEDS MAND

Virksomheden

besigtigede stedet, fandt det fredningsværdigt, og ved Nationalmuseets hjælp er det nu fredlyst, og fredningssten vil blive opsat i det trekantede areals hjørner.

Nye medlemmer 1964

Gdr. Svend Henriksen, Varhogaard. Fru Helga Juel Andersen, Thyregod. N. A. Johansen, Vorbasse. Tømrermester S. A. Hansen, Esbjerg. Sognepræst K. E. Jacobsen, Vorbasse. Murer Poul Korsgaard, Krogager. Læge Dagmar Hald, Lunderskov. Agnes Møller, Vorbasse. Førstelærer J. M. Møller, Ølgod. Landmand Georg Mynster, Brørup. Lærer Hans Kelstrup, Sdr. Hygum. Bibliotekar H. E. Eriksen, Grindsted. Lærer Ole Brimnes, Esbjerg. Adjunkt Hans Brinch, Esbjerg. Rentier C. Vestergård, Næsbyerg. Konsulent H. Falck, Vejle. Gdr. G. B. Sørensen, Brørup. Forpagter Erling Hansen, Simmel. Grosserer K. Højgård, Vorbasse. Fuldmægtig H. Groth, Esbjerg. Overassistent H. Wulff, Esbjerg. Herning bibliotek. Gdr. A. Skygebjerg, Vorbasse. Malermester J. Christensen, Vorbasse. Rentier Chr. Pallesen, Skjoldbjerg. Chr. Lund, Dansk Slægtshistorie, Kellerup. Bogbindermester N. Mønster, Åbenrå. Lærer Vind Jensen, Bramminge. Lærer H. Bruun, Tjæreborg. Filmproducent Arne Markussen, Snoghøj. Vicetoldinspektør H. Jeff Nielsen, Kastrup. Professor N. Kingo Jacobsen, København. Statsautoriseret revisor P. Skjoldborg, Esbjerg. Læge Palle Svith, Ribe. Direktør Lykke Madsen, Aalborg. Lærer Folmer Hansen, Henne. Mejeribestyrer B. Johannesen, Bække. Lærer Hans Særkjær, Oxbøl. Oxbøl realskoles bibliotek. Konsulent H. Rasmussen, Esbjerg. Fru Mathilde Knudsen, Lunde J. Frk. Hyldeborg Jensen, Vamdrup. Maren Rhode, Esbjerg. Lærer Emil Schrøder, Bække. Lærerinde Enggaard Larsen, Henne. Gdr. Kr. Jessen Hansen, Egtved. Lærer de Laurant, Jullerup. Gdr. Hans Søgaard, Holsted. Lærer William Mortensen, Bække. Lærer Laurbjerg Nielsen, Bække. Lærer Chr. Jensen, Bække. Lærer E. Vedsted, Veerst. Sognepræst Værge, Henne. Arkitekt D. Kamp, Esbjerg. Maskinmester Farup Olesen, Esbjerg. Skoleinspektør H. Friis, Jels. Uddeler Hans Jørgensen, Pjedsted. Guldager Kristensen, Oxbøl. Murermester Hans Hansen, Oxbøl.

Under uddannelse: Helge Christensen, Lunde J. Olaf Buch, Silkeborg. Asger Tygesen, Struer. Alfred Kirketerp, Esbjerg. Hans Oluf Schou, Esbjerg. Niels Windfeld Lund, Bording. Grete Borg Kristensen, Ribe.

Regnskabsoversigt 1964-65

INDTÆGT.		
Kassebeholdning		6581,18
862 ord. medlemmer à 10 kr	8620,00	
59 medlemmer à 5,00 kr.	295,00	
1 » » 8,50 »	8,50	
1 » » 20,00 »	20,00	
		8943,50
26 kommuner à 12 kr.	312,00	
13 » » 20 »	260,00	
2 » » 25 »	50,00	
1 » » 15 »	15,00	
		637,00
81 biblioteker à 10 kr.	810,00	
1 » » 30 »	30,00	
3 » » 20 »	60,00	
		900,00
6 abonnenter	69,00	
Salg af Gotisk Skrift og Lyngbohefter	910,85	
» » årbøger	1432,45	
Tilskud: Kulturministeriet	1665,00	
» Ribe amt	300,00	
» Varde kommune	200,00	
» Kolding Folkebank	100,00	
» Varde Spare- og Laanekasse ...	50,00	
» Nr. Nebel Sparekasse	50,00	
		2365,00
Gave fra ingeniør G. Pedersen, USA	1181,50	
Refunderet porto	377,80	
» papirafgift	76,49	
Forskelligt	265,85	
Renter af Kirstine og Th. Mølhedes legat	556,82	
Bankrenter	139,52	
		Kr. 24436,96

UDGIFT.		
Trykning af årbog		7164,41
» » »Styrmand« o. a. hist. litteratur		4581,53
Honorarer		1367,50
Udsendelsen af årbogen		905,45
Tilskud til »Gamle sydvestjyske Fiskerlejere«		2000,00
Løn til redaktør og kasserer		1300,00
Møder og foredrag		1563,50
Bogkøb		111,20
Porto, telefon m. m.		547,34
Kontingent til D. h. F.		300,00
Forskelligt		494,69
Beredskabskonto		100,00
Kassebeholdning af overføre		4001,34
		Kr. 24436,96

AKTIVER.

Vest- og sønderj. Kreditforenings obl. 4½ % ...	12600,00
I overformynderiet	176,21
Grundfond pr. 1. juni 1965	4150,16
Beredskabskonto pr. 1. juni 1965	12042,69
Kassebeholdning	4001,34

Egtved, d. 24. juni 1965.

Christa Heltberg Kvist.

Revideret og fundet i orden.

Ribe, d. 27. juni 1965

V. Vedsted, d. 1. juli 1965.

Mogens Bencard.

Svend B. Troelsen.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Skibelund. Af Gudmund Kelstrup. Side 161.
2. Om Aftægtskontrakter og Aftægtsfolk. Af Sigurd Kristensen. Side 241.
3. Fledføring. Af H. K. Kristensen. Side 282.
4. Lidt om biskop Christian Muus. Af. H. K. Kristensen. Side 285.
5. Den middelalderlige Knuris vandmølle i Kvong sogn. Af Clara Haahr Christiansen og Kaj Skelmosen. Side 292.
6. Gejstlig debat om et degneoffer i 1818. Af Valdemar Andersen. Side 300.
7. Mindeord: Aug. F. Schmidt, Dyveke Junker Nielsen, Rasmus Mørtensen. Side 306.
8. Litteratur om Ribe amt. Side 310.
9. Virksomheden og nye medlemmer. Side 317.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende bestyrelse: Kontorchef O. Clausen Nielsen, Tjæreborg, formand, overlærer Vald. Andersen, Bække, lærer Søren Hansen, Grønfelt, Ølgod, lærer H. K. Kristensen, Varde, seminarirektor Sv. Mogensen, Ribe, snedkermester Niels Thomsen, Esbjerg, og sognepræst K. Høgsbro Østergaard, Åstrup, pr. Glejbjerg. Kassereren er fru Christa Kvist, Præstevænget, Egtved. Redaktionsudvalget er Kristensen (fmd.), Sv. Mogensen og Niels Thomsen.